

Gabriel García Márquez

AVENTURA LUI MIGUEL LITTÍN, CLANDESTIN ÎN CHILE

La aventura de Miguel Littín clandestine en Chile, 1986

INTRODUCERE

Pe la începutul anului 1985, regizorul chilian de film Miguel Littín, al cărui nume se afla pe lista celor cinci mii de exilați cărora le era absolut interzis să revină în patrie, a stat clandestin în Chile timp de șase săptămâni și a filmat, folosind mai bine de șapte mii de metri de peliculă, chipul patriei sale după doisprezece ani de dictatură militară. Cu înfățișarea schimbată, îmbrăcându-se și vorbind diferit, cu acte false, sprijinit și ocrotit de organizațiile democratice care acționau în ilegalitate, Littín a condus de-a lungul și de-a latul țării sale, și chiar în Palatul La Moneda¹, trei echipe europene de filmare ce intraseră o dată cu el în Chile, sub diverse acoperiri legale, și șase echipe de tineri din Rezistență chiliana. Rodul muncii lor a fost un film de televiziune de patru ore și altul artistic de două ore, a căror vizionare începe zilele acestea în întreaga lume.

În urmă cu șase luni, la Madrid, când Miguel Littín mi-a istorisit ce și cum făcuse, mi-a trecut prin minte că în spatele filmului său se afla altul încă neîntocmit, în primejdie să rămână inedit. Din pricina aceasta, el a acceptat să se supună unui epuizant interviu de aproape o săptămână, a cărui versiune pe bandă magnetică măsoară optsprezece ore. Pe banda aceea s-a păstrat întreaga lui aventură umană, cu toate implicațiile ei profesionale și politice, pe care eu am condensat-o, repovestind-o în acest serial de zece capitole.

Unele nume și multe împrejurări au fost schimbate, pentru a-i proteja pe protagoniștii lor care continuă să trăiască în Chile. Am decis să mențin persoana întâi, așa cum a făcut-o chiar Littín când mi-a istorisit aceste lucruri, și am încercat să păstrez astfel tonul său, uneori confidențial, fără dramatisme facile și pretenții istorice.

Stilul textului final e desigur al meu, căci glasul unui scriitor nu poate fi schimbat, cu atât mai puțin cu cât a trebuit să comprim aproape șase sute de pagini în mai puțin de o sută cincizeci. Cu toate acestea, în multe împrejurări, m-am străduit să păstrez expresiile chiliene originale și să respect fără greș filozofia naratorului, care nu coincide întotdeauna cu a mea.

Prin metoda de cercetare și caracterul materialului, *Aventura lui Miguel Littín, clandestin în Chile* este un reportaj. Dar este, mai degrabă, reconstituirea emoțională a unei aventuri cu o finalitate fără doar și poate mult mai profund intimă și emoționantă decât scopul inițial, de altfel întru totul atins, de a face un film, în pofida primejdiilor generate de puterea militară. Însuși Littín a spus-o: "Acesta nu e actul cel mai eroic al existenței mele, ci cel mai demn". Acest adevăr cred că este la baza măreției înseși a

¹Sediul președinției chiliene

acestui act.
G.G.M.

I CLANDESTIN ÎN CHILE

Zborul Ladeco nr. 115 de la Asuncion² se apropia de sfârșit, cu mai bine de un ceas întârziere, și avionul se pregătea să aterizeze pe aeroportul orașului Santiago de Chile. La stânga, sub strălucirea lunii, cu cei aproape șapte mii de metri înălțime, vârful Aconcagua părea un promontoriu de oțel. Avionul s-a lăsat pe aripa stângă cu o grație terifiantă, apoi s-a îndreptat scrâșnind lugubru din toate fiarele sale și a atins pământul înainte de vreme, făcând trei salturi de cangur. Eu, Miguel Littín, fiul lui Hernán și al Cristinei, regizor de film și unul dintre cei cinci mii de chilieni cărora le este absolut interzis să revină în patrie, eram din nou în țara mea, după doisprezece ani de exil, deși încă dezrădăcinat lăuntric: aveam o identitate falsă, un pașaport fals și chiar o soție falsă. Fața și înfățișarea îmi erau atât de mult modificate, încât nici chiar mama nu avea să mă recunoască pe lumină, câteva zile mai târziu.

Foarte puține persoane îmi cunoșteau taina și una dintre ele era în același avion cu mine: Elena, militantă a Rezistenței chiliene, tânără și nespuse de atrăgătoare, pe care organizația o însărcinase să mențină legăturile cu rețeaua clandestină din interior, să stabilească o serie de contacte secrete, să aleagă locurile potrivite pentru întâlniri, să evalueze situația operativă, să se ocupe de întâlniri și de protecția noastră, în caz că m-ar fi descoperit poliția sau aș fi dispărut, sau ca, în cel mult douăzeci și patru de ore, nu aș fi stabilit legăturile dinainte hotărâte, ea urma să facă publică prezența mea în Chile, în vederea declarării alarmei internaționale. Deși actele noastre de identitate nu aveau nici o legătură, călătorisem încă de la Madrid, trecând prin șapte aeroporturi din lumea largă, întruchipând perechea ideală. În ultima parte a zborului, vreme de un ceas și jumătate, hotărâsem, cu toate acestea, să stăm separat și să debarcăm de parcă nici nu ne-am fi cunoscut. Ea avea să iasă în urma mea, pentru a-și aviza tovarășii, în caz că eu aș fi întâmpinat vreo piedică la controlul pașapoartelor. Dacă însă totul mergea bine, la ieșirea din aeroport aveam să redevenim doi soți obișnuiți.

Pe hârtie, țelul nostru era foarte simplu, dar, în practică, presupunea un mare risc: voiam să filmăm clandestin un documentar despre realitățile din Chile după doisprezece ani de dictatură militară. Visul acesta îmi umbla prin minte de multă vreme, pentru că pierdusem chipul patriei în cețurile dorului, iar pentru un cineast nu există cale mai sigură de a-și regăsi patria pierdută decât să o filmeze din nou, din interior. Visul acesta a devenit și mai arzător când Guvernul chilian a început să publice listele exilaților cărora li se permitea să revină acasă, iar eu nu mi-am zărit numele pe nici una dintre ele. Dar am ajuns pe culmile disperării mai târziu, când m-am regăsit pe lista celor cinci mii care nu puteau reveni acasă. Când, în sfârșit, proiectul s-a concretizat, aproape din întâmplare și

²Capitala statului Paraguay

atunci când mă așteptam mai puțin, îmi pierdusem de mai bine de doi ani speranța de-al pune în practică.

Totul a început în toamna lui 1984, în orașul basc San Sebastián. Mă instalasem aici cu șase luni mai înainte, împreună cu Ely și cu cei trei copii ai noștri, pentru a face un film de ficțiune la care, ca în atâtea alte situații din istoria secretă a cinematografului, producătorii renunțaseră cu doar o săptămână înainte de începerea filmărilor. Am rămas interzis. Dar, la festivalul de film, pe când cinam cu prietenii la un restaurant popular, am evocat din nou vechiul vis. M-au ascultat mâncând și l-au comentat cu mult interes, nu doar pentru evidentul său țel politic, ci și considerându-l ca pe o persiflare a atotputerniciei lui Pinochet³. Nimănui nu i-a trecut prin minte că acesta nu era altceva decât o pură fantezie de exilat. Cu toate acestea, pe când ne întorceam în zori acasă, pe străzile adormite ale vechiului oraș, producătorul italian Luciano Balducci, care abia deschisese gura în timpul mesei, m-a luat de braț și m-a dus departe de grup, ca din întâmplare:

— Omul de care ai nevoie, mi-a spus, te așteaptă la Paris.

Zis și făcut. Omul de care aveam nevoie avea o funcție importantă în Rezistența din Chile, iar proiectul său se deosebea de-al meu doar prin câteva detalii formale. O singură discuție de patru ceasuri cu el, în mondena atmosfera din *La Coupole* și cu entuziasta prezență a lui Luciano Balducci, ne-a fost suficientă pentru a configura fantezia pe care o pusesem la cale, până în ultimele amănunte, în himericele-mi insomnii de exilat.

Primul pas presupunea trimiterea în Chile a trei echipe de filmare: una italiană, una franceză și una de orice altă naționalitate europeană, dar cu acreditare olandeză. Toate legale, cu autorizații legale și sub obișnuita protecție a ambasadelor lor. Echipa italiană, condusă de preferință de un jurnalist, ar fi avut ca acoperire filmarea unui documentar despre imigrația italiană din Chile, insistând pe opera lui Joaquin Toesca⁴, arhitectul care a construit Palatul La Moneda. Echipa franceză ar fi trebuit să-și ceară o acreditare în vederea realizării unui documentar ecologic despre geografia

³Augusto Pinochet (n. 1915), militar și om politic chilian. Numit comandant-șef al armatei de către președintele Salvador Allende, în 1973, la 11 septembrie în același an declanșează o lovitură militară de stat, în urma căreia președintele este înlăturat de la putere și omorât, iar în țara se instaurează o dictatură sângeroasă. Președinte al Republicii din 1974, a promulgat o a doua Constituție, în septembrie 1980, care l-a confirmat în funcție pentru încă nouă ani. Opoziția internă și izolarea internațională îl determină să convoace un nou plebiscit în octombrie 1988, pentru a-și prelungi din nou mandatul, dar nu izbutește, din pricina votului popular. Pinochet negociază cu opoziția o reformă constituțională care să-i asigure conducerea forțelor armate până la sfârșitul anilor '90, în schimbul instaurării unui regim democratic cu alegeri generale și prezidențiale, pe care în 1989 le câștigă Patricio Aylwin și în 1994, Eduardo Frei.

⁴Joaquin Toesca y Ricci (1745-1799), arhitect italian. Reprezentant al neoclasicismului, el este, alături de Tolsá, cel mai important arhitect al Americii spaniole din secolul al XVIII-lea. S-a stabilit la Santiago de Chile și a realizat planurile Palatului La Moneda, construit între 1783 și 1805.

chiliană. Cea de-a treia echipă avea să facă un studiu despre ultimele cutremure. Nici una nu trebuia să aibă habar de existența celorlalte. Nici unul dintre membrii lor nu trebuia să știe ce făceau ceilalți în realitate, nici cine îi conducea din umbră, cu excepția regizorului echipei, care trebuia să fie un profesionist cunoscut în mediul său de activitate, bine pregătit politic și conștient de primejdii. Asta a fost partea cea mai ușoară, pe care am rezolvat-o în cursul unei scurte călătorii în țările de origine ale fiecărui grup. Cele trei echipe, acreditate formal și cu toate contractele în regulă, se aflau de-acum în Chile și așteptau instrucțiuni chiar în noaptea sosirii mele.

Drama de a te preschimba într-altul

În realitate, cel mai greu mi-a fost să devin altul. Schimbarea personalității este o luptă de zi cu zi, în care te revolți adeseori împotriva propriei hotărâri de a te schimba și vrei să continui a fi tu însuși. De aceea, cea mai grea nu a fost ucenicia, cum s-ar putea crede, ci rezistența mea inconștientă la schimbările fizice și comportamentale. Trebuia să mă resemnez, încetând de a mai fi bărbatul dintotdeauna și transformându-mă într-altul, foarte diferit, astfel încât poliția represivă, ce mă obligase să-mi părăsesc patria, să nu mă poată bănuși, iar propriii prieteni să nu mă poată recunoaște. Sub conducerea unui bine cunoscut expert chilian în operații clandestine speciale, doi psihologi și un machior de film au izbutit miracolul în mai puțin de trei săptămâni, luptând fără răgaz împotriva instinctivei mele porniri de a rămâne cum eram.

Mai întâi a fost barba. Nu era vorba de simpla chestiune a bărbieritului, ci de abandonarea personalității mele. Îmi lăsasem barba să crească încă de foarte tânăr, când mă pregăteam să fac primul film, și apoi mi-o răsesem de vreo câteva ori, dar niciodată nu filmasem fără ea. Era ca și cum aș fi identificat-o cu profesia de regizor. Unchii mei purtaseră și ei barbă și fără doar și poate că din pricina aceasta o iubeam atât de mult. Mi-o dădusem jos în urmă cu câțiva ani, în Mexic, dar nu izbutisem să-mi impun noul chip nici prietenilor, nici familiei și cu atât mai puțin mie însumi. Toți aveau impresia că se află în fața unui intrus, dar eu perseveram, nemailăsând-o să crească din nou, căci credeam că așa arăt mai tânăr. Dar Catalina, fiica mea cea mică, mi-a înlăturat orice îndoială:

— Fără barbă pari mai tânăr, mi-a spus, dar și mai urât.

Așa încât a-mi tăia din nou barba pentru a intra în Chile nu era doar o chestiune de spumă și brici, ci un proces mult mai profund, de depersonalizare. Mi-au taiat-o puțin câte puțin, analizând schimbările în fiecare etapă, evaluând efectele fiecărui tuns asupra înfățișării și caracterului meu, până când au ajuns la suprafața pielii. Am avut nevoie de câteva zile ca să-mi adun curajul și să mă uit în oglindă.

Apoi a urmat părul. Al meu, negru ca pana corbului, e moștenit de la mama grecoaică și de la tatăl palestinian, dinspre care mă pândește și amenințarea unei calviții premature. Mai întâi și mai întâi m-au vopsit castaniu-deschis. Apoi mi-au încercat diferite pieptănături și au hotărât să nu se împotrivescă naturii. În loc să-mi acopere chelia, cum au chibzuit la început, au preferat să insiste asupra ei, nu numai pieptănându-mi părul lins pe spate, ci și desăvârșind cu penseta ravagiile depilatorii ce

începuseră o dată cu vârsta.

Nu-i de crezut, dar există retușuri aproape imperceptibile ce pot schimba structura unei fețe. A mea, care-i ca o lună plină, chiar dacă acum am mai puține kilograme decât atunci, s-a lungit o dată cu epilarea profundă a capetelor sprâncenelor. Curios e că asta mi-a dat un aer mai oriental decât cel din naștere, dar care se potrivea și mai bine cu originile mele. Ultimul pas au fost ochelarii cu lentile heliomate, care în primele zile aveau să-mi provoace cumplite dureri de cap, dar care mi-au schimbat nu numai forma, ci și expresia ochilor.

Transfigurarea trupului a fost mai lesnicioasă, dar mi-a cerut un mai mare efort mintal. Schimbarea la față e, în esență, o chestiune de machiaj, dar cea a trupului necesită un antrenament psihologic specific și un grad superior de concentrare. Căci trebuia să-mi asum profund schimbarea de clasă. De data aceasta, trebuia să trec de la blugii pe care îi purtam mai întotdeauna și de la jachetele vânătoarești din piele neagră la veșminte întru totul din postav englezesc, de mari firme europene, la cămăși confecționate pe măsură, la pantofi din piele de elan, la cravate italienești pictate cu flori și să mă mai și obișnuiesc cu toate acestea. Iar în locul accentului meu de chilian de la țară, iute și chinuit, trebuia să învăț ritmul uruguayanu-lui bogat, căci aceasta era naționalitatea cea mai convenabilă noii mele identități. Trebuia să învăț să râd într-un chip mai special decât al meu, să merg pe îndelete și să-mi folosesc mâinile pentru a fi mai convingător când dialogam. În fine, trebuia să încetez de a mai fi regizorul de film sărac și nemulțumit de ceea ce fusese întotdeauna, pentru a deveni ceea ce-mi doream cel mai puțin pe lume: un burghez mulțumit de sine. Sau, cum spunem noi chilenii, un *momio*, un mahăr.

În vreme ce deveneam altul, am învățat treptat să trăiesc cu Elena într-o casă boierească din arondismentul al XVI-lea al Parisului, supunându-mă pentru întâia oară în viață unei ordini dinainte stabilite de altcineva și unei diete de cerșetor, pentru a pierde zece din cele optzeci și șapte de kilograme. Casa nu era a mea și nici nu semăna întru nimic cu a mea, dar așa trebuia să fie în mintea mea, căci trebuia să-mi cultiv amintiri, pentru a evita viitoare contradicții. A fost una dintre cele mai ciudate experiențe din viața mea, căci am intuit nespus de repede că Elena era simpatică și avea să fie și în viața privată, dar că niciodată nu aș fi putut trai alături de ea. O aleseseră experții, ținând seama de pregătirea ei profesională și politică; ea trebuia să mă oblige să merg pe șinele de fier ce nu lăsau nici un loc inspirației. Mai târziu, când totul avea să se termine cu bine, aveam să-mi dau seama că nu fusesem drept cu ea, căci poate o identificam în mod inconștient cu lumea celuilalt eu al meu, în care refuzam să mă stabilesc, chiar dacă știam că aceasta era o problemă de viață și de moarte. Acum, evocând acea ciudată experiență, mă întreb dacă, la urma urmelor, nu eram o pereche perfectă: căci abia de ne puteam suporta sub același acoperiș.

Elena nu avea probleme de identitate. E chiliană, chiar dacă de mai bine de cincisprezece ani nu a trăit permanent în Chile și niciodată nu s-a exilat, nici n-a fost căutată de poliție, astfel încât acoperirea ei era perfectă. Îndeplinise multe misiuni politice importante în multe țări, iar ideea de a face un film clandestin în Chile i se părea fascinantă. Eu eram cel cu probleme, căci naționalitatea care li se păruse cea mai convenabilă

din motive tehnice mă obliga să mă deprind cu o fire foarte diferită de a mea și să-mi inventez un întreg trecut într-o țară pe care nu o cunoșteam. Cu toate acestea, înainte chiar de data prevăzută, învățasem să întorc capul imediat ce mă strigau pe numele fals și eram capabil să răspund la cele mai ciudate întrebări despre Montevideo, numărul autobuzelor pe care trebuia să le iau pentru a merge acasă, și chiar despre viața pe care, în urma cu douăzeci de ani, o duceau colegii mei de Liceul nr. 11 de pe Bulevardul Italia, la două străzi de farmacie și doar la una de cel mai nou supermarket. Trebuia doar să evit să râd, căci hohotele mele erau atât de caracteristice, încât m-ar fi trădat în ciuda travestiului. Chestiunea era atât de gravă, încât cel ce răspundea de transformarea mea m-a avertizat cu tot dramatismul de care era în stare: "Dacă râzi, mori". Totuși, o față impenetrabilă, incapabilă să schițeze un surâs, n-ar fi fost nimic ciudat la un rechin internațional al marilor afaceri.

În zilele acelea s-a profilat și o îndoială neprevăzută cu privire la oportunitatea proiectului, dat fiind că se declarase o nouă stare de urgență în Chile. Dictatura, afectată de spectaculosul eșec al aventurii economice a Școlii din Chicago, a reacționat astfel în fața acțiunii unanime a opoziției, pentru întâia oară unită într-un front comun. În mai 1983, începuseră primele proteste de stradă, ce se repetaseră de-a lungul întregului an cu hotărâta participare a tinerilor, mai ales a fetelor, dar aceste manifestări fuseseră urmate de o represiune sângeroasă.

Forțele de opoziție, legale și ilegale, la care pentru întâia oară se raliau sectoarele cele mai progresiste ale burgheziei, au convocat o grevă națională de o zi. A fost o demonstrație de forță și hotărâre socială, care a dus dictatura la exasperare și a grăbit declararea stării de urgență. Disperat, Pinochet a lansat un strigăt, al cărui ecou a avut în lume accente de muzică de operă:

— Dacă mai continuă, vom avea nevoie de un nou 11 septembrie.

Desigur că circumstanțele păreau favorabile unui film ca al nostru, care urmărea să reliefeze chiar și elementele mai puțin vizibile ale realității interne, dar controalele polițienești aveau să fie mult mai severe, represiunea mai brutală, iar timpul util mai scurt, din pricina interdicțiilor nocturne de tot felul. Cu toate acestea, Rezistența a luat în considerare toate aspectele situației și a fost de părere să-i dam înainte, așa cum voiam și eu. Astfel încât, la data stabilită, am ridicat pânzele, bucurându-ne de o mare prielnică și de vânt la pupa.

O coadă de măgar cât mai lungă pentru Pinochet

Am trecut prin prima încercare grea chiar în ziua plecării, pe aeroportul din Madrid. Trecuse mai bine de o lună de când nu-i văzusem pe Ely și pe copiii noștri: micuța Pocni, Miguelito și Catalina. Nici măcar nu aveam știri directe de la ei, iar cei care răspundeau de securitatea mea doreau să plec fără a-i anunța, pentru a evita emoțiile despărțirii. Și chiar mai mult: la începutul proiectului, se considerase că, pentru mai marea siguranță a tuturor, era mai bine ca familia mea să ignore adevărul, dar ne-am dat seama în curând ca asta n-avea nici un sens. Din contra, nimeni nu putea fi mai folositor ca Ely pentru a ne acoperi spatele. Călătorind între Madrid și Paris, între Paris și Roma, ba chiar la Buenos Aires, ea era

persoana cel mai bine pregătită pentru a ține sub control primirea și dezvoltarea materialului pe care l-aș fi trimis treptat din țară și chiar pentru a obține fonduri suplimentare, dacă ar fi fost cazul. Și așa s-a și întâmplat.

Pe de altă parte, fiica mea Catalina observase încă de la primele pregătiri că în dormitorul meu se adunau veșminte noi, în contradicție cu modul meu de a mă îmbrăca și chiar de a fi, și s-a simțit atât de nedumerită și de curioasă, încât n-am avut altă soluție decât să-mi strâng familia și s-o pun la curent cu planurile mele. Au primit totul cu bucurie și complicitate, de parcă dintr-o dată s-ar fi trezit într-unul din filmele pe care obișnuiam să le inventăm în familie pentru a ne amuza. Dar, la aeroport, când m-au văzut transformat într-un uruguayan clerical, care avea extrem de puține lucruri în comun cu mine, atât ei cât și eu am devenit conștienți de faptul că filmul nostru era o dramă din viața reală, pe cât de importantă, pe atât de primejdioasă, în care eram cu toții implicați. Cu toate acestea, reacția lor a fost unanimă:

— Cel mai important, mi-au spus, e să-i pui lui Pinochet o coadă de măgar foarte lungă.

Făceau aluzie la cunoscutul joc de copii în care un băiețel legat la ochi trebuie să atașeze o coadă unui măgar din carton cât mai aproape de locul ce-i corespunde acesteia.

— S-a făcut, le-am zis și, calculând lungimea filmului pe care mă pregăteam să-l fac, am adăugat: Va fi o coadă de șapte mii de metri.

O săptămână mai târziu, Elena și cu mine aterizam la Santiago de Chile. Din motive tehnice, călătoria fusese o hoinăreală cu escale neprevăzute în șapte orașe europene, ca să mă obișnuiesc treptat să-mi folosesc noua identitate, cu sprijinul unui pașaport dincolo de orice bănuială. Acesta era în realitate unul autentic uruguayan și avea înscrise numele și toate datele titularului său legitim, care ni-l dăduse ca pe propria contribuție politică, știind că avea să fie folosit pentru a intra în Chile. Nu am făcut decât să punem în locul fotografiei lui pe cea pe care mi-o făcusem după transformare. Toate lucrurile mi-au fost adaptate la numele titularului: monograma brodată pe cămăși, inițialele de pe servieta de om de afaceri, antetul de pe cărțile de vizită și de pe hârtia de scris. După ce practicasem vreme îndelungată, învățasem să-i imit semnătura fără șovăială. Singurul lucru pe care n-am izbutit să-l rezolv, și asta din lipsă de timp, a fost cel legat de cărțile de credit, viciu primejdios, căci nu era credibil ca bărbatul drept care mă dădeam să fi plătit pe parcurs mai multe bilete de avion cu bani peșin.

În pofida incompatibilităților care în viața reală ne-ar fi obligat să divorțăm după două zile, Elena și cu mine învățaserăm să ne purtăm ca doi soți capabili să supraviețuiască celor mai cumplite dezastre domestice. Fiecare cunoștea falsa viață, falsul trecut și falsele gusturi burgheze ale celuilalt și nu cred că am fi comis greșeli prea grave la un interogatoriu serios. Povestea noastră era perfectă. Conduceam o agenție de publicitate cu sediul la Paris și însoțeam o echipă de filmare, în vederea realizării unui film de promovare a unui nou parfum, care trebuia lansat în toamna următoare în Europa. Alesesem Chile, pentru că era una dintre puținele țări unde puteam găsi în orice sezon peisajele și atmosfera proprii celor patru anotimpuri, de la plajele arzătoare până la zăpezile veșnice. Elena

purta cu o dezinvoltură de invidiat costisitoare rochii europene, de parcă n-ar fi fost una și aceeași cu cea pe care mi-o prezentaseră la Paris, cu părul în vânt, fustă scoțiană și mocasini de liceană. Eu m-am simțit foarte comod în ambalajul meu de om de afaceri, până când m-am văzut într-o vitrină de pe aeroportul din Madrid, cu un costum de culoare închisă, guler tare și cravată, cu aerul unui magnat al industriei ce-mi întorcea stomacul pe dos. "Ce oroare! m-am gândit. De n-aș fi eu, aș fi leit-poleit asta". În clipa aceea, nu mai păstram din vechea-mi identitate decât un exemplar jerpelit din *Pași pierduți*, marele roman al lui Alejo Carpentier, pe care-l aveam în servietă, căci de vreo cincisprezece ani îl luam cu mine în toate călătoriile, pentru a alunga teama de înălțime, pe care nu mi-o puteam ține în frâu. Cu toate acestea, a trebuit să sufăr în fața a nenumărate ghișee de control din diferite aeroporturi ale lumii, pentru a învăța să stăpânesc nervozitatea pașaportului străin.

Sunt sigur că prima întâmplare, petrecută la Geneva în circumstanțe absolut normale, nu o voi uita până la sfârșitul vieții, pentru că ofițerul de la punctul de control mi-a cercetat pașaportul cu multă atenție, aproape pagină cu pagină, și la sfârșit m-a privit pentru a-mi compara chipul cu fotografia. L-am privit drept în ochi, neîndrăznind să respir, cu toate că fotografia era singurul lucru ce-mi aparținea în pașaport. A fost un tratament de dezintoxicare: din clipa aceea, n-am mai simțit senzația amețitoare, nici inima nu mi-a mai bătut atât de alandala până în momentul în care, într-o tăcere de moarte, s-a deschis ușa avionului pe aeroportul din Santiago de Chile și am simțit din nou, după doisprezece ani, aerul înghețat al piscurilor andine. Pe frontonul clădirii scria mare cu litere albastre: "Chile merge înainte în ordine și pace". M-am uitat la ceas: era mai puțin de o oră până când se interzicea circulația pe timpul nopții.

II

PRIMA DEZILUZIE: SPLENDOAREA ORAȘULUI

Când funcționarul de la punctul de control mi-a deschis pașaportul, am avut clara presimțire că, de-ar fi ridicat ochii pentru a mă privi drept în față, și-ar fi dat seama de substituție. Erau trei ghișee, deservite toate de bărbați în civil, iar eu optasem pentru cel mai tânăr, care mi se păruse cel mai expeditiv. Elena s-a așezat la altă coadă, de parca nu ne-am fi cunoscut, pentru că, dacă unul din noi ar fi avut probleme, celălalt urma să iasă din aeroport ca să dea alarma. N-a fost nevoie, căci funcționarii de la punctul de control erau tot atât de grăbiți ca și pasagerii, evident ca să nu i prindă ora interdicțiilor de circulație, și abia de se uitau la documente. Cel care se ocupa de mine nici măcar nu s-a uitat la vize, căci știa că vecinii uruguayeni nu aveau nevoie de ele. A pus ștampila de intrare pe prima pagină curată de care a dat și, când mi-a înapoiat pașaportul, m-a privit drept în ochi cu o atenție ce mi-a înghețat rărunchiile.

— Mulțumesc, am spus cu voce fermă.

Iar el mi-a răspuns cu un surâs luminos:

— Bun venit.

Valizele ieșeau fără întrerupere, cu o iuțeală ce-ar fi părut insolită în orice aeroport al lumii, căci și funcționarii de la vamă voiau să ajungă

acasă înainte de ora interdicției de circulație. Mi-am luat geamantanul. Apoi l-am luat pe cel al Elenei, căci căzusem de acord că eu aveam să ies primul, cu bagajele, ca să câștig timp, și le-am dus pe amândouă la punctul de control vamal. În loc să înregistreze valizele, controlorul, tot atât de grăbit ca și pasagerii, și tot din pricina interdicțiilor de circulație, îi grăbea pe călători să iasă. Abia încercasem să urc valizele pe platformă, când m-a întrebat:

— Călătoriți singur?

I-am spus că da. A aruncat o privire rapidă celor două valize și mi-a poruncit în grabă mare: "Gata, duceți-vă". Dar o supraveghetorie pe care nu o mai văzusem până atunci, o cerberă clasică, purtând, blondă și bărbătoasă, o uniformă la două rânduri de nasturi, a strigat din capăt: "Controlează-l pe ala!" Abia atunci mi-am dat seama că n-aș putea explica de ce aveam în bagaj haine muieresti. Pe lângă asta, nici nu-mi puteam închipui că, din atâția pasageri grăbiți, supraveghetoria mă alesese tocmai pe mine pentru o pricină diferită și mai serioasă decât valizele. În timp ce bărbatul îmi percheziționa hainele, ea mi-a cerut pașaportul și l-a cercetat cu atenție. Mi-am amintit de bomboana pe care o promisem în avion înainte de a decola și am băgat-o în gură, căci știam că aveau să-mi pună întrebări și nu prea mă credeam în stare să-mi ascund adevărata identitate chiliană sub prostul meu accent uruguayan. Prima a venit de la bărbat.

— Veți rămâne multe zile aici, domnule?

— Suficiente, am spus.

Nici chiar eu nu m-am auzit din cauza bomboanei din gura, dar lui nici că i-a păsat și mi-a cerut să deschid și cealaltă valiză. Avea cheie. Fără să știu ce să fac, am căutat-o neliniștit pe Elena cu privirea și am văzut-o stând impasibilă la coadă la punctul de control, fără să fi remarcat drama ce se petrecea atât de aproape de ea. Pentru întâia oară am fost conștient de cât de multă nevoie aveam de ea nu numai atunci, ci pe parcursul întregii noastre aventuri. Eram gata să dezvălui că ea era stăpâna valizei, fără să mă gândesc măcar la consecințele buimacei mele hotărâri, când supraveghetoria mi-a înapoiat pașaportul și a dat ordin să fie percheziționat următorul bagaj. Atunci am privit din nou după Elena și n-am mai văzut-o.

A fost o împrejurare magică, pe care nu ne-am putut-o încă explica: Elena devenise invizibilă. Mai târziu mi-a spus că, stând la coadă, și ea mă văzuse târându-i valiza și se gândise că era o imprudență, dar că, după ce m-a văzut ieșind din vamă, s-a liniștit. Am traversat holul aproape pustiu, urmându-l pe omul cu cărucior, care mi-a primit bagajul la ieșire, și acolo am simțit primul impact al revenirii acasă.

Nicăieri nu se observa militarizarea, care presupunea lipsa celei mai mici mizerii. E adevărat că nu eram în uriașul și sumbrul Aeroport Los Cerrillos unde, cu doisprezece ani înainte, într-o ploioasă noapte de octombrie, îmi începusem exilul, copleșit de teribilul sentiment al răzlețirii, ci în modernul Aeroport din Pudahuel, pe unde trecusem o singură dată, în grabă mare, înaintea loviturii militare de stat. Oricum, impresia mea nu era subiectivă. Nu dădeam nicăieri de sistemul armat pe care mi-l închipuisem, mai ales în epoca aceea, caracteristic stării de asediu. În aeroport, totul era curat și luminos, cu anunțuri în culori vesele, magazine

mari și bine aprovizionate cu articole de import; nicăieri nu se zăreau gardieni obișnuiți, care să se milostivească a da vreo explicație călătorilor rătăciți. Taxiurile ce așteptau pe peron nu mai erau mașinile decrepite de pe vremuri, ci modele japoneze recente, toate la fel și așezate în ordine.

Nu era momentul pentru reflecții premature, căci Elena nu-și făcea apariția, iar eu pusesem de-acum valizele în taxi și acele ceasului se roteau amețitor, înaintând spre ora interdicțiilor de circulație. Atunci m-a apucat altă îndoială. Conform normelor, dacă unul din doi pătea ceva, celălalt își continua drumul, urmând să anunțe la telefoanele știute orice urgență. Dar era tare greu să iau decizia de a pleca singur, cu atât mai mult cu cât nu hotărâsem încă la ce hotel aveam să tragem. În formularul completat la intrarea în țară scrisesem El Conquistador, hotel unde obișnuiau să tragă oameni de afaceri și care deci corespundea cel mai bine falsei noastre imagini. Mai mult, știam că acolo trăsesse și echipa italiană, dar m-am gândit că Elena ignora lucrul acesta.

Eram gata să nu o mai aștept, căci tremuram din pricina îngrijorării și a frigului, când am văzut-o fugind spre mine, urmată îndeaproape de un civil care flutura un impermeabil închis la culoare. Am rămas stană de piatră, așteptându-mă la ce era mai rău, când, în fine, bărbatul a ajuns-o din urmă și i-a dat impermeabilul pe care-l uitase pe platforma de la vamă. Întârziase din alta cauză: pe cerberă o intrigase faptul că ea călătorea fără bagaj și îi percheziționaseră minuțios fiecare obiect din bagajul de mână, de la documentele de identitate până la obiectele de toaletă.

Nu-și puteau închipui, desigur, că micul ei receptor japonez de radio era tot o armă, căci urma să păstreze legătura cu Rezistența pe o frecvență specială. Cu toate acestea, eram mai speriat decât ea, căci calculasem că întârziase mai bine de o jumătate de oră, deși mi-a demonstrat în taxi că nu întârziase decât șase minute. Taximetristul a izbutit să mă liniștească, observând că până la ora interdicțiilor de circulație nu erau douăzeci de minute, cum credeam eu, ci optzeci, și asta pentru că ceasul meu păstra încă ora de la Rio de Janeiro. În realitate, erau orele zece și patruzeci de minute ale unei nopți dense și înghețate.

De asta am venit oare?

Pe măsură ce ne apropiam de oraș, bucuria lacrimogenă pe care mi-o planificasem pentru sosire lăsa loc unui sentiment de nesiguranță. Și asta pentru că la vechiul Aeroport Los Cerrillo se ajungea urmând o șosea, și ea veche, care trecea printre barăci industriale și mahalale sărace, care suferiseră sângeroasa represiune a loviturii militare. În schimb, la actualul aeroport internațional se ajungea pe o autostradă luminată ca în cele mai dezvoltate țări ale lumii, și asta era de rău augur pentru unul ca mine, care nu numai că eram convins de răul dictaturii, ci aveam nevoie să-i percep eșecurile în stradă, în viața de zi cu zi, în obiceiurile oamenilor, pentru a le filma și a le face cunoscute în întreaga lume. Cu fiecare metru parcurs, îngrijorarea inițială se transforma într-o sinceră deziluzie. Elena mi-a mărturisit mai târziu că și ea, deși fusese recent în Chile de câteva ori, simțise aceeași nedumerire.

Nu era lucru de șagă. Spre deosebire de ceea ce ni se povestea în exil, Santiago era un oraș strălucitor, cu venerabilele-i monumente

luminate, cu multă ordine și curățenie pe străzi. Mijloacele de represiune erau mai puțin vizibile ca la Paris sau la New York. Nesfârșitul bulevard Bernardo O'Higgins se deschidea în fața privirilor noastre ca un torent de lumini, ce începea în istorica Gară Centrală, construită de însuși Gustave Eiffel, cel care a ridicat și turnul din Paris. Chiar și micuțele prostituate nocturne de pe trotuarul opus păreau mai puțin sărmene și triste decât în alte vremuri. Deodată, chiar pe partea unde mergeam, s-a ivit Palatul La Moneda, ca o nălucă nedorită. Când îl văzusem ultima oară era o boltă acoperită cu cenușă. Acum, restaurat și locuit din nou, părea un conac de vis, în adâncul unei grădini franțuzești.

Marile simboluri ale orașului defilau prin fața ferestruicii. Club de la Union, unde cei mai mari mahări se adunau pentru a trage firele politicii tradiționale; ferestrele stinse de la Universitate, biserica San Francisco, impunătorul palat al Bibliotecii Naționale, magazinele Paris. Alături de mine, Elena se ocupa de viața reală, convingându-l pe șofer să ne ducă la Hotelul El Conquistador, căci acesta insista să mergem la altul, unde fără doar și poate că primea comision pentru că aducea clienți. Îi vorbea cu mult tact, fără să zică sau să facă nimic ce l-ar fi putut jigni sau i-ar fi putut atrage atenția, căci mulți taximetriști din Santiago sunt informatori ai poliției. Eu eram prea năucit ca să intervin.

Pe măsură ce ne apropiam de oraș, renunțam să mai privesc și să mai admir splendoarea materială cu care dictatura încerca să șteargă urma sângeroasă a celor mai bine de patruzeci de mii de morți, două mii de dispăruți și un milion de exilați. În schimb, priveam la trecătorii neobișnuit de grăbiți, poate pentru că se apropia ora interdicției de circulație. Dar nu numai asta m-a mișcat. Le citeam sufletele pe fețele bătute de vântul înghețat. Nimeni nu vorbea, nimeni nu privea undeva anume, nimeni nu gesticula, nici nu surâdea, nimeni nu făcea nici cel mai mic gest care să-i trădeze starea de spirit de sub paltoanele închise la culoare, de parcă toți ar fi fost singuri într-un oraș necunoscut. Pe chipurile lor albe nu se citea nimic. Nici măcar teama. Atunci am început să-mi schimb dispoziția și nu am putut rezista tentației de a lăsa baltă taxiul, pentru a-mi pierde urma în mulțime. Elena mi-a făcut tot felul de observații, avertizându-mă judicios, dar nu atât de multe și atât de explicite pe cât aș fi vrut, de teamă să nu o audă șoferul. Pradă unei irezistibile emoții, am cerut taximetristului să oprească și am coborât, trântind portiera în urma mea.

Nu am mers pe jos mai mult de două sute de metri, indiferent la iminența cu care se apropia ora la care intra în vigoare interdicția de circulație, dar prima sută de metri mi-a fost de ajuns pentru a începe să-mi recuperez orașul. Am mers pe strada Estado, pe strada Huerfanos, printr-o întreagă zonă închisă traficului vehiculelor spre încântarea pietonilor, așa cum sunt strada Florida din Buenos Aires, Via Condotti din Roma, Place de Beaubourg din Paris, Zona Rosa din Ciudad de Mexico. Era o altă reușită a dictaturii, dar tocmai aici devenea transparentă realitatea, în pofida scaunelor pe care te puteai așeza pentru a sta de vorbă, în pofida bucuriei luminilor și a rondurilor de flori bine îngrijite.

Printre puținele grupuri ce conversau la colțul străzii, vorbind nespus de încet, pentru a nu fi ascultate de numeroasele urechi răspândite de tiranie, unii vindeau toate fleacurile imaginabile și mulți copii cerșeau pe lângă pietoni. Cu toate acestea, cel mai mult mi-au atras atenția

predicatorii evanghelici, care încercau să vândă formula fericirii veșnice oricui ar fi vrut să-i asculte. Dintr-o dată, la un colț, am dat nas în nas cu primul carabinier pe care-l vedeam de când sosisem. Se plimba foarte calm de la un capăt la celalalt al trotuarului, în timp ce un grup de camarazi de-ai lui stătea într-o gheretă de pază la răscrucea cu Huerfanos. Am simțit un gol în stomac și genunchii mi s-au înmuiat brusc. M-a înfuriat simpla idee că, ori de câte ori aș fi văzut un carabinier, aveam să mă simt la fel. Dar mi-am dat iute seama că și ei erau încordați, căci urmăreau trecătorii cu priviri neliniștite, și impresia că lor le era mai frică decât mie m-a consolat. Aveau dreptate. La doar câteva zile de la sosirea mea în Chile, membri din Rezistență au dinamitat tocmai acel post de pază.

În sânul dorurilor mele

Acelea erau cheile trecutului. Memorabilul edificiu al vechiului Canal de Televiziune și Departamentul Audiovizualului, unde îmi începusem cariera cinematografică. Școala de Teatru, unde sosisem din satul meu, la șaptesprezece ani, pentru a mă prezenta la examenul de admitere, ce a fost definitiv în viața mea. Tot acolo organizam și adunările politice ale Unității Populare⁵, unde trăisem cei mai grei și cei mai hotărâtori ani din viața mea. Am trecut pe lângă Cinematograful City, unde văzusem pentru prima oară capodoperele ce încă îmi stimulează vocația și cea mai de neuitat dintre toate: *Hiroshima, mon amour*. Cineva a trecut fredonând celebrul cântec al lui Pablo Milanes: *Și voi pași din nou pe străzile fostului Santiago însângerat*. Era prea mare coincidența pentru a nu simți cum mi se urca un nod în gât. Cutremurându-mă până în străfundul sufletului, am uitat de oră, de identitate, de clandestinitate și, pentru o clipă, am fost din nou eu însumi și nimeni altul în orașul redobândit, și a trebuit să fac față impulsului irațional de a-mi dezvălui identitatea, strigându-mi numele cu toată puterea, și de a înfrunta pe oricine pentru dreptul de a fi acasă.

M-am întors plângând la hotel, în pragul orei la care intrau în vigoare interdicțiile de circulație, iar portarul a trebuit să-mi deschie ușa pe care tocmai o încuiase. Elena ne înregistrase la recepție și era de-acum în cameră, întinzând antena aparatului portativ de radio. Părea liniștită, dar când m-a văzut intrând a izbucnit ca o nevestă exemplară. Nu accepta că aș fi putut înfrunta primejdia inutilă de a merge singur pe străzi chiar până la ora interdicției de circulație. Dar nu-mi ardea de predici și m-am purtat și eu ca un soț exemplar. Am ieșit trântind ușa și m-am dus să caut echipa italiană din hotel.

Am bătut la ușa camerei 306, două etaje mai jos de a noastră, și m-

⁵Unitatea Populară este coaliția politică chiliană (1970-1973) formată din partidele radical, social-democrat, socialist, comunist, MAPU și API, care l-a impus pe Salvador Allende ca președinte al Republicii, după relativa sa victorie în alegerile din 1970. Reforma sa agrară, prin care se apropia de regimurile comuniste, și naționalizarea industriei cuprului și a băncilor l-au pus în conflict cu burghezia. S.U.A. au impus o blocadă comercială și financiară, care a agravat problemele interne. Lovitura de stat dată de generalul Augusto Pinochet (septembrie 1973) a pus capăt guvernării Unității Populare.

am pregătit să nu greșesc lunga parolă pe care, cu două luni în urmă, o hotărâsem la Roma împreună cu regizoarea echipei. O voce pe jumătate adormită — caldul glas al Graziei pe care aş fi recunoscut-o fără să am nevoie de nici o cheie — m-a întrebat dinăuntru:

— Cine-i?

— Gabriel.

— Şi ce încă? m-a întrebat Grazia.

— Arhanghelii, am spus.

— Sfântul Gheorghe şi Sfântul Mihail?

În loc să o liniştească siguranţa răspunsurilor, vocea îi era din ce în ce mai tremurătoare. Lucru ciudat, căci şi ea trebuia să-mi cunoască vocea după lungile noastre conciliabule din Italia, dar cu toate acestea a prelungit parola şi după ce i-am confirmat că arhanghelii erau Sfântul Gheorghe şi Sfântul Mihail.

— Sarco, a spus.

Acesta era numele protagonistului filmului pe care nu l-am făcut la San Sebastián — *Călătorul celor patru anotimpuri* — şi atunci i-am răspuns cu alt nume:

— Nicolás.

Grazia, jurnalistă care a trecut proba de foc a misiunilor dificile, nu s-a mulţumit cu toate aceste probe:

— Câţi metri de film? a întrebat.

Atunci am priceput că voia să ducă parola la bun sfârşit, care era departe, şi m-am temut că jocul acela dubios ar fi putut fi ascultat din camerele vecine.

— Nu te mai sclifosi şi deschide-mi uşa, i-am zis.

Dar ea, cu o rigoare de care n-avea să uite nici o clipă în zilele următoare, nu a deschis uşa până nu s-a sfârşit parola. "Blestemată să fie", mi-am zis, gândindu-mă nu numai la Elena, ci şi la Ely. "Toate muierile sunt la fel". Şi am continuat să răspund la chestionar cu ceea ce detest cel mai mult în viaţă, supunerea soţilor dresaţi. Când am ajuns la ultimul rând, aceeaşi Grazia juvenilă şi încântătoare pe care am cunoscut-o în Italia a deschis uşa fără rezerve, m-a privit de parcă avea sub ochi o nălucă şi a în-chis-o la loc terorizată. Mai târziu mi-a spus: "Te-am văzut ca pe unul pe care-l mai zărisem, dar pe care nu-l cunoşteam". Era de înţeles, în Italia cunoscuse un Miguel Littín dedat neglijenţei, cu barbă, fără ochelari şi îmbrăcat la voia întâmplării, iar bărbatul care-i bătuse la uşă, chel, miop şi bărbierit cu grijă, purta haine de director de bancă.

— Deschide fără nici o grijă, i-am spus. Sunt Miguel.

Chiar şi după ce m-a examinat cu atenţie şi m-a poftit înăuntru, a continuat să se uite la mine cu oarece reticenţă. Înainte de a mă saluta pusese radioul cât se poate de tare, pentru ca nu cumva din camerele vecine să ni se poată asculta sau înregistra spusele cu ajutorul microfoanelor ascunse. Dar se liniştise. Sosise cu o săptămână înainte, împreună cu o echipă formată din alte trei persoane, şi avea deja acreditările şi licenţele necesare pentru lucru, graţie bunelor oficii ale ambasadei sale, ai cărei funcţionari ignorau, desigur, adevăratul nostru scop. Mai mult chiar: începuseră de-acum să-i filmeze pe înalţii funcţionari ai regimului, care asistaseră cu câteva nopţi în urma la gala spectacolului *Madame Butterfly*, oferită de Ambasada Italiei la Teatrul Municipal.

Invitat și el, generalul Pinochet se scuzase în ultimul moment. Cu toate acestea, prezența echipei de filmare italiene la spectacolul de gală a fost deosebit de importantă pentru noi, căci astfel și-a semnalat oficial prezența la Santiago și în zilele ce urmau avea să fie văzută pe străzi fără să trezească suspiciuni. Pe de alta parte era în curs de rezolvare obținerea permisiunii de a filma în Palatul La Moneda, iar cei care o ceruseră primiseră asigurări că nu aveau să existe obstacole.

Vestea m-a entuziasmat într-atât, încât am vrut să încep lucrul imediat. De n-ar fi fost interdicția de circulație, i-aș fi cerut Graziei să trezească restul echipei, pentru a merge să înregistrăm mărturia primei mele nopți acasă. Am făcut planuri concrete pentru începerea filmării încă de la primele ore, dar am căzut de acord că restul echipei nu trebuia să cunoască programul cu anticipație și trebuia să creadă că ea era regizoarea. La rândul ei, Grazia nu avea să știe niciodată că mai existau alte două echipe care lucrau la același film. Făcusem progrese serioase, luând câteva guri de *grappa*, un rachiu italianesc tare ca focul, când a sunat telefonul. Am sărit amândoi deodată, dar Grazia a prins receptorul din zbor, a ascultat o clipă și a închis. Era cineva de la recepția hotelului, care ne cerea să punem muzica mai încet, căci un client din camerele vecine îi sunase să se plânga.

O liniște înspăimântătoare de ținut minte

Fuseseră prea multe emoții pentru o singură zi. Când m-am întors în camera mea, Elena dormea deja, dar lăsase aprinsă lampa de pe noptiera mea. M-am dezbrăcat fără zgomot, pregătindu-mă să dorm cum avea să dea Dumnezeu, dar mi-a fost imposibil. De cum m-am întins pe pat, am devenit conștient de liniștea înspăimântătoare a interdicției de circulație. Nu-mi pot închipui o tăcere similară pe lumea asta. Îmi apăsa pieptul, din ce în ce mai grea, interminabilă. Nu se auzea nici un zgomot în orașul vast, cufundat în întuneric. Nici zgomotul apei în țevi, nici respirația Elenei, nici chiar zgomotele trupului meu în adâncul sau.

M-am ridicat tulburat și m-am dus la fereastră, încercând să respir aerul liber al străzii, să vad orașul pustiu, dar real, căci, de când îl zărisem pentru întâia oară, în zilele tulburi ale adolescenței, niciodată nu fusese atât de singur și de trist. Fereastra de la etajul al cincilea dădea spre o fundătură cu ziduri înalte și roase, deasupra cărora se zărea doar un petic de cer prin ceața cenușie. Nu m-am simțit la mine acasă, nici măcar în viața reală, ci ca un criminal încolțit într-unul dintre vechile filme iernatice ale lui Marcel Carné.

Cu doisprezece ani în urmă, într-o zi pe la șapte dimineața, un sergent din fruntea unei patrule militare trăsese o rafală de mitralieră pe lângă capul meu și-mi ordonase să mă alătur grupului de prizonieri duși în graba mare spre clădirea unde se afla Chile Films, compania la care lucram. Orașul întreg era cutremurat de exploziile provocate de dinamită, de tirurile cu arme lungi, de zborurile razante ale avioanelor de luptă. Sergentul care mă arestase era atât de nervos, încât m-am întrebat ce se petrecea. "Noi suntem neutri", mi-a spus. Dar n-am știut nici de ce-o spunea, nici pe cine includea în acel plural. La un moment dat, când am rămas singuri, m-a întrebat:

— Dumneavoastră ați făcut *Șacalul din Nahualtoro*?

I-am spus că da și a părut că uitase de toate, de împușcături, de exploziile dinamitei, de bombele incendiare din palatul președinților, și m-a rugat să-i explic cum facem să le curgă sânge din răni morților fictivi din filme. I-am explicat și a părut fascinat. Dar aproape imediat a revenit la realitate.

— Nu priviți înapoi, ne-a strigat, că vă zbor creierii.

Am fi putut crede că era un joc, dacă doar cu câteva minute mai înainte n-am fi văzut primii morți pe străzi, un rănit care sângera pe trotuar fără ca nimeni să-i vină într-ajutor și bande de civili ce-i omorau pe loc pe adepții președintelui Salvador Allende⁶. Văzusem un grup de arestați cu spatele la un zid și un pluton de soldați care se făceau că-i împușcă. Dar soldații care ne duceau pe noi întrebau ce se petrecea și insistau: "Noi suntem neutri". Rumoarea și confuzia erau înnebunitoare. Edificiul în Care se afla Chile Films era înconjurat de soldați cu mitraliere, iar acestea erau instalate pe trepiede și îndreptate spre intrarea principală. Un portar cu bască neagră și purtând insigna Partidului Socialist ne-a ieșit în întâmpinare.

— Ah, a strigat arătând spre mine, domnul acesta, Littín, e responsabil de tot ceea ce se petrece aici.

Sergentul l-a îmbrâncit, trântindu-l la pământ.

— Du-te dracului, i-a strigat. Nu fi dobitoc!

Portarul s-a ridicat în patru labe, terorizat, și m-a întrebat:

— Nu doriți o cafeluță, domnule Littín? O cafeluță?

Sergentul mi-a cerut să aflu prin telefon ce se întâmpla. Am încercat să-i dau ascultare, dar nu am izbutit să comunic cu nimeni. În fiecare clipă intra câte un ofițer care dădea un ordin, urmat de altul, care dădea un ordin contrar: să fumăm, să nu fumăm, să ne așezăm, să ne ridicăm în picioare. După o jumătate de oră, a sosit un soldat foarte vesel și m-a împuns cu arma.

— Dacă-mi permiteți, domnule sergent, a spus, a venit o domnișoară care întreabă de domnul acesta.

Era Ely, fără doar și poate. Sergentul a ieșit să stea de vorba cu ea. În timpul acesta, soldații ne-au spus că fuseseră scoși din cazărmi încă din zori, că nici măcar nu mâncăseră de dimineață, că aveau ordin să nu primească nimic, că le era frig și foame. Tot ce am putut face pentru ei a fost să le dăm țigările noastre.

Aici ajunsesem, când sergentul s-a întors cu un locotenent care a

⁶Salvador Allende Gossens (1908-1973), medic și om politic chilian. A fost deputat (1937-1945), senator (1945-1970), ministru al Sănătății (1939-1942) și, începând din 1943, președinte al Partidului Socialist. Candidat la președinție în 1952, 1958 și 1964, a fost ales președinte în 1970, când a fost candidatul coaliției Unitatea Populară. A guvernat fiind minoritar în Parlament. Politica sa de naționalizări și exproprieri ale diferitelor companii străine, ca și boicotul patronal și acțiunile obstructioniste ale opoziției parlamentare au provocat lovitura militară de stat, organizată de generalul Augusto Pinochet la 11 septembrie 1973; în timpul luptelor, a fost asasinat de către militari, în timp ce conducea apărarea Palatului prezidențial La Moneda.

început legitimarea arestaților, pentru a-i duce pe stadion. Când mi-a venit rândul, sergentul nu m-a lăsat să răspund.

— Nu, domnule locotenent, i-a spus ofițerului, domnul acesta n-are nici o legătură, a venit aici să reclame că niște vecini i-au făcut praf automobilul cu bâtele.

Locotenentul m-a privit perplex.

— Cum poate fi cineva atât de laș, încât să mai reclame ceva în aceste clipe? a exclamat. Șterge-o de-aici!

Am luat-o la goană, convins că vor trage în mine pe la spate, cu eternul pretext al scăpării de sub escortă. Dar n-a fost așa. Ely, căreia un prieten îi spusese că fusesem împușcat în față la Chile Films, venise să-mi ridice cadavrul. Unele case de pe stradă aveau steaguri, semnul stabilit pentru ca militarii să-și recunoască adeptii. Pe de altă parte o vecină, care ne cunoștea relațiile cu Guvernul, denunțase participarea mea entuziastă la campania prezidențială a lui Allende și reuniunile ce aveau loc la mine acasă, când lovitura de stat era de-acum iminentă. De aceea, nu ne-am întors acasă, ci vreme de o lună ne-am tot mutat dintr-un loc într-altul cu cei trei copii și cu lucrurile de strictă necesitate, fugind de moartea ce ne călca pe urme, până când cercul s-a strâns atât de tare, încât ne-a aruncat cu forța în tunelul exilului.

III

ȘI CEI RĂMAȘI SUNT ÎN EXIL

La orele opt dimineață, am rugat-o pe Elena să sune la un număr de telefon pe care-l știam doar eu și să întrebe de un tip căreia prefer să-i dau un nume fictiv: Franquie. I-a răspuns chiar el, iar ea l-a rugat, în numele lui Gabriel și fără nici un fel de explicații, să vină la camera 501 a Hotelului El Conquistador. A sosit în mai puțin de o jumătate de oră. Elena era pe picior de plecare, dar eu mai eram în pat și, când am auzit bătăi în ușă, m-am acoperit cu cearșaful până peste cap. În realitate, Franquie nu știa pe cine urma să întâlnească, căci căzusem de acord asupra faptului că oricine l-ar fi chemat cu numele de Gabriel era trimis de mine. În ultimele zile îl sunaseră la telefon cei trei Gabrieli care conduceau echipele de filmare, inclusiv Grazia, și nu avea cum bănui că noul Gabriel eram chiar eu.

Eram prieteni cu multă vreme înainte de Unitatea Populară, lucraserăm împreună la primele mele filme, ne întâlniserăm la diferite festivaluri de film și ultima oară ne văzuserăm cu un an înainte, în Mexic. Dar când mi-am luat cearșaful de pe față nu m-a recunoscut, până când n-am izbucnit în râs, caracteristica mea inconfundabilă. Asta mi-a dat și mai mare încredere în noua mea înfățișare.

Pe Franquie îl recrutasem la sfârșitul anului trecut. Avea sarcina de a primi separat echipele de filmare, de a le distribui instrucțiuni preliminare și a face o serie de aranjamente fundamentale, care să ne ușureze munca, fără să intre în contradicție cu orientările Elenei. Avea un dosar curat: era chilian, după lovitura militară se exilase la Caracas din propria voință, căci nu exista nici o acuzație împotriva lui, și de atunci îndeplinise numeroase misiuni ilegale în Chile, unde se mișca perfect liber, cu o acoperire fără pată. Popularitatea lui printre cineasți, bazată pe simpatia personală pe

care o trezea, pe imaginația și pe îndrăzneala lui, făceau din el un partener ideal în aventura noastră. Nu m-am înșelat. Așa cum stabiliserăm, venise singur și pe jos din Peru, cu o săptămână mai înainte, pentru a primi și coordona separat cele trei echipe, iar acestea lucrau deja.

Echipa franceză hălăduia prin nordul țării, filmând între Africa și Valparaíso, în conformitate cu un plan minuțios pe care șeful ei și cu mine îl stabiliserăm cu luni în urmă la Paris. Echipa olandeză făcea același lucru în sud. Iar cea italiană avea să rămână în Santiago sub conducerea mea, gata să filmeze în fiecare clipă orice eveniment neprevăzut. Cele trei echipe aveau sarcina de a sta de vorbă cu oamenii despre Salvador Allende, ori de câte ori ar fi avut ocazia de a o face, fără nici un risc și fără a trezi vreo bănuială, căci ne gândiserăm că președintele martir era cel mai bun punct de referință pentru a stabili poziția fiecărui chilian față de țara de azi și față de șansele ei de viitor.

Franquie avea itinerarul precis al fiecărei echipe și lista hotelurilor unde aveau să stea, astfel încât putea lua legătura cu ele în orice moment. Avea astfel posibilitatea de a le da instrucțiuni personale prin telefon. Pentru și mai mare siguranță, Franquie avea să-mi fie șofer, la volanul unui automobil închiriat, pe care aveam să-l schimbăm la fiecare trei sau patru zile, închiriind altul de la diferite agenții. În toată perioada cât am filmat, ne-am despărțit de foarte puține ori.

Trei decapitați duc la căderea unui general

Am început să lucrăm la nouă dimineața. Piaza de Armas⁷, la doar câteva străzi de hotel, era mai emoționantă în realitate decât în amintirile mele, sub soarele palid și blând al toamnei australe, ce-și filtra lumina printre copacii înalți. Florile dintotdeauna, schimbate săptămânal, mi s-au părut mai proaspete și mai luminoase ca oricând. Echipa italiană începuse cu o oră înainte să filmeze o dimineață obișnuită: pensionari care citeau ziarul așezați pe scăunele din lemn, bătrânei care dădeau mâncare porumbeilor, vânzători de nimicuri, fotografi cu aparate anacronice cu manivelă neagră, pictori care făceau caricaturi în trei minute, lustragii bănuși a fi informatori ai regimului, copii cu baloane colorate în fața cărucioarelor cu înghețată, oameni care ieșeau din Catedrală. Într-un colț al pieței, stătea grupul obișnuit de artiști șomeri, așteptând să fie contactați pentru petreceri neprevăzute: muzicieni cunoscuți, prestidigitatori și clovni pentru copii, al căror sex real era imposibil de ghicit din pricina hainelor și a machiajelor extravagante. Spre deosebire de noaptea trecută, în dimineața aceea frumoasă erau postate în piață patrule de carabinieri, grăbiți și bine înarmați, din ale căror autobuze, cu combine muzicale puternice, cu volumul pus la maximum, răsunau cântece la modă.

Mai târziu, am descoperit că lipsa forțelor de ordine pe străzi era doar o iluzie pentru nou-veniți. La orice oră găseai patrule ale trupelor de șoc ascunse în principalele stații de metrou și camioane prevăzute cu furtunuri cu apă de mare presiune pe străzile laterale, gata să reprime cu furie

⁷Piaza de Armas este numele dat, încă din vremurile coloniale, pieței centrale (*plaza nmyor*, piața mare, în Spania) din orașele hispanoamericane

brutală orice mugur de protest al numeroaselor izbucniri intempestive zilnice. Paza era mai serioasă în Piaza de Armas, centrul nevralgic al Capitalei, unde se afla sediul Vicariatului de Solidaritate, un mare bastion al luptei împotriva dictaturii sub auspiciile cardinalului Silva Henríquez, sprijinit nu numai de catolici, ci de toate forțele care luptă pentru revenirea democrației în Chile. Faptul acesta îi conferă un ascendent moral greu de combătut, drept pentru care casei coloniale unde e instalat pare că i s-a organizat în patio o însorită piața alimentară. Acolo își găsesc refugiu și adăpost umanitar urmăriții de toate culorile, cale rapidă de a da ajutor celor care au nevoie, oferindu-le siguranța, mai ales deținuților politici și familiilor lor, că vor ajunge unde trebuie. Tot din locul acesta sunt denunțate torturile și promovate campaniile în favoarea celor dispăruți și împotriva tuturor nedreptăților.

Cu câteva luni înainte de sosirea mea clandestină în țară, dictatura sfidase în chip sângeros Vicariatul și faptul acesta se întorsese împotriva Juntei Militare, punându-i în pericol stabilitatea. La sfârșitul lui februarie 1985, trei militanți ai opoziției fuseseră arestați, făcându-se o mare paradă de forță, care nu ne mai îngăduia să punem la îndoială identitatea autorilor. Sociologul Jose Manuel Parada, funcționar la Vicariat, fusese ridicat în prezența micuților lui fii, chiar în fața școlii unde învățau, după ce poliția întrerupsese traficul pe raza a trei străzi de jur împrejur, în vreme ce întreaga zonă era survolată de elicoptere militare. Alți doi fuseseră arestați în alte două locuri din oraș, la distanță de doar câteva ore. Unul era Manuel Guerrero, conducătorul Asociației Profesionale a Educației din Chile, iar celălalt Santiago Nattino, un grafician de mare prestigiu profesional, despre care nu se știuse până atunci că ar fi fost un militant activ. Spre stupefакcia întregii națiuni, cadavrele lor, decapitate și purtând urme de o sălbăticie și o cruzime ieșite din comun, au apărut pe 2 martie 1985 pe un drum pustiu de lângă aeroportul internațional al Capitalei. Generalul Cesár Mendoza Durán, comandantul corpului de carabinieri și membru al Juntei de Guvernământ, a declarat presei că tripla crimă era rezultatul luptelor interne dintre comuniștii conduși de la Moscova. Dar reacția națională a dejucat scorneala. Iar generalul Mendoza Durán, considerat de opinia publică drept promotorul carnagiului, a trebuit să părăsească Guvernul. De atunci, șters de pe placă, numele străzii Puente, una dintre cele patru care dau în Piaza de Armas, a rămas cel care i se cunoaște astăzi: Strada Jose Manuel Parada.

"Vă felicit că sunteți uruguayan"

Mâhnirea trezită de drama aceea sălbatică mai plutea încă în jurul nostru în dimineața în care Franquie și cu mine am ajuns, ca oricare alți trecători, în Piaza de Armas. Am văzut echipa de filmare în locul pe care Grazia și cu mine îl hotărâserăm cu o seară înainte, iar ea ne observase venind. Pentru moment, nu a dat nici un ordin cameramanului. Atunci Franquie s-a despărțit de mine, iar eu am preluat personal conducerea filmului, urmând metoda dinainte stabilită împreună cu șefii celor trei echipe. Înainte de orice, am străbătut mai întâi aleile pietruite, oprindu-mă ici și colo, pentru a-i indica Graziei momentele și direcția în care trebuiau să filmeze când eu aveam să repet traiectul. Nici ea, nici eu nu trebuia să

căutam pentru moment vreun detaliu care să pună în evidență regimul represiv latent pe străzi. În dimineața aceea trebuia să captăm doar atmosfera unei zile ca toate celelalte, punând accentul pe purtarea oamenilor, care continuau să-mi pară, la fel ca în noaptea trecută, mult mai puțin comunicativi decât în alte timpuri. Mergeau mai grăbiți, aproape fără să se intereseze de ceea ce se petrecea în jurul lor, și chiar cei care stăteau de vorbă o făceau parcă în secret și fără a-și sublinia vorbele cu mâinile, așa cum îmi aminteam că obișnuiau să facă chilienii de pe vremuri și cei din exil. Aveam în buzunarul cămășii un reportofon în miniatură, foarte sensibil, și mergeam printre grupuri, încercând să captez convorbiri ce mi-ar fi putut servi pentru a organiza mai bine nu numai acea primă zi, ci întregul film.

După ce am marcat punctele de filmare, m-am așezat să-mi scriu notele lângă o doamnă care stătea la soare pe un scaun din piață, pe ale cărui stinghii de lemn, vopsite în verde, generații de îndrăgostiți zgâriasera cu cuțitul nume și inimi. Cum întotdeauna îmi uit caietul de notițe, îmi făceam însemnările pe dosul unui pachet de Gitane, celebrele țigări franțuzești din care îmi făcusem o bună provizie la Paris. Așa am procedat de-a lungul întregii filmări și, deși nu am păstrat pachetele de țigări cu acest scop, notele mi-au folosit drept jurnal de bord, pentru a reconstitui în cartea aceasta amănuntele călătoriei.

Pe când scriam în dimineața aceea în Piaza de Armas, am observat că doamna de lângă mine mă privea cu coada ochiului. Avea o vârstă medie și purta hainele demodate ale clasei mijlocii de jos, o pălărie foarte uzată și un palton cu guler de blană. Nu pricepeam ce făcea acolo, singură și tăcută, fără a privi la nimic și fără a se sinchisi de porumbeii ce se roteau deasupra capetelor noastre sau ciugulindu-ne ramele pantofilor. Și nici n-aș fi priceput vreodată, dacă nu mi-ar fi spus mai târziu că răcise în timpul liturghiei și voia să stea câteva minute la soare înainte de a coborî la metrou. M-am făcut că citesc ziarul și am văzut cum mă examina din cap până-n picioare, fără îndoială pentru că aveam haine mai puțin obișnuite decât ale celor care obișnuiau să se plimbe la ora aceea prin piață. I-am zâmbit, iar ea m-a întrebat de unde eram. Atunci, cu un gest imperceptibil, am pornit reportofonul din buzunarul cămășii.

— Sunt uruguyan, i-am spus.

— Ah, a spus ea. Vă felicit pentru norocul pe care-l aveți.

Se referea la revenirea sistemului electoral în Uruguay și vorbea de asta cu un gingaș dor de propriul trecut. Am făcut pe prostul, ca să fie mai explicită, dar n-am reușit s-o provoc la confidențe despre situația sa. Mi-a vorbit însă fără rezerve de lipsa libertăților individuale și de dramele șomajului din Chile. La un moment dat mi-a arătat scaunele cu șomeri, clovni, muzicanți, travestiți, al căror număr era din ce în ce mai mare.

— Uitați-vă la oamenii aceia, mi-a zis. Stau zile întregi așteptând ajutor, pentru că n-au de lucru. În țară e foamete.

Am lăsat-o să vorbească. Apoi, când am calculat că trecuse o jumătate de oră de la primul traiect, l-am început pe cel de-al doilea, iar Grazia i-a ordonat cameramanului să filmeze fără să se apropie de mine și fără să le sărim în ochi carabinierilor. Problema era tocmai pe dos: eu nu-i pierdeam din ochi pe carabinieri, pentru că exercitau în continuare asupra mea o fascinație căreia îmi era greu să-i fac față.

Deși în Chile au existat întotdeauna vânzatori ambulanți, nu-mi amintesc să fi fost atât de mulți ca acum. E greu să-ți imaginezi un loc din centrul comercial unde să nu-i găsești în lungi rânduri tăcute. Vând de toate și sunt atât de numeroși și de diferiți, încât simpla lor prezență face cunoscută o întreagă dramă socială. Alături de un medic șomer, de un inginer scăpătat sau de o doamnă cu aere de marchiză, cărora, oricum ar fi, le dau lovitura de grație hainele din vremuri mai bune, stau copii fără părinți, care oferă lucruri de furat, sau femei sărace, care încearcă să vândă pâini dospite. Majoritatea acestor profesioniști în dizgrație au renunțat la tot, cu excepția demnității. În spatele tarabelor cu fleacuri, ei continuă să stea îmbrăcați ca în prosperele lor birouri de acum câțiva ani. Un șofer de taxi, ce fusese un prosper negustor de textile, mi-a făcut timp de câteva ore turul turistic al orașului și, la sfârșit, nu a primit să-i plătesc serviciile.

În timp ce cameramanul filma atmosfera din piață, eu mergeam printre oameni, înregistrând fragmente de dialoguri ce aveau să-mi servească apoi la comentariul cu care aveam să ilustrez imaginile, având grija să nu compromit pe cineva, putând fi identificat mai târziu pe ecran. Grazia mă urmărea cu atenție din alt unghi, iar eu o urmăream pe ea. Respecta instrucțiunile pe care i le dădusem, de a filma pentru început clădirile cele mai înalte, pentru a coborî apoi puțin câte puțin, deplasând camera spre laturi și încheind cu imaginea carabinierilor. Voiam să prindem tensiunea de pe chipurile lor, din ce în ce mai mare, pe măsură ce creștea animația din piață, la apropierea amiezii. Dar aceștia au observat foarte repede traiectoria camerei, s-au simțit observați și i-au cerut Graziei să le arate autorizația de a filma pe stradă. Am văzut cum le-o arăta și graba cu care agentul s-a declarat mulțumit și mi-am continuat traiectul cu un sentiment de ușurare. Am aflat mai târziu că acel carabinier îi ceruse Graziei să nu fie filmați, dar n-a avut argumente când ea îi replicase că excepția nu figura în licență și invocase condiția ei de italiancă pentru a nu accepta ordine lipsite de respect. Chestiunea m-a interesat, căci ne demonstra că faptul de a fi o echipă europeană prezenta în Chile avantajele pe care le prevăzusem.

Și cei care rămân sunt exilați

Carabinierii deveniseră pentru mine o obsesie. Am trecut de mai multe ori pe lângă ei, cautând ocazia de a intra în vorba. Deodată, neputând rezista unui impuls, m-am apropiat de o patrulă și am pus câteva întrebări despre clădirea colonială a Municipality, avariata de cutremurul din luna martie a anului trecut, care se reconstruia. Agentul mi-a răspuns fără să mă privească, pentru că nu pierdea din ochi nimic din cele ce se petreceau în piață. Tovarășul său făcea la fel, dar, din ce în ce mai nerăbdător, mă privea din când în când cu coada ochiului, căci începea să-și dea seama de prostia deliberată a întrebărilor mele. Apoi m-a privit drept în față cu o încruntare de temut și mi-a ordonat:

— Circulați!

Dar vraja se rupsesse și neliniștea pe care mi-o trezeau se transformase într-un fel de beție. În loc să-i dau ascultare, am început să-i dăscălesc referitor la purtarea pe care poliția e obligată să o adopte față

de curiozitatea unui străin pașnic. Și nu mi-am dat seama că falsul meu accent uruguayan nu făcea fața unei încercări atât de grele, până când carabinierul nu s-a plictisit de cuvântarea mea civică și nu mi-a ordonat să mă legitimez.

Poate că în nici un alt moment al călătoriei n-am suferit o descărcare de spaimă ca aceea. M-am gândit la toate: să câștig timp, să rezist și chiar să fug în goana mare, deși știam că aș fi fost prins.

M-am gândit la Elena, care cine știe pe unde era atunci, și prin minte mi-a sticlit, ca o luminiță îndepărtată, gândul că operatorul de imagine avea să filmeze totul și că dovada aceea de necontestat a arestării mele avea să fie răspândită în străinătate. Mai mult, Franquie era pe-aproape și, cunoscându-l cum îl cunoșteam, eram sigur că nu mă pierduse din ochi. Cel mai ușor, desigur, era să mă legitimez cu pașaportul, deja încercat pe diferite aeroporturi. Dar mă temeam de control, căci doar atunci îmi amintisem de eroarea de moarte pe care o duceam cu mine. În aceeași servietă cu pașaportul țineam și adevărata mea carte de identitate chiliană, pe care o uitasem acolo din neatenție, ca și o carte de credit cu numele meu adevărat. Conștient că nu-mi mai rămânea decât să-mi asum riscul cel mai puțin periculos, am arătat pașaportul. Carabinierul, care nu era prea sigur de ceea ce trebuia să facă, a aruncat o privire fotografiei și mi l-a înapoiat cu un gest mai puțin aspru.

— Ce vreți să știți despre edificiu? m-a întrebat.

Am răsuflat ușurat.

— Nimic, am spus. Mă amuzam.

Incidentul m-a lecut pentru tot restul călătoriei de neliniștea pe cure mi-o transmiteau carabinierii. De atunci i-am privit cu tot atâta naturalitate ca și chilenii legali sau clandestini, care sunt mulți, iar de două sau de trei ori a trebuit să le cer favoruri ocazionale, pe care ei mi le-au făcut cu plăcere. Printre altele, nici mai mult, nici mai puțin, decât să mă ducă la aeroport cu un automobil-patrulă, ca să pot prinde un avion internațional, cu doar câteva minute înainte ca poliția să-mi descopere prezența la Santiago. Elena nu a putut admite să am sfidat poliția numai pentru a mă detensiona, iar relațiile noastre de muncă, care înregistrau deja unele fisuri primejdioase, au început să se deterioreze.

Dar cel puțin m-am căit de imprudența mea înainte ca ea sau altcineva să-mi facă observație. De cum mi-a înapoiat carabinierul pașaportul, i-am făcut Graziei semnul convenit pentru terminarea filmării. La rândul său, Franquie, care privise totul din alt capăt al pieței, tot atât de neliniștit ca și mine, s-a grăbit să-mi iasă în cale, dar l-am rugat să vina să mă ia de la hotel după prânz. Voiam să fiu singur.

M-am așezat pe un scaun, să citesc ziarele zilei, dar parcurgeam rândurile fără să le văd, într-atât mă emoționa faptul de a sta așezat acolo, în dimineața aceea străvezie de toamna, și nu mă puteam concentra. Deodată, din depărtare s-a auzit bătând de ora douăsprezece, porumbeii și-au luat zborul speriați, iar orologiul Catedralei a prefirat în văzduh acordurile celui mai mișcător cântec al Violetei Parra: *Mulțumire vieții*. Era mai mult decât puteam suporta. M-am gândit la Violeta, la nopțile ei fără merinde și fără adăpost din Paris, m-am gândit că întotdeauna existase un sistem care a negat-o, care nu i-a simțit cântecele și și-a râs de firea-i răzvrătită. Un președinte glorios trebuise să moară luptând cu arma în

mână, Chile trebuise să sufere martiriul cel mai sângeros din istorie, iar Violeta Parra trebuise să moară de propria mână, pentru ca patria să-i descopere profunde valori umane și frumusețea cântecului. Chiar și carabinierii o ascultau cu devoțiune, fără să aibă nici cea mai mică idee despre cine era, ce gândea și de ce cânta în loc să plângă, de cât i-ar fi detestat, de-ar fi fost acolo, bolnavă de miracolul acelei toamne splendide.

Dornic să-mi recapăt trecutul pas cu pas și palmă cu palmă, m-am dus singur la o locantă din orașul de sus, unde Ely și cu mine obișnuiam să prânzim când eram logodiți. Era aceeași, se mânca în aer liber, cu mesele puse sub ulmi și cu multe flori ce creșteau la voia întâmplării, dar locul crea impresia că nu mai exista de multă vreme. Era pustiu. A trebuit să fac tărăboi ca să mi se dea atenție și au întârziat aproape un ceas până mi-au servit o bucată bună de carne friptă. Eram pe terminate, când a intrat o pereche, pe care nu o mai văzusem de când Ely și cu mine eram clienți asidui ai locului. El se numea Ernesto, mai cunoscut ca Neto, iar ea Elvira. Aveau o dugheană întunecoasă la câteva străzi mai încolo, unde vindeau stampe, medalii cu sfinți, mătănii, relicvarii și ornamente funebre. Dar n-aveau nimic în comun cu afacerea, căci firea le era batjocoritoare și mintea ușuratică; în unele sâmbete, când era vreme bună, obișnuiam să rămânem acolo până noaptea târziu, bănd vin și jucând cărți. Când i-am văzut cum intrau ținându-se de mână, ca întotdeauna, m-a suprins nu numai fidelitatea lor față de acel loc, după atât de multe schimbări petrecute în lume, ci și cât de mult îmbătrâniseră. Nu mi-i aminteam ca pe o pereche convențională, ci mai curând ca pe doi logodnici întârziați, entuziaști și ageri, iar acum păreau doi bătrâni grași și fanați. Au fost ca o oglindă, în care mi-am văzut pe loc propria bătrânețe. Dacă m-ar fi recunoscut, m-ar fi privit cu siguranță cu aceeași stupoare, dar m-a ocrotit travestiul de uruguyan bogat. Au mâncat la o masă din apropierea mea, trâncănind cu glas tare, dar de-acum fără elanurile din alte vremuri; din când în când mă priveau curioși, fără să bănuiască măcar că vreodată stătusem fericiți la aceeași masă. Atunci am devenit conștient de anii de exil, lungi și devastatori. Și nu numai pentru noi, cei care plecaserăm, cum crezusem eu până atunci, ci și pentru ei, cei care rămăseseră.

IV

SANTIAGO DE CHILE ARE CINCI PUNCTE CARDINALE

Am mai filmat la Santiago încă cinci zile, timp suficient pentru a demonstra utilitatea sistemului nostru, și în toată această vreme am păstrat telefonic legătura cu echipa franceză, din nord, și cu echipa olandeză, din sud. Legăturile Elenei erau foarte eficiente, astfel încât aranja treptat interviurile pe care voiam să le luăm conducătorilor clandestini, ca și oamenilor politici ce acționau în legalitate.

În ceea ce mă privește, mă resemnasem să nu exist. Era un sacrificiu greu de suportat pentru mine, căci erau numeroase rude și prieteni pe care voiam să-i vad. Începând cu ai mei, și tot atâtea clipe din tinerețe pe care doream să le retrăiesc. Dar se aflau în lumea interzisă mie, cel puțin până terminam filmul, astfel încât mi-am înăbușit sentimentele și mi-am asumat ciudata condiție de exilat în propria țară, forma cea mai amară a

exilului.

Arareori m-am simțit neajutorat pe stradă, dar tot timpul m-am simțit singur. În orice loc m-aș fi aflat, privirile Rezistenței mă ocroteau, chiar fără să-mi dau seama. Doar când mă întâlneam cu persoane de absolută încredere, pe care nu voiam să le compromit nici măcar în fața propriilor prieteni, ceream dinainte să mi se retragă supravegherea. Când Elena a încheiat ajutorul ce mi-l dădea pentru a pune treaba pe roate, eram de-acum antrenat să mă descurc singur și, prin urmare, nu s-a petrecut nici un incident. Filmul a fost făcut după cum fusese prevăzut și nici unul dintre colaboratorii mei n-a avut nici cea mai mică neplăcere, din pricină vreunei neglijențe sau greșeli comise de mine. Cu toate acestea, unul dintre responsabilii operațiunii mi-a zis bine dispus când eram ca și ieșit din Chile:

— Niciodată, de când e lumea lume, nu au fost violate atât de des și în chip atât de primejdios atât de multe norme de securitate.

În orice caz, esențial e că în mai puțin de o săptămână depășisem planul de filmare în Santiago. Un plan foarte flexibil, care îngăduia tot soiul de schimbări la fața locului, iar realitatea ne-a demonstrat că acesta era singurul mod de a acționa într-un oraș imprevizibil care, în fiecare clipă, ne făcea câte o surpriză și ne înspitea cu idei nebănuite.

Până atunci, schimbasem hotelul de trei ori. El Conquistador era confortabil și practic, dar, fiind chiar în sânul represiunii, aveam motive să credem că era printre cele mai supravegheate. Fără doar și poate, ca toate hotelurile de cinci stele, pe unde mișunau neîntrerupt străinii, suspecti din principiu în ochii serviciilor dictaturii. Totuși, în cele de categoria a doua, unde controlul intrărilor și al ieșirilor e îndeobște mai rigid, ne temeam să nu atragem mai mult atenția. Așa că cel mai sigur era să ne mutăm la două, trei zile, fără să ne preocupăm de numărul stelelor și fără să mai revenim vreodată în același hotel, căci am superstiția că întotdeauna îmi merge rău, dacă mă întorc într-un loc unde am fost în primejdie. Credința asta și-a făcut loc în mintea mea la 11 septembrie 1973, în timp ce aviația bombarda Palatul La Moneda și orașul cădea prada confuziei. Reușisem să scap fără probleme din birourile de la Chile Films, unde mă dusesem pentru a încerca să fac față loviturii militare de stat împreună cu tovarășii mei dintotdeauna, dar după ce condusesem cu automobilul meu până la Parcul Forestier un grup de prieteni care aveau motive să se teamă pentru propriile vieți, am comis atunci grava eroare de a mă întoarce. M-am salvat ca prin minune, așa cum am povestit.

Ca o precauție în plus în schimbarea hotelurilor, după cea de-a treia mutare, Elena și cu mine am hotărât să avem odăi separate, fiecare cu noua personalitate. Uneori ne înscriam eu ca regizor și ea ca secretară, alteori, ca și cum nu ne-am fi cunoscut. În rest, această separare treptată se potrivea foarte bine cu relațiile noastre, extrem de eficiente în planul muncii, deși din ce în ce mai incomode în cel personal.

Trebuie să spun că doar în două din multele hoteluri unde am tras am avut motive de îngrijorare. Primul a fost Sheraton. Chiar în noaptea sosirii noastre, de cum am adormit, a început să sune telefonul. Elena s-a dus la o reuniune secretă, care a durat mai mult decât fusese prevăzut, și a trebuit să rămână să doarmă în casa unde a prins-o ora interdicției de circulație, așa cum avea să se mai întâmple și în alte dați. Am răspuns

buimac, fără să-mi dau seama unde mă aflam, și, ceea ce era mai rău, fără să-mi amintesc cine eram în clipa aceea. O voce chiliană a întrebat de mine, dar sub numele de împrumut. Era gata să răspund că nu-l cunoșteam pe domnul acela, când m-am deșteptat, surprins că mă căuta cineva cu numele acela, la ora și în locul acela.

Era telefonista hotelului care voia să-mi facă legătura pentru o convorbire internațională. Într-o secundă mi-am dat seama că numai Elena și Franquie știau unde trăsesem, și că nu era probabil ca vreunul din ei să mă cheme în felul acesta, la ora aceea din zorii zilei, și cu trucul convorbirii internaționale, decât dacă era vorba de o chestiune de viață și de moarte. Așa că am hotărât să răspund. O femeie care vorbea în engleză a dat drumul pe un ton familiar unei rafale de vorbe căreia nu-i puteam ține piept, spunându-mi: *darling, sweetheart, honey* și, când am izbutit s-o întrerup pentru a o lămuri că nu vorbeam engleză, a închis cu un suspin foarte dulce: *shit*. Cercetările pe care le-am făcut împreună cu centralista hotelului au fost zadarnice și am putut descoperi numai că în hotel se aflau doi clienți cu nume apropiate celui din pașaportul meu fals. N-am putut dormi nici un minut și, de cum a sosit Elena, pe la șapte dimineața, am plecat din hotel.

A doua spaimă am tras-o în mucegăitul Hotel Carrera, de la ale cărei ferestre frontale se vede în întregime Palatul La Moneda, și a fost retrospectivă. Câteva zile după ce am dormit acolo, o pereche foarte tânără, care spunea că era în luna de miere, a închiriat odaia vecină cu cea pe care o ocupaserăm noi și a instalat pe un trepied de fotograf o bazooka cu acțiune întârziată, îndreptată spre camera de lucru a lui Pinochet. Concepția și mecanismul acesteia erau dintre cele mai bune, iar Pinochet se afla în birou la ora respectivă, dar picioarele trepiedului s-au desfăcut sub impactul împușcăturii, iar proiectilul fără direcție a explodat în încăpere.

Cele cinci puncte

În vinerea celei de-a doua săptămâni, Franquie și cu mine am hotărât că de a doua zi aveam să începem călătoriile prin țară cu automobilul, ducându-ne mai întâi la Concepcion. Nu realizasem încă interviurile cu conducătorii legali și clandestini și nici nu filmasem interioarele din La Moneda. Primele necesitau o pregătire complicată, iar Elena se ocupa de ele cu o sânguință admirabilă. Filmarea în La Moneda fusese aprobată, dar autorizația oficială scrisă nu avea să ne fie înmănată decât peste o săptămână. Așa că Franquie și cu mine aveam la dispoziție timpul necesar pentru a ne încheia lucrul în țară. În acest scop, am cerut prin telefon ca echipa franceză să revină la Santiago de cum își termina programul din nord și ca echipa olandeză să-și continue programul în sud, mergând până la Puerto Montí și, odată ajunsă acolo, să aștepte instrucțiuni. Ca întotdeauna, eu aveam să-mi continui lucrul alături de echipa italiană.

Așa cum era prevăzut, vinerea aceea aveam să o folosim pentru a mă filma pe mine însumi pe străzi, astfel încât mai târziu serviciile dictaturii să nu poată nega că regizasem filmul chiar în Chile. Am filmat în cinci puncte tipice pentru Santiago: exterioarele Palatului La Moneda, Parcul Forestier, podurile de pe râul Mapocho, dealul San Cristobal și Biserica San

Francisco. În ultimele zile, Grazia le localizase și studiase amplasamentele camerei de luat vederi, pentru a nu pierde nici un minut, căci era hotărât de-acum că fiecărui loc aveam să-i consacram doar două ore, deci zece în total. Eu urma să sosesc la cincisprezece minute după echipă și, fără să vorbesc cu nici unul dintre membrii ei, aveam să dau câteva indicații de regie deja hotărâte cu Grazia.

Palatul La Moneda ocupa un spațiu compact, dar are două fațade principale, una înspre Piața Bulnes, pe bulevard, unde se află Ministerul Afacerilor Externe, și alta înspre Piața Constituției, unde se afla președinția Republicii. După ce a fost distrus în bombardamentul din 11 septembrie, ruinele birourilor prezidențiale au fost părăsite. Guvernul s-a instalat în vechile birouri ale Comisiei ONU pentru Comerț și Dezvoltare (UNCTAD), o clădire cu douăzeci de etaje căreia Guvernul militar, dornic de legitimitate, i-a dat numele marelui bărbat liberal don Diego Portales⁸. Acolo a rămas până acum zece ani, când au luat sfârșit interminabilele lucrări de restaurare a Palatului La Moneda, în timpul cărora i s-a adăugat o adevărată fortăreață subterană: subsoluri blindate, tuneluri secrete, ieșiri de siguranță, accese de urgență la un parcaj oficial, care exista cu mult înainte sub carosabil. Cu toate acestea, în Santiago se spune că râvna birocratică a lui Pinochet a fost îngreunată de imposibilitatea de a-și încinge eșarfa lui O'Higgins⁹, simbolul puterii legitime din Chile, distruse în timpul bombardării palatului. Odată, un reprezentant al puterii militare a încercat să acrediteze ideea că eșarfa fusese salvată din flăcări de către primii ofițeri care au ocupat La Moneda, dar afirmația era atât de ingenuă, încât n-a ținut.

Puțin înainte de orele nouă dimineată, echipa italiană filmase fațada dinspre bulevard, din fața monumentului înălțat în onoarea Tatălui Națiunii, Bernardo O'Higgins, unde acum arde permanent o flacăra cu propan: "Flacăra libertății". Apoi s-au dus să filmeze cealaltă fațada, unde sunt mai vizibili carabinierii de elită ai gărzii palatului, cei mai eleganți și cei mai înfumurați, care îndeplinesc ceremonia ștafetei de două ori pe zi, cu un delir al grandorii egal cu cel de la Palatul Buckingham, deși sunt priviți de mai puțini curioși din întreaga lume. Pe partea aceasta, paza e mai severă. De aceea, când carabinierii au văzut că echipa italiană se pregătea să

⁸Diego Portales (1793-1837), om politic chilian. A fost liderul vânzătorilor de tutun și apărătorul intereselor clerului și al oligarhiei moșierești, care apar reflectate în Constituția din 1831. Declarația de război pe care o face Confederației Peru-Bolivia (1836) provoacă răzmerița regimentului Maipii, care îl arestează și îl împușcă.

⁹Bernardo O'Higgins (1778-1842), militar și om politico chilian, general-șef al armatei patriotice (1814); după victoria trupelor regaliste la Rancagua, se refugiază în Argentina. Acolo intră în armata generalului San Martin, cu care reîncepe cucerirea statului Chile (1817). Victoria de la Maipii (1818) asigură definitiv recent declarata independență chiliană. Cu toate acestea, execuția fraților Juan José și José Luis Carrera, ca și asasinarea lui M. Rodríguez îi afectează popularitatea. Adept al unui guvern puternic, promulgă o constituție dictatorială, abolește nobilimea, dar promovează lucrările publice și stimulează dezvoltarea învățământului național. În 1823, este obligat să-și dea demisia și se exilează la Lima.

filmeze, s-au grăbit să ceară autorizația scrisă ce îi fusese cerută și pe latura ce da spre bulevard. Se știa fără greș: că în orice loc din oraș s-ar fi ivit camera de luat vederi, imediat și-ar fi făcut apariția și un carabinier pentru a cere autorizația scrisă.

Atunci am sosit și eu. Ugo, cameramanul, un băiat simpatic și hotărât, care se distra ca un japonez pe seama neîntreruptei aventuri a filmărilor, făcuse în așa fel încât să-și poată arata legitimația cu o mână, în timp ce cu cealaltă acționa camera, filmându-l pe carabinier, fără ca acesta să-și dea seama. Franquie mă lăsase la patru străzi distanță de locul acela și urma să mă ia cu mașina patru străzi mai încolo și după cincisprezece minute. Dimineața era rece și cețoasă, tipică toamnelor noastre premature, iar eu tremuram de frig, în ciuda paltonului meu de iarnă. Parcursesem distanța cu pași repezi, ca să mă încălzesc, printre trecătorii grăbiți, și am mai mers o bucată, pentru ca echipa să aibă vreme să se legitimeze. Când m-am întors, m-au filmat fără nici un incident, pe când treceam prin fața Palatului La Moneda. După cincisprezece minute, echipa și-a strâns catrafusele și a plecat spre obiectivul următor. Eu am ajuns din urmă automobilul lui Franquie pe Strada Riquelme, în fața stației de metrou Los Heroes, și am demarat în goana mare.

Parcul Forestier ne-a luat mai puțin timp decât prevăzusem, deoarece, revăzându-l, am înțeles că interesul meu pentru el era mai curând subiectiv. În realitate, e un loc foarte frumos și propriu capitalei noastre, mai ales sub vântoasa de frunze galbene din acea liniștitoare zi de vineri. Cel mai tare mă atrăgea să-mi caut acolo dorurile. Acolo se afla Facultatea de Belle Arte, pe ale cărei scări am prezentat prima mea piesă de teatru, când de-abia sosisem din sat.

Mai târziu, când devenisem un regizor de film în fașă, trebuia să traversez parcul aproape în fiecare zi, când mă întorceam acasă, iar lumina frunzișului sau în amurg mi-a rămas pentru totdeauna legată de amintirea primelor mele filme. N-ar mai fi nimic de spus. Ne-am mulțumit să stabilim un scurt traiect pe care trebuia să-l străbat printre arborii ce-și pierdeau frunzele în susur ca de ploaie, apoi am continuat să merg spre centrul comercial unde mă aștepta Franquie.

Vremea continua să fie străvezie și rece, iar munții se vedeau clar pentru prima oară de când sosisem. Căci Santiago e o căldare între munți și totul se zărește prin ceața poluării. La orele unsprezece dimineața, pe Strada Estado era, ca de obicei, multă lume, și se intra de-acum la primul spectacol la cinematograful Rex anunțau *Amadeus* de Milos Forman, pe care voiam să-l văd cu orice preț, și a trebuit să dau dovadă de multă voință ca să nu intru.

De cum dau colțul, soacră-mea!

Pe când filmam, în zilele din urmă, văzusem în trecere mulți cunoscuți: jurnaliști, oameni politici și de cultură. Nu-mi aduc aminte ca vreunul să mă fi privit măcar și asta mă făcea mereu mai încrezător. Dar în vinerea aceea s-a întâmplat ceea ce mai devreme sau mai târziu trebuia să se întâmple. În fața mea, înaintând spre mine, am văzut o femeie distinsă, cu un costum taier de dril crem, fără palton, îmbrăcată aproape ca vara, pe care am recunoscut-o abia când era la mai puțin de trei metri

distanță de mine. Era Leo, soacra mea. Ne văzusem cu mai puțin de șase luni în urma în Spania și, pe deasupra, mă cunoștea atât de bine, încât era imposibil să nu mă recunoască la o distanță atât de mică. M-am gândit să mă întorc, dar chiar atunci mi-am amintit că mă avertizaseră să-mi țin sub control acest impuls natural, căci multe persoane clandestine, care au trecut fără probleme văzute din față, au fost recunoscute din spate. Aveam destulă încredere în soacra mea, pentru a nu mă alarma că avea să mă recunoască, dar nu era singură. Mergea la braț cu una din surorile ei, mătușa Mina, care mă cunoștea și ea, și vorbea cu ea foarte încet, aproape șușotind. Nici asta nu m-ar fi neliniștit, dacă circumstanțele ar fi fost altele, dar mă temeam de surpriza lor. N-ar fi fost de mirare să înceapă să strige de emoție în plină stradă: "Miguel, fiule, ai izbutit să intri, ce miracol!" Sau orice altceva asemănător. Pe lângă asta, pentru ele era primejdios să cunoască secretul prezenței mele clandestine în Chile.

În fața imposibilității de a face ceva, am decis să-mi continui drumul și să o privesc cu cea mai mare atenție de care eram în stare, pentru a-i putea controla reacția, în caz că m-ar fi văzut. Abia de-a ridicat privirea când a trecut, iar ochii ei s-au întâlnit cu ai mei, care o priveau ținând înspăimântați, dar a continuat să trângănească cu mătușa Mina, m-a privit fără să mă vadă și am trecut atât de aproape unul de celălalt, că i-am simțit parfumul, i-am văzut ochii frumoși și dulci și am auzit foarte clar ce spunea: "Copiii îți creează mai multe probleme când sunt mari". Și a trecut mai departe.

De curând, i-am povestit această întâlnire la telefon, de la Madrid, și a rămas trăsniță: dar conștiința ei n-a înregistrat lucrul acesta. Pentru mine, întâmplarea a fost tulburătoare. Buimăcit de întâmplare, am căutat un loc unde să stau să mă gândesc și am intrat într-un mic cinematograful unde rula *Insula fericirii*, un film italian căruia nu-i lipsea nimic pentru a fi pornografic. Am stat acolo cam zece minute. Am văzut bărbați zvelți și femei foarte frumoase și vesele, care se aruncau în apa mării, într-o zi strălucitoare din cine știe ce colț de paradis.

Nici măcar nu am încercat să mă concentrez. Dar într-unerul mi-a îngăduit să-mi refac expresia de pe chip și abia atunci am înțeles cât de banale și de liniștite îmi fuseseră zilele dinainte. La unsprezece și un sfert, Franque m-a luat cu mașina din colțul pe care-l făcea Strada Estado cu bulevardul și m-a dus la următorul punct de filmare: podurile de pe râul Mapocho.

Râul Mapocho străbate orașul, urmând un făgaș pietruit, și are poduri foarte frumoase, cu magnifice structuri de fier ce le apără de orice cutremur. Pe vreme de secetă, cum era cazul atunci, scade și se transformă într-un fir de noroi lichid, paralizat între niște barăci mizerabile. În sezonul ploilor, dă pe-afară din cauza apelor ce vin din munți, iar barăcile plutesc precum bărcuțele în derivă pe o mare de noroi. În lunile ce au urmat loviturii militare de stat, râul Mapocho s-a făcut cunoscut în lumea întreagă prin cadavrele maltratate pe care apele lui le purtau după asalturile nocturne ale patrulilor militare în cartierele marginase: vestitele mahalale ale Capitalei. Dar, de vreo câțiva ani și mai ales în acesta din urmă în întregime, drama râului Mapocho o constituie gloatele flămânde ce-și dispută cu câinii și cu vulturii resturile de mâncare pe care piețele populare le aruncă în apă. E reversul miracolului chilian patronat de Junta

Militară sub paradiziaca inspirație a Școlii din Chicago.

Chile nu numai că a fost o țară modestă până la Guvernul Allende, dar însăși burghezia sa conservatoare considera că austeritatea era o virtute națională. Pentru a oferi o impresionantă aparență de prosperitate imediată, Junta Militară a reprivatizat tot ceea ce naționalizase Allende și a vândut țara capitalului privat și corporațiilor transnaționale. Rezultatul a fost o explozie a articolelor de lux, ce-ți luau ochii, dar erau inutile, și a lucrărilor publice ornamentale, ce promovau iluzia unei bunăstări spectaculoase.

Într-un singur cincinal s-au importat mai multe lucruri decât în ultimii două sute de ani, și asta cu credite în dolari, pe care Banca Națională le-a garantat cu banii luați pe reprivatizări. Complicitatea Statelor Unite și a organismelor internaționale de credit a făcut restul. Dar realitatea și-a arătat colții la ora plăților: șase sau șapte ani de miraje s-au prăbușit într-unul singur. Datoria externă a statului Chile, care în ultimul an de guvernare a lui Allende era de patru miliarde, a ajuns acum la aproape douăzeci și trei de miliarde de dolari. E suficient să dai o raită prin piețele populare de pe malurile râului Mapocho, ca să afli costul social al acestei risipe de nouăsprezece miliarde de dolari. Căci miracolul militar a îmbogățit și mai mult un mic număr de bogați și i-a sărăcit pe restul chilenilor.

Podul care a văzut totul

Cu toate acestea, în mijlocul aceluși târg pe viață și pe moarte, podul Recoleta de pe râul Mapocho e un amant neutru: e de folos atât piețelor, cât și cimitirului. În timpul zilei, înmormântările trebuie să-și deschidă drum prin mulțime. Noaptea, când nu sunt interdicții de circulație, acela e drumul obligatoriu spre cluburile de tangou, nostalgice viziuni de amară mahala, unde groparii sunt campioni ai dansului. Dar ceea ce mi-a atras mai mult atenția în vinerea aceea, după atâția ani de când nu mai văzusem acele locuri sfinte, a fost numărul tinerilor îndrăgostiți ce se plimbau ținându-se de mijloc pe terasele ce dădeau spre râu și se sărutau printre tarabele cu flori luminoase pentru morții din mormintele aflate în apropiere, iubindu-se pe-ndelete, fără să se intereseze de timpul ce nu-și oprea zborul și se scurgea nemilos pe sub poduri. Doar la Paris, cu mulți ani în urmă, mai văzusem atâta iubire pe străzi, în schimb, îmi aminteam de Santiago ca de un oraș cu sentimente mai puțin vizibile, iar acum eram aici, asistând la un spectacol îmbucurător, care murise puțin câte puțin la Paris și pe care-l credeam dispărut din lume. Atunci mi-am amintit ce-mi spusese cineva în zilele acelea la Madrid: "Iubirea înflorește în vremea ciumei".

Încă dinainte de Unitatea Populară, chilenii cu costume închise la culoare și umbrele; femeile care nu puteau trăi fără noutățile și bârfele Europei și bebelușii în costume de iepuraș din cărucioare dispăruseră pe aripile vântului înnoitor adus de Beatles. Moda tindea în chip definit spre confuzia sexelor: unisexul. Femeile aproape că se răseseră pe cap și-și disputau cu sexul opus pantalonii *patte d'elephant* strâmți pe șolduri, iar bărbații își lăsaseră părul să crească. Toate acestea au fost alungate de fanatismul fățarnic și habotnic al dictaturii. O întreagă generație și-a tăiat

pletele înainte ca patrurile militare să le taie cu baionetele, așa cum au făcut de nenumărate ori în primele zile ale loviturii militare.

Până în vinerea aceea petrecuta pe podurile de pe râul Mapocho nu-mi dădusem seamă că tineretul se schimbaseră din nou. Orașul aparținea generației de după a mea. Copiii, care aveau zece ani la plecarea mea și abia erau în stare să aprecieze catastrofa noastră în toată măreția ei, mergeau acum pe douăzeci și doi de ani. Mai târziu, aveam să descoperim și alte mărturii despre cum știuse generația lor, care se iubea în public, să se apere de cântecul de sirenă al seducției. Ei își impun gusturile, modul de trai, concepțiile originale despre iubire, artă, politică, spre senila exasperare a dictaturii. Nici o represiune nu-i poate opri. Muzica pusă la maximum ce se aude peste tot, chiar și în autobuzele blindate ale carabinierilor, care o aud fără să știe ce aud, sunt cântecele cubanezilor Silvio Rodriguez și Pablo Milanés. Copiii care mergeau la școala primară în anii lui Salvador Allende sunt acum în fruntea Rezistenței. Acest lucru a fost pentru mine o dovadă revelatoare și totodată neliniștitoare și pentru întâia oară m-am întrebat dacă, în realitate, recolta mea de doruri va servi la ceva.

Această îndoială mi-a trezit noi porniri. Numai pentru a îndeplini programul zilnic am dat o raită rapidă pe dealul San Cristobal și apoi pe la Biserica San Francisco, a cărei piatră devenise aurie în amurg. Apoi l-am rugat pe Franquie să aducă de la hotel geanta mea de voiaj și să vină să mă ia cu mașina peste trei ore de la ieșirea cinematografului Rex, unde am intrat să văd *Amadeus*. L-am mai rugat să-i spună Elenei că aveam să dispărem vreo trei zile. Nimic în plus. Încălcăm normele stabilite, căci Elena trebuia să știe în orice moment unde mă aflam, dar n-am putut evita lucrul acesta. Franquie și cu mine ne-am dus la Concepcion fără știrea nimănui, pentru cătă vreme era nevoie, cu un tren care pleca la orele unsprezece noaptea.

V

UN OM ÎN FLĂCĂRI ÎN FAȚA CATEDRALEI

A fost o inspirație de moment, deși avea o bază rațională neîndoielnică. Mi se părea că trenul era mijlocul cel mai sigur pentru a călători prin Chile, fără controalele de care trebuie să treci pe aeroporturi sau pe șosele. Și, mai ales, pentru că puteam folosi nopțile, inutile în orașe, din pricina interdicțiilor nocturne de circulație. Franquie nu era prea convins, deoarece știa că trenurile sunt mijlocul de transport aflat sub cea mai strictă observație. Dar eu argumentam că, tocmai din acel motiv, erau cel mai sigur. Nici unui polițist nu i-ar trece prin minte că un clandestin ar putea călători cu un tren supravegheat. Franquie, din contră, credea că poliția știa că oamenii clandestini călătoresc cu trenul, căci ea considera că locurile cele mai sigure sunt cele mai controlate. Credea, pe lângă aceasta, că un om bogat, cu o lungă experiență și mari afaceri în Europa, e dispus să călătorească în cele mai minunate trenuri europene, dar nu în bietele trenuri de provincie din Chile. Cu toate acestea, l-am convins argumentul meu că avionul spre Concepcion nu era locul cel mai recomandabil pentru o întâlnire sau realizarea unui plan de muncă, fiindcă

nu se știa niciodată dacă ceața avea să îi permită să aterizeze. Între noi fie vorba, eu aș fi preferat oricum trenul, din cauza fricii mele incurabile de avion.

Așa încât, la unsprezece noaptea ne-am urcat într-un tren din Gara Centrală, a cărei structură de fier are frumusețea de neînțeles a Turnului Eiffel, și ne-am instalat într-un compartiment confortabil și curat al vagonului de dormit. Muream de foame, căci de dimineața mâncasem doar două batoane de ciocolată la cinematograful, în timp ce tânărul Ylozart făcea salturi acrobatice în fața împăratului Austriei. Conducătorul ne-a informat că puteam mânca numai la vagonul-restaurant, care nu comunica însă cu al nostru, printr-o dispoziție reglementară, dar chiar el ne-a dat soluția: înainte de plecarea trenului trebuia să mergem la restaurant, să mâncăm cum puteam și să revenim în vagonul de dormit o oră mai târziu, în timpul opririi de la Rancagua.

Am făcut totul în graba mare, căci deja sunase ora interdicțiilor nocturne de circulație, iar conducătorii ne mâneau strigând: "Grăbiți-vă, domnilor, grăbiți-vă, să nu încălcăm legea". Numai că gardienilor din gara Rancagua, somnoroși și morți de frig, nu le pasa nici cât negru sub unghie de încălcarea consimțită și inevitabilă a legii marțiale.

Gara era înghețată și pustie, fără nici un suflet, acoperită de o ceață fantomatică. Semăna leit cu gările din filmele cu deportați în Germania nazistă. Deodată, în timp ce conducătorii ne mâneau din urmă, ne-a ieșit în cale un piccolo din restaurant, purtând clasică jachetă albă și ducând o farfurie cu orez, cu un ou prăjit deasupra.

A fugit vreo cincizeci de metri cu o viteză de neînchipuit fără ca farfuria să-și piardă echilibrul magic, a dat-o pe fereastră ultimului vagon cuiva care, fără doar și poate, îi plătise, și înainte ca noi să fi ajuns la al nostru, se și întorsese la vagonul-restaurant.

Am străbătut cei aproape cinci sute de kilometri ce ne despărțeau de Concepcion într-o tăcere absolută, de parca interdicția de circulație pe timpul nopții ar fi fost obligatorie nu numai pentru pasagerii acelui tren somnambul, ci și pentru toate ființele vii din natură. Uneori mă aplecam pe fereastră, dar nu izbuteam să vad prin ceață gările pustii, câmpurile pustii, vasta noapte pustie a unei țări în șomaj. Singura dovadă a existenței omului pe pământ erau interminabilele garduri de sârmă ghimpată de-a lungul liniei de tren, în spatele cărora nu era nimic, nici oameni, nici flori, nici animale — nimic. Mi-am amintit de Neruda: "Pâine, orez și mere în tot locul; doar sârmă, sârmă, sârmă-n Chile". La orele șapte dimineața, când mai aveam încă mult de mers până să se termine sârmă ghimpată, am ajuns la Concepcion.

În timp ce ne socoteam cu privire la pasul următor, ne-am gândit să mergem să ne bărbierim. Din partea mea nu era nici o problemă. Profitasem de ocazie pentru a-mi lăsa încă o dată barba să crească. Mai rău era cu mutrele noastre de tâlhari la drumul mare, de care aveau să dea carabinieri, într-un oraș pe care toți chilienii îl considera arena marilor lupte sociale. Acolo s-a născut mișcarea studentescă a anilor '60, acolo a găsit Salvador Allende un sprijin hotărât în alegeri și tot acolo președintele Gabriel González Videla¹⁰ a început represiunile sângeroase

¹⁰Gabriel González Videla (1898-1980), om politic chilian. A fost deputat,

din 1946, puțin înainte de a înființa lagărul de la Pisagua, unde s-a antrenat în artele terorii și ale morții un tânăr ofițer, pe numele său Augusto Pinochet.

Flori eterne în Piața Sebastián Acevedo

Din taxiul ce ne ducea în centrul orașului, printr-o ceață deasă și înghețată, am văzut crucea singuratică din atriumul Catedralei și buchetul de imortele susținut de mâini necunoscute. Sebastián Acevedo, un umil miner cărbunar, își dăduse foc în acel loc, cu doi ani în urmă, după ce încercase în zadar să convingă pe oricine să intervină pe lângă Centrala Națională a Informațiilor (CNI) pentru ca fiul său de douăzeci și doi de ani și fiica sa de douăzeci de ani, arestați pentru port ilegal de armă, să nu mai fie torturați.

Sebastián Acevedo nu a făcut o cerere, ci a dat un avertisment. Deoarece arhiepiscopul era plecat într-o călătorie, a vorbit cu funcționarii de la arhiepiscopie, cu jurnaliștii cei mai cunoscuți, cu liderii partidelor politice, cu mai marii industriei și ai comerțului, cu oricine a vrut să-l asculte, inclusiv cu funcționari ai Guvernului, și tuturor le-a spus același lucru: "Dacă nu faceți nimic pentru a împiedica torturarea în continuare a fiilor mei, îmi voi turna benzină pe cap și-mi voi da foc în atriumul Catedralei". Unii nu l-au crezut. Alții n-au știut ce să facă. În ziua pe care-o menționase, Sebastián Acevedo s-a instalat în atrium, și-a turnat o găleată de benzină pe cap și a avertizat mulțimea adunată în stradă ca, de va trece dincolo de linia galbenă, își va da foc. N-a ținut seama nici de rugăminți, nici de ordine, nici de amenințări, încercând să-i împiedice sacrificiul, un carabinier a trecut peste linie, iar Sebastián Acevedo s-a transformat într-un rug omenesc.

A mai trăit încă șapte ore, lucid și fără dureri. Emoția publică a fost atât de radicală, încât poliția s-a văzut obligată să-i îngăduie fiicei sale să-l viziteze la spital, înainte de a muri. Dar medicii n-au vrut ca ea să-l vadă în starea aceea oribilă și i-au permis să-i vorbească numai prin citofon. "De unde știu eu că ești tu, Candelaria?" a întrebat Sebastián Acevedo, auzindu-i vocea. Atunci, ea i-a spus diminutivul cu care o alinta când era mică. Cei doi frați au fost scoși din camerele de tortură, așa cum ceruse martirul cu propria viață, și puși la dispoziția unui tribunal obișnuit. De atunci, locuitorii din Concepcion au un nume secret pentru locul sacrificiului: Piața Sebastián Acevedo.

Nu-i ușor să te bărbierești la Concepcion!

Să apărem în acel bastion istoric la orele șapte dimineață, travestiți în burghezi, dar nebărbieriți, era un risc ce nu merita osteneala. Pe lângă asta, oricine știa că un director de publicitate din timpurile acelea, care are

senator și ambasador în Portugalia (1940) și Brazilia (1942-1944), înainte de a fi ales președinte al Republicii (1946-1952). În timpul mandatului său, a reprimat mișcarea minerilor, a scos în ilegalitate Partidul Comunist (1948) și a acordat drept de vot femeilor, în 1975 a fost membru al Consiliului de Stat al lui Pinochet.

un reportofon în miniatură, cu care-și imprimă ideile, are în servietă un aparat electric de ras, pentru a se bărbieri în avion, în tren, în automobil, înainte de a ajunge la o întâlnire de afaceri. Cu toate acestea, poate că nu riscai prea mult la Concepcion căutând o frizerie unde să te bărbierești într-o sâmbătă oarecare, la orele șapte dimineața. Prima tentativă am făcut-o lângă Plaza de Armas, în singura frizerie deschisă la ora aceea, al cărui nume apărea scris pe ușă: Unisex. O fată de vreo douăzeci de ani, încă adormită, mătura salonul, iar un bărbat, aproape tot atât de tânăr ca ea, pune în ordine cutiile de pe toaletă.

— Un ras, am spus.

— Nu, a spus bărbatul; aici nu facem așa ceva.

— Dar unde?

— Mergeți mai înainte, a răspuns. Sunt multe frizerii.

Am mers până la strada următoare, spre locul în care Franquie rămăsese pentru a închiria un automobil, și l-am găsit legitimându-se în fața a doi carabinieri. Mi-au cerut și mie actele, dar n-au fost probleme. Din contră, în timp ce Franquie închiria automobilul, unul din carabinieri m-a însoțit cale de încă două străzi până la altă frizerie, care tocmai deschidea, și apoi s-a despărțit de mine, strângându-mi mâna.

Pe ușa acesteia apărea scris același lucru: Unisex. Ca și la primul salon, înăuntru erau un bărbat de vreo treizeci și cinci de ani și o fată mai tânără. Bărbatul m-a întrebat ce voiam. I-am spus: "Să mă rad". Amândoi m-au privit mirați.

— Nu, domnule, aici nu facem așa ceva, mi-a spus el.

— Aici suntem unisex, a spus fata.

— Bine, am spus eu; dar oricât de unisex ați fi, tot mă puteți rade.

— Nu, domnule, a spus el, aici nu.

Și s-au întors amândoi cu spatele. Am continuat să străbat străzile pustii, prin ceața apăsătoare, și m-am mirat nu numai de numărul mare de frizerii unisex din Concepcion, ci și de unanimitatea deprinderilor lor: în nici una nu au vrut să mă radă. Stăteam pierdut în ceață, când un copil al străzii m-a întrebat:

— Căutați ceva, domnule?

— Da, i-am spus, caut o frizerie care să nu fie unisex, ci numai pentru bărbați, ca pe vremuri.

Atunci m-a dus la o frizerie tradițională, care avea la ușă cilindrul cu spirală roșu cu negru și scaunele rotative din vremea mea. Doi bătrâni cu șorțuri murdare se ocupau de un singur client. Unul îl tunde și celălalt scutura cu o măturică părul ce-i cădea pe față și pe umeri. Înăuntru mirosea a alifie, a alcool mentolat, a farmacie de pe timpuri și abia atunci mi-am dat seama că acesta era mirosul căruia-i simțisem lipsa în frizeriile dinainte. Mirosul copilăriei mele.

— Un ras, am spus.

Și ei, și clientul m-au privit surprinși. Bătrânul cu măturică m-a întrebat ceea ce fără doar și poate gândeau toți trei:

— De unde sunteți?

— Chilian, am spus fără să mă gândesc și m-am grăbit să rectific: dar sunt uruguayan.

Nu au observat că rectificarea era mai rea decât eroarea, dar m-au făcut să-mi dau seamă că de mulți ani nu se mai spunea în Chile *a se*

rade, ci a se bărbieri. Poate de aceea în frizeriile unisex pentru tineri nu au înțeles jargonul meu demodat de vechi chilian. În schimb, în aceasta, s-au entuziasmat de venirea cuiva care vorbea ca-n timpurile bune, iar frizerul liber m-a așezat în fotoliu, mi-a pus șervetul în jurul gâtului, după moda veche, și a deschis un brici oxidat. Avea cel puțin șaptezeci de ani bătuți pe muchie, era înalt și puhav, cu parul foarte alb și o barbă nerasă de trei zile.

— Vă bărbieriți cu apă caldă sau cu apă rece? m-a întrebat.

Mâna în care ținea briciul îi tremura atât de tare, încât abia de-l putea ține.

— Cu apă caldă, desigur, i-am replicat.

— Atunci ne-a luat dracul, domnule, a zis, pentru că nu avem apă caldă, ci doar apă chioară și rece.

Atunci m-am întors la prima frizerie unisex și, când am spus că vreau să mă bărbieresc — nu să mă rad — s-au ocupat imediat de mine, dar cu condiția să mă și tundă. De cum am acceptat, băiatul și fata au transformat atitudinea neglijentă într-o lungă ceremonie profesională.

Ea mi-a pus un șervet în jurul gâtului, m-a spălat pe cap cu apă rece —căci nici acolo nu exista apă caldă — și m-a întrebat dacă doream o mască numărul trei, patru sau cinci, și dacă să-mi facă un tratament împotriva calviției. I-am cântat în strună, până când, deodată, pe când îmi usca fața, s-a oprit brusc, spunând ca pentru sine: "Ce ciudat!" Eu am deschis ochii speriat: "Ce e?" Ea s-a supărat mai mult decât mine.

— Aveți sprâncenele epilate! a spus.

Enervat de descoperirea ei, mi-a trecut prin minte să-i fac o glumă urâtă și, privind-o languros, am întrebat-o:

— Da' ce, ai ceva împotriva poponarilor?

Ea s-a înroșit până la rădăcina părului și a făcut semn cu capul că nu. Apoi m-a preluat frizerul și, în pofida grijii și a preciziei cu care i-am dat indicații, m-a tuns prea mult, m-a pieptănat în alt fel și m-a transformat la loc în Miguel Littín. Era logic, căci stilistul de la Paris mersese cu intenție împotriva tendinței naturale a părului meu, iar acum cel din Concepcion nu făcuse decât să pună lucrurile la locul lor. Dar nu mi-a păsat, căci era ușor să mă pieptăn din nou precum celalalt eu al meu, ceea ce am și făcut. Desigur că nu fără un mare efort moral, împotriva dorinței mele de a fi din nou eu însumi, într-un oraș îndepărtat, încetoșat, unde oricum nimeni nu avea să mă recunoască. După ce m-a tuns, fata m-a dus în spate și, cu tot felul de ezitări, de parcă ar fi fost vorba de ceva interzis, a pus mașina de bărbierit în priză lângă o oglindă și mi-a dat-o să mă rad. Din fericire, nu aveam nevoie de apă caldă.

Un paradis al iubirii în iad

Franquie închiriasse automobilul. Am luat micul dejun într-o cafenea unde, pentru că nici acolo nu exista apă caldă, am băut o cafea rece și ne-am îndreptat spre minele de cărbune Lota y Schwager, parcurgând marele pod de peste Bío-Bío, râul cu cele mai îmbelșugate ape din Chile, ale cărui unde de metal somnolent abia de se puteau distinge în ceață. În

secolul trecut, scriitorul chilian Baldomero Lillo¹¹ a descris amănunțit minele și viața minerilor, iar cronica sa pare încă actuală. Atât ceața saturată cu funingine, cât și condițiile de muncă, care continuă să pară anterioare revoluției industriale, te fac să crezi că te afli în Wales, cu un secol în urmă.

Înainte de sosire, trebuia să trecem prin trei controale. Cel mai greu a fost, după cum prevăzusem, primul. De aceea, când ne-au întrebat ce urma să facem la Lota y Schwager, am făcut uz de întreaga noastră artilerie verbală. Eu însumi am fost mirat de cursivitatea răspunsului meu. Am spus că veniseram să vedem parcul, unul dintre cele mai frumoase din America, datorită araucariilor bătrâne și gigantice și a numeroaselor statui, printre care mișună păuni de rău augur și lebede cu gâtul negru. Voiam să-l folosim drept fundal într-un film de publicitate, care să prezinte lumii întregi prestigiul unui parfum nou, botezat *Araucaria*, în cinstea aceluia loc idilic.

Nu există polițist chilian care să facă față unei explicații atât de lungi, cu atât mai puțin dacă exaltă peste măsură frumusețile patriei. Ne-au urat bun venit și probabil că au anunțat sosirea noastră următorului post de control, căci acolo nu ne-au mai cerut să ne legitimăm, dar ne-au percheziționat valijoarele și automobilul. Nu i-a interesat decât camera super-8, pentru care, deși nu era profesionistă, era nevoie de autorizație scrisă pentru a putea filma în mină. I-am lămurit că doream să ajungem doar la parcul cu statui și cu lebede din vârful muntelui și am încercat să le dăm lovitura de grație afișând o indiferență aristocratică.

— Nu ne interesează săracii, le-am spus.

Examinând fără prea mare interes fiecare lucru găsit, unul dintre carabinieri a replicat fără să mă privească:

— Pe-aici suntem săraci cu toții.

Au rămas mulțumiți de percheziție. O jumătate de oră mai târziu, la capătul unei cornișe înguste și abrupte, am trecut fără nici o greutate de al treilea control și am ajuns în parc. Un loc delirant, pe care don Matías Cousino, vestitul podgorean, l-a construit pentru doamna inimii sale. Pentru a-i face pe plac, a adus arbori fabuloși din toate colțurile țării. A adus animale mitologice, statui de zei îndoielnici, care simbolizează diferite stări de suflet: bucurie, tristețe, nostalgie, iubire. În fundul parcului, se află un palat ca din basme, de pe ale cărui terase se vede Oceanul Pacific până în cealaltă parte a lumii.

Ne-am petrecut acolo întreaga dimineață, filmând cu camera super-8 locurile pe care echipa avea să le înregistreze după aceea cu o autorizație în toată regula. Încă de când filmam primele imagini, se apropiase de noi un paznic, pentru a ne avertiza că era interzisă chiar și realizarea de simple fotografii. I-am repetat povestea cu filmul de publicitate pentru întreaga lume, dar el a ținut-o pe-a lui. Cu toate acestea, s-a oferit să ne întovărășească până jos, la mine, ca să cerem o autorizație de la superiorii săi.

¹¹Baldomero Lillo (1867-1923), scriitor chilian. Influențat de naturalismul lui Zola și de scriitorii ruși de la sfârșitul secolului al XIX-lea, a scris despre viața mizerabilă a minerilor chilieni o serie de culegeri de povestiri: *Sub-Terra* (1904) și *Sub-Sole* (1907).

— Acum nu vom mai filma, i-am zis. Dar întovărășește-ne, dacă vrei, ca să fii sigur.

A acceptat și am reînceput să străbătem parcul împreună. Era tânăr și avea un chip foarte trist. Franquie întreținea conversația, căci eu preferam să nu vorbesc mai mult decât strictul necesar, să nu mi se simtă prostul accent uruguyan. La un moment dat, paznicul a vrut să fumeze și i-am dat toate țigările noastre. Atunci ne-a lăsat singuri și am continuat să filmăm tot ce am crezut necesar. Nu numai sus, în parc, ci și jos, în jurul minelor. Am stabilit punctele care mă interesau: unghiurile, lentilele, distanțele, spațiul complet al marelui parc și apoi mizeria de jos, unde trăiesc buimaci mineri și pescari. O realitate maniheistă și aproape neverosimilă, dar reală.

Barul unde se duc să doarmă pescărușii

Când am coborât, după miezul zilei, tocmai ieșeau în larg luntrele ce se aventurează zilnic până spre apropiata insula Santa María, pe o mare înspăimântătoare și primejdioasă, cu enorme valuri negre, cu familii întregi care duc uneltele uzate, lucruri și animale pentru hrana. Minele de cărbune se afla în tuneluri adânci, care înaintează pe sub fundul mării, și în ele lucrează ziua întreagă și în condiții mizerabile mii de muncitori. Afară, în jurul intrărilor în tuneluri, sute de bărbați și de femei, ca și copiii lor scurmă pământul precum cârțițele, scoțând cu unghiile reziduurile miniere. Sus, în parc, aerul e curat și transparent, din cauza oxigenului primenit de copaci. Jos, praful de cărbune din ceață se trage în piept, făcând respirația dureroasă și sedimentându-se în bronhii. Văzută de sus, marea e de o frumusețe inimaginabilă. Jos, e tulbure și tumultoasă.

Aceasta era fortăreața politică și emoțională a lui Salvador Allende. În 1958, aici a avut loc ceea ce atunci s-a numit "marșul cărbunelui", când minerii au străbătut podul de peste Bío-Bío într-o masă compactă, neagră, tăcută, și au ocupat orașul Concepcion cu steaguri și pancarte, dând dovadă de o hotărâre de luptă atât de mare, încât au pus în șah Guvernul. Episodul a fost înregistrat în *Steagurile poporului*, regizat de compatriotul Sergio Bravo, unul dintre cele mai emoționante filme documentare chiliene. Allende era acolo și cred că atunci i-a fost clar că se bucura de sprijinul întregului popor. Apoi, când a ajuns președinte, una din primele sale călătorii a avut drept scop un dialog cu minerii în Plaza de Lota.

Eu eram în suită. Mi-a atras atenția faptul că un bărbat ca el, care întotdeauna s-a mândrit cu vitalitatea sa tinerească la șaiszeci de ani, a spus în ziua aceea ceva ce i-a ieșit din adâncul sufletului:

"Am trecut de vârsta timpurie, sunt aproape un bătrân". Minerii micuți, fără lustru, ermetici, cărora timp de atâția ani li se făcuseră promisiuni nicicând împlinite, au stat de vorbă cu el fără rezerve, devenind bastionul definitiv al victoriei lui. Una dintre primele măsuri pe care Allende le-a luat apoi, când se afla în fruntea Guvernului, a fost, așa cum promisese în seara aceea la Lota y Schwager, naționalizarea minelor. Iar una dintre primele măsuri luate de Pinochet a fost reprivatizarea lor, așa cum a făcut cu aproape toate celelalte: cimitirele, trenurile, porturile și chiar strângerea gunoiului.

Odată terminat planul de filmare în mine, la ora patru după-amiază,

fără ca vreo autoritate militară sau civilă să fi încercat să ne împiedice, ne-am întors la Concepcion prin Talcahuano. Era greu de înaintat printre numeroșii mineri care se întorceau acasă prin ceață, trăgând după ei vagonetii cu bucăți de cărbune recuperate din deșeurile miniere. Bărbați mititei și fantasmagorici, femei micuțe și puternice, ducând în spate enormi saci cu cărbuni, creaturi de coșmar care ieșeau dintr-o dată din ceață, abia luminate de farurile mașinii.

Talcahuano e principalul port militar din Chile: aici se află sediul școlii navale de subofițeri și șantierul naval cel mai activ al țării. A devenit celebru în zilele ce au urmat loviturii de stat, datorită tristului privilegiu de a fi locul de obligatorie concentrare a deținuților politici care urmau să fie duși în infernul din insula Dawson. Pe străzi, amestecați cu minerii în zdrențe, se zăresc tinerii cadeți cu uniforme ninse și nu-i ușor să respiri aerul contaminat de teribilele emanații ale fabricilor de făină de pește, de catranul șantierului naval și de putreziciunea mării.

Spre deosebire de ceea ce presupuneam, nu se făcea nici un control militar al călătorilor. Majoritatea caselor erau în întuneric, iar puținele lumini de la ferestre păreau opaițe din alte vremi. Nu mâncasem nimic după cafeaua înghețată de la micul dejun, astfel încât neașteptata ivire a unui restaurant luminat a fost ceva de basm. Și chiar mai mult, când ne-am dat seama că era plin de pescăruși, care intrau prin terasele dinspre mare. Niciodată nu mai văzusem atât de mulți și nici nu-i mai văzusem ieșind din întuneric și zburând pe deasupra capetelor clienților impasibili, de parcă ar fi fost orbi și hăbăuci, lovindu-se de toate obiectele și făcând un zgomot ca de abordaj. Am luat micul dejun la ora cinci și am mâncat preistorice fructe de mare chilene, cu miros de mări teritoriale, adânci și înghețate, și apoi ne-am întors la Concepcion. Ne-am urcat în trenul spre Santiago din mers, pentru că am găsit închisă agenția de la care închiriasem automobilul și am pierdut aproape patru ore căutând o persoană căreia să i-l înapoiem.

VI

DOI MORȚI NEMURITORI: ALLENDE ȘI NERUDA

Mahalalele, enorme cartiere marginașe ale celor mai mari orașe chilene, sunt oarecum teritorii eliberate, cum ar fi o *casbah* din orașele arabe, ai căror locuitori tăbăciți de sărăcie au dezvoltat o uimitoare cultură labirintică. Poliția și armata preferă să nu se aventureze, înainte de a se gândi de două ori, printre acei faguri de săraci, unde un elefant poate dispărea fără urmă, în care trebuie să înfrunte forme de rezistență originale și inspirate, care scapă metodelor convenționale de represiune. Această condiție istorică a transformat mahalalele în poli activi de coagulare electorală, în timpul regimurilor democratice, și a dat întotdeauna bătaie de cap guvernelor. Pentru noi, mahalalele au fost decisive pentru a putea stabili, în termenii fil-mului-mărturie, care e starea de spirit a populației față de dictatură și cât de vie se păstrează amintirea lui Salvador Allende.

Prima noastră surpriză a fost să constatăm că numele marilor conducători din exil nu spun prea multe noii generații, care astăzi ține în

șah dictatura. Ei sunt protagoniștii unei legende glorioase, care nu prea are legătură cu realitatea actuală. Deși poate părea paradoxal, acesta este cel mai mare eșec al regimului militar. La începutul guvernării, generalul Pinochet și-a proclamat voința de a rămâne la putere până va șterge din memoria noilor generații ultima rămășiță a sistemului democratic. Dar nu și-a imaginat niciodată că victima acestei dorințe exterminatoare va fi tocmai propriul regim. Cu puțin timp în urmă, exasperat de agresivitatea băieților care luptă în strada împotriva trupelor de șoc sau cu arma în mână în ilegalitate, care conspiră și fac politică pentru a restabili un sistem pe care mulți dintre ei nici nu l-au cunoscut, generalul Pinochet și-a ieșit din fire și a strigat că tineretul face ceea ce face pentru că nu are nici cea mai mică idee despre ce era democrația în Chile.

Trecutul e susținut de numele lui Salvador Allende, iar cultul memoriei lui atinge în mahalale dimensiuni mitice. Aceste mahalale ne interesau, înainte de orice, pentru a cunoaște condițiile în care se trăiește, gradul de conștientizare a dictaturii și imaginarul formelor de luptă. La toate ni s-a răspuns cu spontaneitate și cu sinceritate, dar răspunsurile erau legate întotdeauna de amintirea lui Allende. Multe mărturii separate păreau una singură: "Am votat întotdeauna cu el, niciodată cu altul". Lucrul acesta se explica prin faptul că, de-a lungul vieții, Allende a fost de multe ori candidat și că, înainte de a fi ales, se complăcea să spună că epitaful său avea să fie: "Aici zace Salvador Allende, viitor președinte al Republicii Chile." Până să fie ales, fusese de patru ori candidat, dar înainte fusese deputat și senator, și a continuat să fie în alegeri succesive. Pe lângă aceasta, în lunga-i carieră parlamentară, fusese candidat al majorității provinciilor din cuprinsul țării, de la frontiera cu Peru până în Patagonia, astfel încât nu numai că le cunoștea profund fiecare centimetru pătrat, diversele culturi, oamenii, cu amărăciunile și visele lor, dar întreaga lor populație îl cunoștea în carne și oase. Spre deosebire de atâția alți politicieni, care au fost văzuți doar în presă sau la televiziune, sau ascultați la radio, Allende aducea politica în case, din cămin în cămin, în contactul cald și direct cu semenii, așa cum se cuvenea să facă un om care rămăsese ceea ce era în realitate: un medic de familie. Modul în care înțelegea ființa umană și instinctul aproape animalic al îndatoririi politice de care dădea dovadă ajungeau să trezească sentimente contradictorii deloc ușor de conciliat. Când deja ajunsese președinte, la o manifestație, un bărbat a defilat prin fața lui cu o pancartă insolită: "Guvernul acesta e de rahat, dar e al meu". Allende s-a ridicat, l-a aplaudat și a coborât să dea mâna cu el.

În lungul nostru drum prin țară nu am găsit nici un loc care să nu păstreze urma trecerii lui. Întotdeauna dădeam de cineva care dăduse mâna cu el, căruia îi botezase un fiu, căruia îi vindecase o tuse rebelă cu o infuzie de frunze din curtea casei sale, căruia îi găsisese de lucru sau pe care îl bătuse la șah. Orice lucru atins de el era păstrat ca o relictă. Unde ne așteptam mai puțin ne arătau un scaun mai bine păstrat decât celelalte: "A stat odată pe el". Sau ne arătau un flecușteț artizanal: "El ni l-a dăruit". O fată de nouăsprezece ani, care avea un fiu și era din nou însărcinată, ne-a spus: "Eu i-l arăt mereu fiului meu pe cel care ne-a fost președinte, deși de-abia l-am cunoscut, căci aveam abia nouă ani când s-a dus". Am întrebat-o ce-și amintea de el și ne-a spus: "Eram cu tata și am văzut că

vorbea de la un balcon, agitând o batistă albă"; într-o casă unde se afla o icoană cu Sfânta Fecioară del Carmen, am întrebat-o pe stăpână dacă fusese adepta lui Allende și ea ne-a răspuns: "Nu am fost: sunt". Atunci a dat la o parte icoana Fecioarei și în spatele ei era un portret al lui Allende.

Pe timpul Unității Populare, în piețele populare se vindeau mici busturi ale lui,enerate acum în mahalale, înconjurată de glastre cu flori și candelă. Amintirea i se perpetuează în toți, în bătrânii care au votat de patru ori pentru el, în cei care au votat de trei ori, în cei care l-au ales, în copiii care-l cunosc numai din tradiția memoriei istorice. Mai multe femei intervievate au repetat aceeași frază: "Singurul președinte care a vorbit de drepturile femeii a fost Allende". Și aproape niciodată nu-i spun pe nume, ci zic doar: "Președintele", de parcă încă ar mai fi, de parcă ar fi fost singurul, de parcă ar aștepta să revină. Dar în memoria mahalalelor se păstrează nu atât imaginea lui, cât măreția gândirii lui umaniste. "Nu ne pasă nici de casă, nu ne pasă nici de masă, ne vrem demnitatea acasă", spun. Și adaugă: "Vrem doar ceea ce ni s-a luat: vocea și votul".

Doi morți nemuritori

Cultul lui Allende e mult mai puternic la Valparaíso, zgomotosul port unde s-a născut, a crescut și s-a format ca politician. Acolo, în casa unui cizmar anarhist, a citit primele cărți teoretice și s-a molipsit pentru vecie de pasiunea lăuntrică pentru șah. Bunicul său, Ramon Allende, a fondat prima școală laică și prima lojă masonică din Chile, în care Salvador Allende a ajuns la gradul suprem de Mare Maestru. Prima lui activitate memorabilă datează din vremea celor "douăsprezece zile socialiste" ale deja miticului Marmaduke Grove¹², al cărui frate s-a căsătorit cu o soră a lui Allende.

E ciudat că regimul dictatorial l-a îngropat pe Allende la Valparaíso unde, fără doar și poate, chiar el ar fi dorit oricum să fie îngropat. În noaptea de 11 septembrie 1973, fără anunțuri și ceremonii, l-au dus acolo cu un avion primitiv cu elice al Forțelor Aeriene, prin ale cărui fisuri pătrundeau vânturile înghețate ale sudului, doar în tovărășia soției, Hortensia Busi, și a surorii sale, Laura. Un vechi membru al Serviciilor Secrete ale Juntei Militare, care a intrat o dată cu primii asaltanți în Palatul La Moneda, i-a declarat jurnalistului american Thomas Hauser că văzuse cadavrul președintelui "cu capul despicat și resturi de creier împrăștiate pe podea și pe perete". Probabil că de aceea, când doamna Allende a cerut să-i vadă chipul în sicriu, militarii au refuzat să-l dezvelească, iar ea n-a putut zări decât ceva înform, acoperit cu un cearșaf. L-au îngropat în mausoleul familiei lui Marmaduke Grove din cimitirul Santa Ines, fără alte ofrande decât un buchet de flori adus de soția lui, iar pe mormânt scria: "Aici este îngropat Salvador Allende, președinte al Republicii Chile". S-a

¹²Marmaduke Grove Vallejo (1879-1954), militar și om politic chilian. Socialist, a făcut parte din Guvern după lovitura militară de stat din 1925, dar, înfruntând autoritarismul lui Ibáñez, s-a văzut obligat să se exileze. În 1932 este Ministru al Apărării în efemerul Guvern socialist. Înlăturat din funcție, este deportat în Insula Paștelui. A fost senator (1933-1949) și candidat la președinție în 1938.

crezut că astfel venerația poporului nu avea să poată ajunge până la el, dar lucrul acesta nu a fost posibil. Mormântul este acum locul unor neîntrerupte pelerinaje, iar mâini nevăzute îl acoperă mereu cu flori. Încercând să împiedice lucrul acesta, Guvernul a dat de înțeles că rămășițele lui pământești au fost mutate în altă parte, dar mormântul continuă să fie acoperit cu flori proaspete.

Noile generații păstrează mereu viu și cultul lui Pablo Neruda, în casa poetului din cătunul marin Isla Negra. Acest sătuc legendar nu e nici insulă, nici neagră, așa cum o arată numele, ci un cătun de pescari situat la patruzeci de kilometri sud de Valparaíso, pe șoseaua San Antonio, cu drumuri de pământ galben șerpuind printre pini giganți și cu o mare verde, cu valuri mari și agitate. Pablo Neruda a avut acolo o casă, astăzi loc de pelerinaj al îndrăgostiților din lumea întreagă. Franquie și cu mine ne duseserăm până acolo, pentru a stabili planul de lucru, în timp ce echipa italiană făcea ultimele filmări în portul Valparaíso; carabinierul de gardă ne-a arătat unde se aflau podul, locanta și alte locuri pe care poetul le-a imortalizat în versuri, dar m-a avertizat că vizitarea casei era interzisă.

— O puteți vedea pe dinafară, a spus.

Așteptând echipa în locantă, am înțeles că poetul fusese într-adevăr sufletul cătunului Isla Negra. Când se afla acolo, tineri din întreaga lume umpleau locul, având drept unic ghid turistic cele douăzeci de poeme de dragoste ale lui. Nu doreau nimic altceva decât să-l vadă o clipă și cel mult să-i ceară un autograf, căci le ajungea amintirea locului. Locanta era pe atunci un loc vesel și zgomotos, unde Neruda își făcea din când în când apariția, purtând un poncho multicolor și o căciulă de munte, mare și lent ca un papă. Se ducea să vorbească la telefon, căci pusese să-i fie desființat telefonul, pentru a avea mai multă liniște, sau să convină cu dona Elena, proprietara, asupra vreunei cine pe care o oferea prietenilor acasă. Ceea ce înseamnă că bucătăria locantei era de mare rafinament, căci Neruda era specialist în delicatesele lumii și știa să le prepare ca un profesionist. Avea un cult foarte rafinat al mâncărilor gustoase și nu neglija nici cel mai mic amănunt când pune masa; era în stare să schimbe fața de masă, vesela și tacâmurile ori de câte ori i se părea necesar, pentru ca ele să se potrivească felurilor de mâncare ce se serveau. Dar, după doisprezece ani de la moartea lui, totul părea atins de vântul dezolării. Dona Elena plecase la Santiago, copleșită de dor și de durere, iar locanta stătea să se prăbușească. Se mai păstra totuși un vestigiu de o mare poezie: de la ultimul cutremur, la Isla Negra se simt mai tot timpul replici intermitente la zece, cincisprezece minute, atât ziua cât și noaptea.

Pământul se cutremură fără întrerupere la Isla Negra

Am găsit casa lui Neruda la umbra și sub paza pinilor, înconjurată pe toate cele patru laturi de un gard înalt de aproape un metru, ridicat de poet în jurul vieții lui private. Acum lemnul a mucegăit. Un anunț avertizează că locuința e sigilată de poliție și că intrarea și fotografiatul sunt interzise. Carabinierul care se învârtea pe acolo din când în când a fost și mai explicit: "Aici totul e interzis". Cum știam asta încă dinainte de a sosi, cameramanul italian a adus două aparate, unul mare, la vedere,

pentru a fi reținut la postul de carabinieri, și unul portativ, ascuns. Mai mult, grupul a urcat în trei automobile, care aveau să ducă filmele la Santiago pe măsură ce le realizam, astfel încât, dacă eram prinși, să pierdem doar materialul avut în clipa aceea. Dacă am fi fost surprinși, membrii echipei urmau să se poarte ca și cum nu mă cunoșteau, iar Franquie și cu mine ca niște turiști nevinovați.

Ușile erau închise pe dinăuntru, ferestrele acoperite cu perdele albe, iar catargul de la intrare nu avea steag, căci acesta era arborat doar pentru a semnaliza că poetul se afla acasă. Dar, în mijlocul acestei nemărginite tristeți, atrăgea atenția splendoarea grădinii, pe care mâini necunoscute continuau să o îngrijească. După lovitura militară de stat, Matilde, soția lui Neruda, care murise cu puțin înaintea vizitei noastre, luase de acolo mobilele, cărțile, colecțiile de lucruri divine și omenești pe care poetul le adunase de-a lungul întregii lui vieți rătăcitoare. Casa aceasta se deosebea de cele pe care bardul le avusese în diferite locuri din lume nu prin simplitate, ci mai curând printr-o grandilocvență impresionantă. Dorința fierbinte de a cuprinde natura nu numai în versuri magistrale a dus la adunarea unor colecții de enorme și sucite ghiocuri, mascaroane de galioane, fluturi de coșmar, cupe și pahare exotice. În una dintre casele lui, în mijlocul unui cabinet de lucru, dădeaai brusc peste un cal împăiat, ce părea viu. De altfel, dintre marile-i obsesii creatoare, cea mai vizibilă după poezie era transformarea, după cum i se năzărea, a arhitecturii caselor unde locuia. Una dintre ele era atât de originală, încât pentru a trece din salon în sufragerie trebuia făcut un ocol prin patio, iar poetul avea umbrele de ploaie disponibile, pentru ca invitații să poată lua masa acolo, fără să răcească, pe vreme de ploaie. Nimeni nu se distra și nici nu râdea mai mult decât el însuși de propriile năzbâtii. Prietenii săi venezueleni, care făceau legătura între lipsa de gust și lipsa de noroc, îi spuneau că acele colecții erau *pavosas*¹³. Adică, fatidice. Murind de râs, le spunea că poezia e antidotul oricărei vrăji și a demonstrat-o până la sașietate cu temutele-i colecții.

În realitate, principala sa locuință se afla în Strada Marques del Plata din Santiago, unde a murit de o veche leucemie, agravată de tristețe, la doar câteva zile după lovitura militară de stat; casa a fost jefuită de patrurile represiunii, care au aprins ruguri de cărți în grădină. Cu banii de la Premiul Nobel, câștigat pe când era ambasador al Unității Populare la Paris, Neruda a cumpărat în Normandia, pe malul unui lac cu nuferi de culoare roz, vechiul grajd al unui castel și l-a transformat, făcându-l locuibil. Avea acoperișuri înalte cât bolțile de biserică și vitralii ale căror lumini îl învăluiau pe poet în culori radiante, când își primea prietenii așezat în pat, îmbrăcat ca un pontif și cu un aer pe măsură. Nu s-a bucurat de casa aceea nici măcar un an.

Dar casa din Isla Negra e cea pe care cititorii o identifică cu poezia sa cel mai bine. Chiar și după moartea poetului și în actuala ei stare de părăsire, casa e vizitată de o nouă generație de îndrăgostiți, care nu aveau mai mult de opt ani pe când poetul mai era încă în viață. Aceștia vin din lumea întreagă, pictează inimi cu inițiale și scriu mesaje de iubire pe gardul ce împiedică intrarea. Majoritatea sunt variațiuni pe aceeași tema:

¹³ Aducătoare de ghinion (în spaniola venezueleană).

"Juan și Rosa se iubesc prin intermediul lui Pablo"; "Mulțumesc, Pablo, tu ne-ai învățat ce-i iubirea"; "Vrem să iubim tot atât de mult ca tine". Dar sunt și altele, pe care carabinierii nu reușesc nici să le prevină, nici să le șteargă: "Iubirea nu moare niciodată, generalilor"; "Allende și Neruda trăiesc"; "Un minut de întuneric nu ne face orbi". Sunt scrise până și în locuri greu imaginabile, iar gardul dă impresia ca generațiile de inscripții se suprapun, din lipsă de spațiu. Dacă cineva ar avea răbdare, ar putea reconstitui poeme întregi de-ale lui Neruda, punând în ordine versurile pe care îndrăgostiții le-au scris din memorie pe scândurile gardului. Dar cel mai mult ne-a impresionat în timpul vizitei faptul că la fiecare zece, cincisprezece minute, inscripțiile păreau să prindă viață, o dată cu replicile profunde ale cutremurului, care zguduiau pământul. Gardul dădea să iasă din pământ, scândurile scrâșneau din țâțâni și se auzea clinchet de sticle și metale ca pe un cuter de pescuit în derivă, de aveai impresia că lumea întreagă se cutremura de atâta iubire risipită în grădina casei.

La momentul adevărului, toate precauțiile luate s-au dovedit inutile. Nimeni nu ne-a confiscat camerele, nici nu ne-a împiedicat să trecem, căci carabinierii pleaseră la masă. Am filmat totul, nu numai ceea ce era prevăzut, ci mult mai mult, căci pe Ugo părea că-l îmbătau cutremurările mării și se băga până la brâu în valurile ce se spărgeau de stânci, cu vuiet preistoric. Își punea viața în primejdie, căci, și fără să se cutremure, marea neîmblânzită l-ar fi purtat până la faleza stâncoasă. Dar nimeni nu-i putea sta în cale. Ugo filma fără răgaz și fără regie, cu vizorul delirând, și oricine cunoaște cinematograful din interior știe prea bine că un cameraman în transă nu poate fi supus nici regiei, nici controlului.

"Grazia s-a înălțat la ceruri"

Așa cum prevăzusem, fiecare rolă de film realizată era urgent trimisă la Santiago, pentru ca Grazia să o ducă în Italia chiar în noaptea aceea. Data călătoriei sale nu fusese aleasă la întâmplare. Se împlinea o săptămână de când ne tot gândeam cum să scoatem din Chile tot materialul filmat până atunci, dar nu putusem găsi căile prevăzute inițial. Tocmai ne ocupam de asta, când am aflat că sosea de la Roma noul cardinal de Chile, monseniorul Francisco Fresno, pentru a-l înlocui pe cardinalul Silva Henriquez, care se pensionase, căci împlinise șaptezeci și cinci de ani. Acesta din urmă, inspiratorul Vicariatului Solidarității, trezise gratitudinea poporului și conștiința de luptă a clerului, care provocau insomnii dictaturii.

Nu era lucru de șagă. În mahalalele cele mai sărace există preoți care fac muncă de dulgheri, zidari, menestreli, lucrând cot la cot cu localnicii, iar unii au fost omorâți de poliție în timpul unor manifestații de stradă. Nu atât din politețe față de noul cardinal, a cărui filozofie politică era încă o enigmă, cât de bucurie că Silva Henriquez se retrăgea, Guvernul a suspendat pentru câteva zile restricțiile stării de urgență și, prin toate mijloacele oficiale de comunicare, a lansat chemarea de a i se face monseniorului Fresno o primire somptuoasă. În același timp, generalul Pinochet a plecat, pentru orice eventualitate, într-o călătorie de două săptămâni în nordul țării, însoțit de familie și de întreaga-i curte de tineri miniștri necunoscuți, fără doar și poate pentru ca nici unul dintre ei să nu

se vadă obligat să participe la primirea de neevitat. Cum orașul a fost buimăcit de astfel de hotărâri oficiale contradictorii, în Piaza de Armas s-au strâns doar două mii de persoane, deși erau așteptate cel puțin șase.

În orice caz, era ușor de ghicit că seara aceea de incertitudine oficială era cea mai propice pentru a scoate din țară primul transport de filme developate. Chiar atunci ne-a sosit la Valparaiso mesajul cifrat: "Grazia s-a înălțat la ceruri". Și așa a fost: a sosit pe un aeroport mai păzit ca niciodată de cordoane de carabinieri, dar și mai plin de lume și mai anarhic ca niciodată, și polițiștii înșiși au ajutat-o să-și înregistreze valizele și să se îmbarce, fără să mai piardă vremea, în același avion cu care tocmai sosise cardinalul.

VII

POLIȚIA LA PÂNDĂ: CERCUL DĂ SĂ SE ÎNCHIDĂ

Pe când filmam la Concepcion și Valparaiso, fără a intra în legătură cu ea, Elena petrecuse un sfârșit de săptămână zbuciumat. Avea sarcina de a denunța dispariția mea, dar și-a îngăduit o amânare peste timpul prevăzut, știind ca eram un incorigibil improvizator. A așteptat toată noaptea de sâmbătă. Duminică, văzând că nu-mi făceam apariția, a luat legătura, fără nici un rezultat, cu cei care i-ar fi putut revela vreo pistă. Fixase drept ultim termen pentru a da alarma ora douăsprezece a zilei de luni, când m-a văzut intrând în hotel nedormit și nebărbierit. Îndeplinise multe misiuni nespuse de importante și riscante, dar mi-a jurat că niciodată nu suferise atât de mult alături de un fals soț rebel, așa cum i se întâmplase cu mine. De data aceasta avea un motiv serios în plus. După nenumărate diligențe, întâlniri neizbutite și o planificare milimetrică, avea aranjată, chiar pentru ora unsprezece a acelei zile, întâlnirea cu conducătorii Frontului Patriotic Manuel Rodriguez.

Era, fără doar și poate, cea mai grea, cea mai primejdioasă și cea mai importantă întâlnire planificată. Frontul Patriotic Manuel Rodriguez e format în totalitate din membrii unei generații ce abia ieșea de pe băncile școlii primare când generalul Pinochet a luat cu asalt puterea. S-a declarat partizanul unității tuturor sectoarelor opoziției în vederea răsturnării dictaturii și a revenirii la o democrație care să-i permită poporului să-și hotărască propriile destine în deplină autonomie. Numele și l-a luat de la un personaj alegoric al independenței chilene din 1810, care avea, se pare, puteri supranaturale și-și bătea joc de toate controalele, interne și externe, astfel încât a menținut neîntreruptă comunicarea între armata eliberatoare, ce activa la Mendoza, de partea argentinienilor, și forțele clandestine care rezistau în interiorul țării, după ce patrioții au fost înfrânți și puterea recâștigată de regaliști. Multe caracteristici ale circumstanțelor de atunci sunt mai mult decât similare cu cele ale actualei situații din Chile.

Un interviu cu șefii Frontului Patriotic e un privilegiu la care visează orice bun jurnalist. Iar eu nu puteam face excepție. Am izbutit să ajung în ultimul moment, după ce i-am poziționat pe membrii echipei în diferitele locuri stabilite. Am ajuns singur la o stație de autobuz din Strada Providencia, cu semnul meu de identificare: numărul din ziua aceea al

ziarului *El Mercurio* și un exemplar al revistei *Que pasa?*. Nu trebuia să fac nimic până nu venea cineva să mă întrebe: "Mergeți la plajă?" Eu trebuia să-i răspund: "Nu, mă duc la Grădina zoologică". Parola mi se părea absurdă, pentru că toamna nimănui nu i-ar fi trecut prin minte să meargă la plajă, dar cei doi ofițeri de legătură ai Frontului Patriotic mi-au spus mai târziu și, pe bună dreptate, că tocmai pentru că era absurdă nu exista nici o șansă ca altcineva să o folosească din greșeală sau din întâmplare. După zece minute, când simțeam de-acum că prezența mi-era prea vizibilă într-un loc atât de frecventat, am văzut că se apropia un băiat de statură mijlocie, foarte slab, șchiopătând de piciorul stâng și cu o bască care-l identifica imediat drept un conspirator. S-a apropiat fără nici o ezitare, iar eu i-am ieșit în cale înainte de a-mi fi spus parola.

— Nu te puteai travesti altfel? I-am întrebat râzând. Pentru că așa chiar și eu te-am recunoscut.

Mai mult decât surprins, m-a privit cu mare tristețe.

— E chiar atât de evident?

— De la o poștă, i-am spus.

Băiatul avea simțul umorului și nu-și dădea nici un fel de aere de conspirator, ceea ce a slăbit tensiunea din primul moment. De cum se apropiase, o furgonetă pe care era inscripționat numele unei brutării s-a oprit în fața mea și am urcat lângă șofer. Am dat câteva raite prin centrul orașului, pentru a-i aduna din diferite puncte pe membrii echipei italiene. Mai târziu, ne-au lăsat pe fiecare în cinci locuri diferite, ne-au dus separat cu alte cinci automobile și, la final, ne-au adunat din nou în altă furgonetă, în care se aflau deja camerele, luminile și aparatura de sunet. Nu eram conștient că trăiam o aventură serioasă și gravă din viața reală, ci mi se părea că mă jucam de-a spionii. Omul de legătură cu bască și față de conspirator dispăruse într-una din nenumăratele ocoluri pe care le dădusem și nu l-am mai revăzut niciodată. În locul lui și-a făcut apariția un șofer plin de umor, dar cu o rigoare de nezdruccinat. M-am așezat lângă el, iar restul echipei, în spate, acolo unde se încarcă marfa.

— O să vă duc la plimbare, ne-a spus, ca să simțiți izul mării din Chile.

A pus radioul foarte tare și a început să ne plimbe prin oraș, până n-am mai știut unde ne aflăm. Dar nu i-a ajuns, ci ne-a poruncit să închidem ochii cu o expresie chiliană pe care o uitasem: "*Ei bine, băiețاشی; ahora van ahacer tutito*"¹⁴. Văzând că nu-l prea luam în serios, a insistat ceva mai direct:

— Dați-i bătaie, închideți ochisorii și nu-i mai deschideți până când nu vă spun eu, că de nu, se duce naibii povestea.

Ne-a istorisit că pentru astfel de operațiuni avea un model special de ochelari negri, care pe dinafară păreau de soare, dar prin care nu se vedea nimic. Dar că de data aceea îi uitase. Italienii din spate nu-i înțelegeau jargonul chilian și a trebuit să le traduc ce spunea.

— Dormiți, le-am zis.

Atunci au părut să înțeleagă și mai puțin.

— Să dormim?

— Așa cum vă spun, am replicat; culcați-vă, închideți ochii și nu-i deschideți decât când vă spun.

¹⁴"Acum veți face nani" (în spaniola din Chile).

Distanța exactă: zece bolerouri

S-au culcat grămadă pe podeaua furgonetei, iar eu am încercat în continuare să identific mahalaua pe care începusem să o traversăm. Dar șoferul m-a avertizat fără nici un ocol:

— Ce-am spus e valabil și pentru dumneavoastră, tovarășe, așa că faceți imediat nani.

Atunci mi-am sprijinit ceafa de spătarul scaunului, am închis ochii și m-am lăsat purtat de valurile bolerourilor ce răsunau neîntrerupt la radio. Bolerourile dintotdeauna: Raul Chu Moreno, Lucho Galica, Hugo Romani, Leo Marini. Timpul trecea, generațiile treceau unu după alta, dar boleroul era invincibil în inimile chilienilor, mai mult decât oriunde. Furgoneta se oprea din când în când, se auzeau șoapte de neînțeles, apoi vocea șoferului: "Ciao, la revedere". Cred că vorbea cu alți militanți, care așteptau la răscruci și-i dădeau informații cu privire la drumul de urmat. O dată am încercat să deschid ochii, crezând că nu mă vedea, dar am descoperit că așezase oglinda retrovizoare astfel încât putea conduce sau vorbi cu altcineva fără să-și ia ochii de la noi.

— Aveți grijă! ne-a spus. Dacă deschide vreunul ochii, ne întoarcem acasă și adio plimbare.

Am închis ochii din nou și am început să cânt o dată cu radioul: "Te iubesc, vei ști că te iubesc". Italienii care dormeau în spate m-au acompaniat în cor. Șoferul s-a entuziasmat:

— Asta e, băiețași, cântați numai, că o faceți foarte bine, a zis. Sunteți pe mâini bune.

Înainte de a pleca în exil, existau unele locuri în Santiago pe care le recunoșteam cu ochii închiși: abatorul, din pricina mirosului de sânge stătut, comuna San Miguel, din cauza uleiurilor de motor și a materialelor pentru căi ferate. În Mexic, unde am trăit mulți ani, știam că mă aflu lângă ieșirea din Cuernavaca, atunci când simțeam înconfundabilul miros al fabricii de hârtie, sau că eram în sectorul Azcapotzalco, atunci când ajungea până la mine fumul de la rafinărie. În timpul acelei amieze de la Santiago n-am dat de nici un miros cunoscut, în pofida faptului că, pe când cântam, le adulmecam din pură curiozitate. După zece bolerouri, furgoneta s-a oprit.

— Nu deschideți încă ochiișorii, s-a grăbit să ne avertizeze șoferul. O să coborâți foarte cuminti, ținându-vă de mâini unii cu alții, ca să nu vă rupeți fundul.

Așa am și făcut, apoi am apucat-o pe un drum de pământ bătătorit, care ba urca, ba cobora, probabil că pieziș și neînsorit. Spre sfârșit, ne-am cufundat într-un întuneric mai puțin rece, care mirosea a pește proaspăt, și, pentru o clipă, mi s-a părut că o luasem spre Valparaíso, coborând spre malul mării. Dar nu am fi avut vreme. Când șoferul ne-a poruncit să deschidem ochii, eram toți cinci într-o încăpere micuță, cu pereți curați și mobile ieftine, dar foarte bine întreținute. În fața mea stătea un tânăr bine îmbrăcat, cu mustați false, lipite nu se știe cum. M-a pufnit râsul.

— Aranjează-te mai bine, i-am zis, ca nimeni nu-ți ia în serios mustățile.

L-a pufnit și pe el râsul și și le-a scos.

— De fapt, eram tare grăbit, a spus.

Gheața s-a spart complet și am trecut cu toții glumind în cealaltă încăpere, unde zăcea, aparent adormit, un bărbat foarte tânăr, cu capul bandajat. Doar atunci ne-am dat seama că ne aflam într-un spital clandestin, foarte bine echipat. Iar rănitul era Fernando Larenas Seguel, cel mai căutat chilian.

Avea douăzeci și unu de ani și era un militant activ al Frontului Patriotic Manuel Rodriguez. Cu două săptămâni în urmă, pe când se întorcea acasă de la Santiago, singur și neînarmat, conducându-și automobilul pe la ora unu noaptea, l-au înconjurat patru bărbați îmbrăcați civil și înarmați cu puști de luptă. Fără să-i poruncească ceva sau să-i pună vreo întrebare, unul dintre ei a tras prin geamul portierei, iar proiectilul i-a trecut prin antebrațul stâng și i-a atins craniul. Patruzeci și opt de ore mai târziu, patru ofițeri ai Frontului Patriotic Manuel Rodriguez l-au recuperat cu arma în mână din Spitalul Clinic Nuestra Senora de las Nieves, unde se afla în comă sub paza poliției, și l-au dus într-unul din cele patru spitale clandestine ale mișcării. În ziua interviului, își revenise în mare măsură și era destul de stăpân pe sine, pentru a putea răspunde întrebărilor noastre.

La doar câteva zile după această întâlnire, am fost primiți de conducerea superioară a Frontului Patriotic, cu aceleași precauții aproape cinematografice, dar cu o diferență semnificativă: în locul unui spital clandestin am ajuns într-o casă veselă și caldă, aparținând cuiva din clasa de mijloc, cu o copleșitoare colecție de discuri ale marilor maeștri și cu o excelentă bibliotecă de literatură cu cărțile deja citite, lucru nu prea frecvent în multe biblioteci bune. Ideea inițială era să-i filmăm mascați, dar până la urmă am hotărât să-i protejăm cu ajutorul resurselor tehnice oferite de lumini și cadre. Rezultatul — așa cum se vede în film — e mai convingător și mai omenesc, și desigur mult mai puțin agresiv decât interviurile tradiționale cu conducători în clandestinitate.

Odată terminate întâlnirile cu personalități publice și secrete, Elena și cu mine am hotărât de comun acord ca ea să se întoarcă la obișnuitele-i activități din Europa, unde trăia de la o vreme. Munca ei politică era prea importantă pentru a o supune și altor riscuri decât cele strict necesare, iar experiența dobândită până atunci îmi îngăduia să închei fără ajutorul său partea finală a filmului, ceea ce presupunea mai puține primejdii. N-am mai întâlnit-o de atunci, dar când am văzut-o îndepărtându-se spre stația de metrou, purtând din nou fusta scoțiană și mocasinii de școlăriță, am înțeles că aveam să-i simt lipsa mai mult decât îmi închipuiam, după atâtea ore de iubire prefăcută și spaime trăite împreună.

Presupunând că echipele străine ar fi trebuit să părăsească Chile în caz de forță majoră sau că avea să li se interzică să lucreze, o celulă a Rezistenței m-a ajutat să formez o echipă din tineri cinești care acționau în rândurile sale. Am nimerit-o bine. Echipa lor a dus la bun sfârșit o muncă tot atât de rapidă și cu tot atât de bune rezultate ca și ceilalți, la care s-a adăugat, îmbunătățind-o, entuziasmul celor care știau pentru ce lucrau; organizația politică din care făceau parte ne-a asigurat că erau nu numai de absolută încredere, ci și antrenați în vederea primejdiilor. La sfârșit, când nu ne mai ajungeau străinii, am avut nevoie de mai multe persoane pentru a filma în mahalale, iar echipa s-a ocupat de formarea altora similare, și acestea din urmă, la rândul lor, de formarea altora, până

când, în ultima săptămână, am ajuns să avem șase echipe chiliene care lucrau concomitent în diferite locuri. Pe mine toate acestea m-au ajutat și să-mi fac o idee mai clară despre gradul de hotărâre și eficiență al noii generații care, fără grabă sau zgomot, participă cu toată dăruirea la înlăturarea din societatea chiliană a efectelor dezastrului militar. În pofida tinereții, toți au chiar mai mult decât o viziune proprie cu privire la viitor. Ei au de-acum un trecut de aventuri incognito și de victorii tainice, pe care le păstrează în suflet cu mare modestie.

Cercul începe să se închidă

Cam în zilele în care am interviewat conducerea Frontului Patriotic, echipa franceză a ajuns la Santiago, după ce îndeplinisese cu rezultate excelente programul prevăzut. Lucrul era indispensabil, căci nordul e zona istorică a formării partidelor politice din Chile. Acolo poate fi mai bine apreciată continuitatea ideologică și politică, de la Luis Emilio Recabarren, creatorul primului partid muncitoresc, în pragul secolului al XX-lea, până la Salvador Allende. În zona aceea se află una dintre minele de aramă cele mai bogate din lume, industrializată de englezi în secolul al XIX-lea, o dată cu revoluția industrială, și în ea își află rădăcinile clasa noastră muncitoare. De acolo pleacă și mișcarea socială chiliană, fără îndoială cea mai de anvergură din America Latină. Când Allende a cucerit puterea, măsura cea mai importantă și cea mai primejdioasă pe care a luat-o a fost naționalizarea cuprului, iar una din primele măsuri luate de Pinochet a fost restituirea acestei ramuri a mineritului stăpânilor ei tradiționali.

Raportul de activitate al șefului echipei franceze, Jean-Claude, a fost foarte amplu și minuțios. Trebuia să-mi închipui cele povestite pe ecran, pentru a nu strica unitatea filmului, căci nu puteam vedea probele înainte de a ne întoarce la Madrid cu tot materialul gata și atunci avea să fie prea târziu pentru a mai face vreo schimbare. Din motive de securitate, dar mai ales pentru plăcerea de a fi în Chile, nu ne-am adunat într-un loc fix, ci am străbătut orașul într-o dimineață a acelei toamne cruciale. Am mers pe jos prin centru, am urcat în cele mai ciudate autobuze, am băut cafea în locurile cele mai vizibile, am mâncat fructe de mare și am băut bere și, când s-a lăsat seara, ne-am întâlnit atât de departe de hotel, că a trebuit să luăm metroul.

Eu nu-l știam, pentru că fusese inaugurat de Junta Militară, deși construirea lui fusese inițiată de Guvernul lui Frei¹⁵ și continuată de cel al

¹⁵Eduardo Frei (1911-1982), om politic chilian, profesor la Universitatea Catolică din Santiago (1940-1945), unde a și studiat. Fondator al Falangei Naționaliste, organizație din care se formează Partidul Creștin-Democrat, în 1957. Senator, ministru al Lucrărilor Publice și Președinte al Republicii (1964-1970). Ca președinte, nu reușește să modifice constituția, inițiază o timidă reformă agrară și o amplă reformă a învățământului, încearcă să naționalizeze industria cuprului și să sprijine Pactul Andin. În alegerile din 1970 este înfrânt de către Salvador Allende. Conducător declarat al luptei de opoziție împotriva Unității Populare (1970-1973), a sprijinit în chip tacit lovitura militară de stat care l-a înlăturat pe Allende, dar s-a distanțat

lui Allende. M-au surprins curăţenia şi eficacitatea lui, ca şi naturaleţea cu care compatrioţii mei se obişnuiseră să călătorească pe sub pământ. Era o lume pe care nu o descoperisem până atunci, pentru că nu avusesem nici un argument convingător ca să solicit o autorizaţie de filmare. Faptul că fusese construit de francezi ne-a dat ideea ca echipa lui Jean-Claude l-ar fi putut filma. Pe când vorbeam de asta, am ajuns la staţia Pedro Valdivia¹⁶ şi, pe scara ce ducea spre ieşire, am avut fără nici un echivoc impresia că ne privea cineva. Aşa şi era: un poliţist îmbrăcat civil ne privea atât de atent, încât privirile ni s-au întâlnit la mijlocul drumului.

Pe atunci eram în stare să recunosc un poliţist îmbrăcat civil într-o mulţime, căci, deşi se cred îmbrăcaţi civil, aceştia sunt inconfundabili, cu jacheta trei sferturi de culoare albastru-închis, demodată, şi cu părul tuns foarte scurt, ca recruţii. Dar primul lucru care-i trădează e modul de a privi, căci chilenii nu privesc pe nimeni pe stradă, ci merg, pe jos sau cu autobuzul, privind fix. Astfel încât, când l-am văzut pe omul acela corpolent, care a continuat să mă privească şi după ce şi-a dat seama că fusese descoperit, l-am identificat pe loc drept un poliţist în civil. Ținea mâinile în buzunarele jachetei groase de postav, țigara între buze şi ochiul stâng pe jumătate închis, căci îl supăra fumul, imitându-i prost pe detectivii din filme. Nu ştiu de ce mi s-a părut că era Guaton Romo, un ucigaş angajat de dictatură, care se dăduse drept un înflăcărat om de stânga şi denunţase numeroşi activiști din clandestinitate, mai târziu sacrificați.

Recunosc că am greşit grav când l-am privit, dar fusese inevitabil, pentru că nu am făcut-o în chip voluntar, ci dintr-un impuls inconștient. Din acelaşi impuls instinctiv, am privit mai întâi în stânga şi apoi imediat în dreapta, şi am mai văzut doi. "Sa vorbim despre orice", i-am spus cât se poate de încet lui Jean-Claude, adăugând: "Vorbeşte-mi, dar nu gesticula, nu privi, nu face nimic". A înţeles şi am continuat să înaintăm cu nevinovată naturaleţe, până când am ieşit la suprafaţă. Era de-acum noapte, dar aerul era calduţ şi mai transparent decât în zilele dinainte, iar bulevardul era plin de lume care se întorcea acasă. Atunci m-am depărtat de Jean-Claude.

— Dispari, i-am spus. Te găsesc eu mai târziu.

A luat-o la fugă în dreapta şi eu m-am pierdut în mulţime în partea opusă. Am luat un taxi ce a trecut în clipa aceea pe lângă mine, de parca mi l-ar fi trimis mama, şi am apucat să văd trei bărbaţi stupefiaţi, care tocmai ieşeau din metrou şi nu ştiau pe cine să urmărească, pe Jean-Claude sau pe mine, şi care au luat-o prin mulţime. Patru străzi mai încolo am coborât, am luat un taxi în sens opus şi apoi altul, şi altul, până când mi s-a părut imposibil să mă mai urmărească cineva. Singurul lucru pe care nu l-am înţeles şi pe care nu l-am putut pricepe niciodată a fost de ce

treptat de regimul generalului Augusto Pinochet şi, în 1980, a condus boicotarea referendumului constituţional organizat de acesta. Fiul său, Eduardo (n. 1942), a câştigat, în 1993, alegerile prezidenţiale chiliene.

¹⁶Pedro de Valdivia (1497-1553), conchistador spaniol, în 1539, organizează o expediţie în Chile, plecând din Cuzco, traversează deşertul Atacama şi fondează, în valea râului Mapocho, primul oraş chilian, Santiago de la Nueva Extremadura (1541), al cărui guvernator şi căpitan general a fost.

trebuiau să ne urmărească. Am coborât din taxi în fața primului cinematograful și am intrat fără măcar să privesc programul, convins că întotdeauna, din pură deformare profesională, că nu există loc mai sigur și mai propice gândirii.

Vă plac rotunjimile mele, domnule?

Programul combina filmul cu spectacolul pe viu. Nici nu mă așezasem bine, când s-a terminat proiecția, s-au aprins luminile pe jumătate și prezentatorul a început o lungă perorație, pentru a-și vinde spectacolul. Eram încă atât de emoționat, că am continuat să privesc spre ușă, să mă asigur că nu mă urmăreau. Vecinii au început să privească și ei, cu acea curiozitate de nestăpânit care e aproape o lege a comportării umane, așa cum se întâmplă pe stradă când cineva privește spre cer și trecătorii încep să se uite și ei, încercând să vadă despre ce e vorba. Dar mai exista, desigur, și alt motiv. Totul era echivoc acolo. Decorurile, luminile, combinația de film cu strip-tease și mai ales spectatorii, numai bărbați, cu aerul că fugiseră cine știe de unde. Toți, și eu mai mult ca oricare dintre ei, păreau că se ascundeau. Pentru orice polițist, cu sau fără motiv, am fi fost o adunătură de suspecți.

Impresia de spectacol interzis era foarte bine creată de impresari și în mod special de prezentator, care anunța coristele pe scenă cu descrieri ce păreau a fi mai curând ale unor suculente feluri de mâncare dintr-un meniu. Sub vraja lui, ele-și făceau apariția mai dezbrăcate chiar decât veniseră pe lume, căci își machiau trupul, pentru a-și inventa grațiile de care duceau lipsă. După defilarea inițială, a rămas pe scenă doar o brună cu rotunjimi astronomice, care-și mlădia trupul și-și mișca buzele pentru a simula că ea era cea care cânta în gura mare cântecul de pe un disc al lui Rocio Jurado. Trecuse destulă vreme, pentru a putea risca să ies, când brună a coborât de pe scenă, trăgând după ea un șarpe cu microfon și a început să pună întrebări, făcând glume indecente. Eu așteptam prilejul să ies, când m-a descoperit lumina reflectorului și imediat am auzit vocea de mahala a falsei Rocio:

— Ia sa vedem, dumneavoastră, domnul cu cheliuță atât de elegantă.

Nu eram eu, desigur, ci celălalt, dar din nefericire trebuia să răspund pentru el. Corista s-a apropiat târând cablul microfonului și mi-a vorbit atât de aproape, că i-am simțit ceapa din răsuflare.

— Cum vi se par șoldurile mele?

— Foarte frumoase, i-am spus în microfon, ce vreți să vă spun?

Apoi mi-a întors spatele și mi-a dat din șolduri drept în nas.

— Și rotunjimile mele, domnule, cum vi se par?

— Minunate, am spus, vă imaginați doar.

După fiecare din răspunsurile mele, în difuzoare se auzea o cascadă de hohote conservate pe bandă de magnetofon, ca în puerilele comedii ale televiziunii americane. Trucul era indispensabil, căci nimeni nu râdea în sală și pe chipurile tuturor se citea dorința de a se face nevăzuți. Corista s-a apropiat și mai mult, continuând să-și miște șoldurile foarte aproape de obrazul meu, pentru a-i vedea alunița adevărată de pe coapsă, neagră și păroasă ca un păianjen.

— Vă place alunița mea, domnule?

După fiecare întrebare îmi apropia microfonul de buze, pentru a mări volumul răspunsului meu.

— Desigur, am spus, sunteți cu totul foarte frumoasă.

— Și ce ați face cu mine, domnule, dacă v-aș propune să petrecem o noapte împreună? Hai, povesteți-mi totul!

— Uitați ce este, nu știu ce să va spun, am zis eu. V-aș iubi mult.

Supliciul nu se mai sfârșea. Și, pe deasupra, supărat cum eram, uitasem să vorbesc cu accent uruguayan și am vrut să-mi îndrept greșeala în ultima clipă. Atunci m-a întrebat de unde eram, încercând să-mi imite accentul neclar, iar când i-am spus, a exclamat:

— Uruguayenii sunt foarte buni la pat. Dumneavoastră nu?

Nu-mi mai rămăsese decât să fac pe supăratul.

— Vă rog, i-am zis, nu mă mai întrebați nimic.

Atunci s-a prins că nu-i mergea cu mine și a căutat alt interlocutor. De cum am crezut că plecarea nu avea să fie prea ostentativă, am șters-o în graba mare și am luat-o pe jos spre hotel, frământat din ce în ce mai tare de neliniștea că nimic din cele petrecute în seara aceea nu fusese întâmplător.

VIII

ATENȚIE, UN GENERAL E DISPUS SĂ POVESTEASCĂ TOTUL

Pe lângă legăturile Elenei, eu dusesem și o muncă marginală cu prieteni de pe timpuri, care m-au ajutat să formez echipele chiliene de filmare și să ne mișcăm cu toată libertatea prin mahalale. Prima persoană pe care am căutat-o, chiar când ne-am întors de la Concepcion, a fost Eloisa, o femeie elegantă și frumoasă, căsătorită cu un industriaș foarte cunoscut. Ea m-a dus la soacra sa, o văduvă de peste șaptezeci de ani, curajoasă și ingenioasă, care-și trata singurătatea devorând telenovele, căci visul ei de aur era să fie protagonista unor întrepide aventuri din viața reală.

Eloisa și cu mine fuseserăm complici în activitățile politice din Universitate, iar prietenia ni se consolidase în timpul ultimei campanii a lui Salvador Allende, la care am participat împreună, făcând propagandă. La doar câteva zile după ce m-am întors, am aflat din întâmplare că devenise steaua unei firme de relații cu publicul și n-am putut rezista tentației de a-i da un telefon anonim, pentru a verifica dacă era ea într-adevăr. Vocea liniștită și hotărâtă care mi-a răspuns părea să fie într-adevăr a ei, dar dicțiunea ei avea ceva neconvingător. De aceea, în după-amiaza aceleiași zile m-am postat singur într-o braserie din Strada Huerfano, de unde o puteam vedea când ieșea de la birou, așa cum s-a și întâmplat. Nu numai că nu i se citeau pe chip cei doisprezece ani ce trecuseră peste noi, dar era mai elegantă și mai frumoasă ca niciodată. Am mai observat că șoferul ei nu purta livrea, cum ar fi fost de presupus în cazul soției unui burghez influent, iar ea însăși își conducea orbitorul BMW 635 platinat. Atunci i-am trimis prin poștă o hârtie pe care scrisesem un singur rând: "Antonio e aici și vrea să te vadă". Era numele fals sub care mă cunoscuse în timpul luptelor politice universitare și speram să-și aducă aminte de el.

Calculasem corect. A doua zi, fix la ora unu, rechinul argintiu a trecut

în goană pe la colțul Străzii Apoquindo, prin fața agenției Renault. Am sărit în mașină, am închis portiera și ea a rămas cu gura căscată, până când mi-a recunoscut râsul.

— Ești nebun! a spus.

— Mai ai vreo îndoială? am replicat.

Ne-am dus să luăm prânzul în locanta unde mersesem doar în prima zi, dar am găsit pe ușile bătute în scânduri încrucișate un anunț ce părea mai curând un epitaf: "Închis pentru totdeauna". Atunci ne-am dus la un restaurant franțuzesc pe care-l știam prin împrejurimi. Nu-mi amintesc numele, dar e confortabil, se servește bine și se află în fața celui mai cunoscut și mai elegant motel din oraș. Eloisa se distra, recunoscând automobilele clienților care preferau să facă dragoste, pe când mâncam de prânz, iar eu nu oboseam să admir maturitatea bunei ei dispoziții.

Am mers drept la țintă. I-am povestit fără rezerve motivul șederii mele clandestine și am rugat-o să colaboreze cu mine pentru a stabili unele legături ce ar fi fost mai puțin primejdioase pentru o femeie ca ea, ocrotită de privilegiile clasei sale sociale. Lucrurile acestea se petreceau când încă nu stabilisem cum să filmăm prin mahalale și mă gândeam că m-ar fi putut ajuta să-i găsesc pe unii dintre prietenii noștri din anii Unității Populare, pe care-i pierdusem în cețurile clandestinității.

Nu numai că a acceptat cu mare entuziasm, dar m-a și întovărășit, timp de trei nopți, la reuniuni secrete, în sectoarele orașului unde era mai puțin primejdios să ajungi cu un automobil venerat ca al ei.

— Nimeni nu poate crede că un BMW 635 ar putea fi dușmanul dictaturii, a spus încântată.

Grație acestui lucru, nu m-au arestat într-o noapte în care pe Eloisa și pe mine ne-a surprins la o adunare secretă o pană de curent, una din numeroasele provocate de Rezistență în zilele acelea. Responsabilii adunării mă anunțaseră dinainte. Urma să aibă loc mai întâi o pană de curent de patruzeci de minute, apoi alta de o oră și, în fine, a treia, care avea să lase Santiago fără lumină vreo două sau trei zile. Adunarea era programată foarte devreme, căci în timpul opririlor de curent forțele represive erau cuprinse de o nervozitate aproape isterică, iar raziile de stradă erau brutale și fără nici o discriminare. Apoi aveau să urmeze interdicțiile de circulație pe timpul nopții. Dar s-a petrecut ceva și tuturor ne-au apărut probleme de ultimă oră, astfel încât nu terminasem nici măcar discuția principală când a avut loc prima pană de curent.

Responsabilii politici ai adunării au hotărât că Eloisa și cu mine trebuia să plecăm imediat ce avea să revină lumina, iar ceilalți trebuiau să plece apoi separat. Zis și făcut. De cum s-a reaprins lumina, am ieșit pe o șosea neasfaltată, de la poalele muntelui. Deodată, la o curbă, am dat nas în nas cu niște camioane, ce formau un soi de tunel la cele două capete ale drumului. Agenți îmbrăcați civil stăteau de pază cu pistoale-mitraliere. Eloisa a încercat să frâneze, dar n-am lăsat-o.

— Trebuie să oprim, a spus.

— Mergi înainte, am replicat. Nu te enerva, continuă să vorbești și să râzi și nu opri până când nu-ți spun eu. Am acte în regulă.

Când am terminat, mi-am pipăit buzunarul și mi-a înghețat sângele în vine: nu aveam la mine portofelul cu actele de indentitate. Unul din bărbați ni s-a așezat atunci în drum, ridicând brațul, și Eloisa a trebuit să

oprească. Ne-a luminat fețele amândurora cu o lanternă cu baterii, a cercetat interiorul mașinii cu fasciculul de lumină și ne-a lăsat să trecem fără să spună vreo vorbă. Eloisa avea dreptate: nu era posibil să crezi că un automobil ca al ei era primejdios din punct de vedere politic.

O bunică cu parașută

În zilele acelea i-am cunoscut și soacra, pe care, încă de la prima vizită, am hotărât amândoi s-o numim Clemencia Isaura, printr-o asociație de idei pe care niciodată n-am izbutit s-o descifrăm. Ne-am dus pe neaunțate la somptuoasa ei locuință, numărul 727 din cartierul rezidențial, pe la cinci după-amiază, și am găsit-o în starea-i de obișnuită placiditate, bând o ceașcă cu ceai și ronțâind biscuiți englezești, pe când în tot salonul răsunau focuri de pușcă, iar ecranul televizorului se umplea de sânge. Purta un costum taior de firmă, pălărie și mănuși, căci avea obiceiul să-și bea ceaiul fix la ora cinci a după-amiezii, îmbrăcată ca pentru o aniversare, chiar dacă era singură. Dar obiceiurile-i de roman englezesc nu se potriveau prea bine cu personalitatea sa: când era deja căsătorită și cu copii, pilotase plane în Canada și obținuse un record notabil la săritura cu parașuta.

Când a aflat ca o căutam pentru o chestiune clandestină, importantă și primejdioasă, a exclamat: "Ce bine, pentru că aici viața e atât de plicticoasă, că te îmbraci, te aranjezi și nu știi de ce". Dar propunerea clară de a mă ajuta să localizez cinci persoane în cartiere problematice ale orașului a dezamăgit-o întrucâtva.

— Dacă cel puțin ar fi trebuit să punem bombe! a spus ea cu regret.

Nu voiam să-i caut pe cei cinci bărbați pe căile obișnuite ale Rezistenței. Toți lucraseră cu mine, încă dinainte de Unitatea Populară. Nici unul nu se exilase. Unul o anunțase pe Ely, în ziua loviturii militare de stat, că aveam să fim împușcat în fața birourilor companiei Chile Films. Al doilea stătuse într-un lagăr de concentrare în primul an al dictaturii, iar apoi continuase să locuiască la Santiago, ducând în aparență o viață normală, dar desfășurând în realitate o neobosită activitate politică. Al treilea stătuse o vreme în Mexic, unde intrase în legătură cu exilații chilieni, și revenise cu acte în regulă, să activeze în mișcarea de rezistență. Al patrulea colaborase cu mine la Școala de Teatru, continuaserăm să lucrăm împreună în cinematograf și în televiziune, iar acum era un activ conducător al mișcării muncitorești. Al cincilea stătuse doi ani în Italia, iar acum era șofer pe camioane de transport, ceea ce-i îngăduia să desfășoare o bună activitate de coordonare. Toți cinci își schimbaseră locuințele, profesia și identitatea, și nu știam cum să dau de ei. Mai bine de o mie de chilieni trăiesc astfel, făcând parte din Rezistență, cu o identitate diferită de cea de până în 1973, iar Clemencia Isaura trebuia să dea de capătul firului, pentru a ajunge la ghem.

Pe de altă parte, legăturile prealabile pe care urma să le stabilească erau indispensabile, pentru că ne-ar fi îngăduit să cunoaștem starea de spirit a vechilor mei prieteni, înainte de a le dezvălui că eram în Chile și aveam nevoie de ajutorul lor. Nu știu amănunțit cum a procedat. Abia de-am avut vreme să ne vedem liniștiți înainte de plecarea mea și nu i-am pus prea multe întrebări concrete, pentru că pe atunci nu credeam că

aveam să povestesc aventura ei într-o carte. Mi-a spus doar că niciodată nu mai văzuse la televiziune un film atât de emoționant ca acela pe care-l trăise.

Știu că zile întregi a trebuit să străbată pe jos cartierele mărginașe, întrebând ici, verificând colo, plecând de la puținele fire disperate de care dădusem, aproape șterse, în amintirile mele. Am avertizat-o să se îmbrace astfel încât să fie luată drept o femeie săracă, dar nu mi-a dat atenție. A plecat să-și pună viața în primejdie pe coclaurile tulburi din Santiago de parcă mergea să-și bea ceaiul cu biscuiți englezești. Probabil că mare era surpriza celor care se vedeau abordați deodată de o bătrână simandicoasă, care întreba de adrese nesigure cu o curiozitate dubioasă. Dar simpatia irezistibilă și căldura ei umană trezeau imediat încrederea. Fapt este că, după o săptămână, îmi găsisse trei din cei cinci prieteni pierduți, și a organizat pentru ei la numărul 727 o masă care n-ar fi fost nici mai bună, nici mai solemnă, dacă ar fi fost o cină de gală. Acolo am format prima echipă chiliană și am stabilit toate filmările din mahalale. Protagonista de neuitat a următoarei etape organizatorice a fost o femeie admirabilă, subțirică, modestă, aproape invizibilă, iar hărnicia neobișnuită și simțul ei organizatoric ne-au ajutat să nu întâmpinăm nici un obstacol în timpul filmărilor prin mahalale. Numele pe care l-am dat, singurul pe care i l-am cunoscut, a fost totodată definiția imaginii sale și omagiul adus curajului ei: furnicuța invincibilă.

Lunga căutare a unui General Electric

În timp ce Clemencia Isaura muncea, eu am profitat de clipele când nu filmam, pentru a stabili legături la nivel înalt cu ajutorul Eloisei. Într-o noapte, așteptam amândoi la un restaurant de lux un emisar care, de altfel, nu a ajuns niciodată, când și-au făcut apariția doi generali, cu piepturile blindate cu decorații. Ea i-a salutat de la distanță, făcând un gest atât de familiar cu mâna, încât mi-a trezit temeri obscure. Unul din ei s-a apropiat de masa noastră și a conversat câteva minute în picioare cu Eloisa despre unele frivolități mondene, fără să-mi arunce nici măcar o privire. Nu i-am putut ghici rangul, căci niciodată n-am putut deosebi stelele generalilor de cele ale hotelurilor. Când s-a întors la masă, ea a coborât tonul și, pentru prima oară, mi-a vorbit de bunele-i relații cu unii militari de rang înalt, pe care obișnuia să-i frecventeze în virtutea profesiei.

După părerea ei, menținerea lui Pinochet la putere se datorează și faptului că i-a pensionat pe ofițerii din generația lui și a păstrat un înalt comandament format din ofițeri noi, toți inferiori lui, care nu-i sunt prieteni, abia de-l cunosc și, în majoritate, îi dau ascultare cu o supunere totală. Dar ei sunt, în același timp, și flancul lui cel mai vulnerabil, căci mulți dintre noii ofițeri cred că nu pot fi făcuți vinovați de asasinarea președintelui Allende, nici de anii barbari ai represiunii sângeroase și ai luării puterii. Simt că au mâinile curate și de aceea se cred predestinați să cadă la înțelegeră cu civilii referitor la întoarcerea fără dureri la democrație. În fața uimirii mele, Eloisa a mers mai departe: cel puțin un general, pe care ea-l cunoștea, era dispus să facă mărturisiri despre profundele fisuri din rândul Forțelor Armate.

— Îi vine să verse că nu vorbește, mi-a zis.

Știrea m-a cutremurat. Posibilitatea de a introduce în film o astfel de mărturie spectaculoasă a schimbat cu totul perspectiva zilelor ce urmau. Mai rău era că Eloisa nu-și putea asuma riscul de a stabili primul contact, nici n-ar fi avut vreme să încerce așa ceva, pentru că peste două zile urma să-și întovărășească soțul în Europa, într-o călătorie de trei luni.

Câteva zile mai târziu, Clemencia Isaura m-a convocat urgent la ea acasă și mi-a comunicat totuși cheia pe care cineva o lăsase, la cererea Eloisei, pentru a-l putea găsi pe militarul nonconformist, căruia îi dădusem deja un nume secret: Generalul Electric. Mi-a dat o tablă electronică foarte mică, pentru a putea juca șah de unul singur, cu care trebuia să merg, încă de a doua zi, la Biserica San Francisco, după ora cinci după-amiaza.

Nu-mi mai amintesc de când nu mai intrasem într-o biserică. Mi-a atras atenția faptul că mulți bărbați și femei citeau romane sau ziare, dădeau pasiențe, tricotau sau jucau jocuri de copii, cum ar fi cel de-a șoarecele și pisica. Abia atunci am priceput de ce mă trimisese Eloisa cu o tablă electronică de șah, care la început mi s-a părut total nepotrivită pentru a trece neobservat într-o biserică. Oamenii, așa cum îi văzusem pe stradă în noaptea sosirii mele, erau muți și taciturni în penumbră înserării. În realitate, chilienii erau așa și înainte de Unitatea Populară. Marea schimbare s-a produs când candidatura lui Allende și-a luat avânt și s-a observat că el ar putea să câștige, iar victoria lui ne-a transformat dintr-o dată în altă țară: cântam pe străzi, pictam pe pereți și toată lumea se pierdea într-o mulțime de manifestații, în care fiecare își exprima bucuria de a trăi.

Așteptam de două zile la rând, jucând șah cu uruguayanul din mine, când am auzit în spatele meu șoapta unei femei. Stăteam jos, iar ea îngenunchease lângă scaunul din spatele meu și aproape că-mi șoptea la ureche:

— Nu priviți și nu spuneți nimic, mi-a spus vorbind ca la spovedanie, memorați numărul de telefon și parola pe care v-o dau și nu ieșiți din biserică decât la cincisprezece minute după mine.

Doar când s-a ridicat și s-a îndreptat spre altarul principal mi-am dat seama că era o călugăriță tânără și foarte frumoasă. Nu a trebuit să memorez decât parola, căci numărul de telefon l-am însemnat cu pionii pe tabla de șah. Se presupunea că drumul sugerat avea să mă ducă până la Generalul Electric. Cu toate acestea, cămile păreau de-acum împărțite altfel. În zilele ce au urmat, am sunat fără greșală și mereu mai neliniștit la numărul indicat, obținând doar un singur răspuns: "Mâine".

Cine înțelege poliția?

Când mă așteptam mai puțin, Jean-Claude m-a surprins, dându-mi o veste proastă. În conformitate cu o știre France Presse publicată la Paris, dar datată cu o săptămână înainte la Santiago, trei membri ai unei echipe italiene de filmare, care lucrau în Chile în condiții incerte, fuseseră arestați de poliție, pe când filmau fără autorizație în mahalaua La Legua.

Franquie credea că mai rău nu se putea. Eu încercam să iau lucrurile cu mai mult calm. Jean-Claude nu știa să fi existat și alte echipe în afară de a sa care să lucreze cu mine, la fel cum nici ceilalți nu știau nimic de existența unei echipe franceze, și se alarmase mai curând prin analogie:

dacă, în aceleași condiții cu el, cineva fusese arestat, atunci și el era în aceeași primejdie. Am încercat să-l calmez.

— Nu-ți face griji, i-am spus, asta n-are nici o legătură cu noi.

De cum m-a lăsat singur, m-am dus să-i caut pe italieni și i-am găsit teferi și sănătoși, acolo unde trebuiau să fie. Grazia se întorsese din Europa și reintrase în echipă. Dar Ugo mi-a confirmat că știrea fusese publicată și în Italia, deși agenția italiană de știri o dezmințise. Mai rău era că falsa știre se referea la ei, dându-le numele, și se răspândise în graba mare. Asta nu era ciudat. Sub dictatură, Santiago e stup de zvonuri. Ele se nasc, se reproduc și mor cu o rapiditate uimitoare de câteva ori pe zi, dar au întotdeauna un fundament adevărat. Știrea despre italieni nu a fost o excepție. Atât de mult se vorbea de ei în noaptea dinainte, la o recepție de la ambasada italiană, încât, când au intrat membrii echipei, i-a primit nici mai mult, nici mai puțin decât șeful Direcției Naționale de Comunicații, care a spus ca să-l audă toți invitații:

— Vedeți? Aici sunt cei trei arestați.

Înainte de a ști de existența telegramei din presă, Grazia a avut impresia că erau urmăriți. În fine, când au ajuns la hotel, după petrecerea de la ambasadă, li s-a părut că le răscolise cineva valizele și hârtiile în camere, dar nu lipsea nimic. Poate că spaima le provocase o iluzie, dar putea fi vorba și de o violare de domiciliu ca avertisment. În orice caz, existau motive pentru a crede că se petrecea ceva real.

Am petrecut noaptea scriindu-i președintelui Tribunalului Suprem o misivă în care-i mărturiseam repatrierea mea clandestină, pentru a o avea pregătită, în caz ca aş fi fost prins. N-a fost o inspirație subită, ci rodul unei lente reflecții, care era din ce în ce mai presantă, pe măsură ce se strângea cercul. La început, am conceput-o ca pe o singură frază dramatică, la fel cu mesajele din sticlele pe care naufragiații le aruncau în mare. Dar, când să o scriu, mi-am dat seamă că aveam nevoie să dau acțiunii mele o justificare politică și omenească, deoarece trebuia să exprim cumva simțămintele a mii și mii de chileni care îndurau că și mine ciurma exilului. Am început-o de multe ori, am rupt multe foi din pricina căinței, stând încuiat într-o cameră întunecoasă de hotel, care oricum era camera unui exilat în propria țară. Când am terminat, trecuse ceva vreme de când clopotele bisericilor, ce anunțau liturgia, încălcaseră tăcerea interdicțiilor din timpul nopții și primele lumini se șteau cu greu prin ceața acelei toamne de neuitat.

IX

NICI MAMA NU MĂ RECUNOAȘTE

În realitate, aveam motive cu prisosință să mă tem că poliția era informată cu privire la prezența mea în Chile și la activitățile pe care le desfășuram. Eram de aproape o lună la Santiago, echipele fuseseră văzute în public mai mult decât ar fi fost convenabil, luasem legătura cu persoane foarte diverse și mulți știau că eu eram regizorul filmului. Mă familiarizasem într-atât cu noua-mi identitate, încât uitam să vorbesc ca un uruguayan, iar în viața cotidiană nu mă mai comportam de-acum ca un clandestin prea riguros.

La început, ne adunam în automobile ce mergeau la întâmplare prin tot orașul și pe care obișnuiam să le schimbăm la fiecare patru sau cinci străzi, după o metodă atât de complicată, încât adeseori nimeream în situații chiar mai primejdioase decât cele pe care încercam să le evităm. Astfel, într-o noapte, am coborât dintr-un automobil la intersecția străzilor Providencia și Los Leones, de unde, cinci minute mai târziu, trebuia să mă ia un Renault 12 de culoare albastră, purtând pe parbriz un permis de liberă trecere al Societății pentru Protecția Animalelor. A fost atât de punctual, atât de Renault 12 și atât de albastru-strălucitor, încât nici măcar nu m-am uitat dacă avea sau nu permisul de carton, ci am urcat în spate, unde o femeie matură, dar încă frumoasă, se scălda în bijuterii, avea un parfum provocator și un mantou de vizon roz, ce probabil costa de două sau trei ori mai mult decât automobilul. Un exemplar inconfundabil, deși nu foarte comun, al cartierului rezidențial din Santiago. Când m-a văzut intrând, a rămas cu gura căscată de spaimă, dar m-am grăbit să o liniștesc cu parola:

— Unde aș putea cumpăra o umbrelă de ploaie la ora aceasta?

Șoferul în livrea s-a întors spre mine și a lătrat:

— Coborâți sau chem poliția!

Dintr-o singură privire mi-am dat seama că de pe parbriz lipsea permisul de carton și am simțit în stomac durerea ridicolului. "Scuzați-mă, am spus, am greșit automobilul". Dar femeia își recăpătase curajul. M-a prins de braț și l-a liniștit pe șofer cu o voce dulce, de soprană:

— Oare mai sunt deschise încă magazinele Paris? I-a întrebat.

Șoferul credea că da, așa că s-a ambiționat să mă ducă să cumpăr umbrela de ploaie. Nu era numai frumoasă, ci și grațioasă și plină de căldură, de-ți venea să uiți pentru o noapte de represiune, de politică, de artă și să rămâi cu ea acolo, în ambianță aceea saturată de intimitate. M-a lăsat la intrarea magazinelor Paris, cerându-și pe deasupra și scuze că nu mă întovărășea în căutarea umbrelei de ploaie, pentru că întârziase deja aproape o jumătate de oră la întâlnirea cu soțul ei, pe care trebuia să-l ia cu mașina, pentru a merge la concertul dat de un pianist de faimă mondială, al cărui nume l-am uitat.

Acestea erau riscurile obișnuitei. Foloseam din ce în ce mai puține fraze criptice de identificare la întâlnirile clandestine. Ne împrieteneam cu emisarii de la primul salut și nu abordam direct chestiunile, ci ne întindeam la vorbă, comentând situația politică, trăncănind despre noutățile din film și din literatură, despre prieteni comuni pe care voiam să-i văd, în pofida avertismentelor ce mi se dăduseră cu privire la aceasta tentație. Poate că pentru a-și sublinia nevinovăția, un emisar a sosit la întâlnire cu unul din cei doi copii, iar acesta m-a întrebat, înecându-se de emoție: "Tu ești cel care face un film despre Superman?" Așa am început să înțeleg că puteam trăi pe ascuns în Chile, ca atâtea sute de exilați ce se întorseseră incognito și-și trăiau viața de zi cu zi fără tensiunea pe care o simțisem eu la început. Și am înțeles-o atât de bine, încât, de n-ar fi fost angajamentul de a face filmul, luat nu numai față de țară și de prieteni, ci și față de mine însumi, mi-aș fi schimbat profesia și mediul și aș fi rămas să trăiesc la Santiago cu chipul meu dintotdeauna.

Dar un minimum de prudență mă obliga să acționez în alt fel, căci bănuiam că poliția ne luase urma. Mai aveam de filmat de-acum în Palatul

La Moneda, dar nu știam de ce autorizația era succesiv amânată; mai aveam de filmat și la Puerto Montí și la Vállé Centrál, și exista posibilitatea de a-l intervieva pe Generalul Electric. Pe de altă parte, filmarea la Valle Central voiam să o fac chiar eu, pentru că acolo mă născusem și îmi petrecusem adolescența. Mama continua să trăiască în regiunea aceea, într-un sat sărac numit Palmilla, dar fusesem categoric avertizat să nu încerc să o văd în cursul călătoriei, din minime rațiuni de securitate.

Mai întâi am reorganizat munca echipelor străine, astfel încât să și-o poată încheia cu riscuri minime și cât mai repede posibil, pentru a se întoarce imediat în țările lor. Doar italienii aveau să rămână la Santiago, întovărășindu-ne la filmările din Palatul La Moneda. Echipa franceză avea să se întorcă la Paris de cum se va fi filmat "marșul foamei", anunțat pentru una din zilele ce urmau.

Echipa olandeză mă aștepta la Puerto Montí, pentru a filma împreună până foarte aproape de Cercul Polar, urmând să părăsească apoi Chile și să treacă în Argentina prin punctul de frontieră de la Bariloche. În momentul plecării celor trei echipe, ar fi urmat ca optzeci la sută din film să fie gata, iar materialul să fie dezvoltat cu mari precauții la Madrid. Ely a fost atât de eficace, încât, când am ajuns în Spania, am găsit filmul gata de montaj.

"Littín a venit, a filmat și a plecat"

În circumstanțele incerte ale acelor zile, cel mai nimerit părea ca Franquie și cu mine să ne prefacem că plecăm din țară, pentru a reîntra apoi cu precauții sporite. Călătoria la Puerto Montí era cel mai bun prilej, căci se putea merge acolo la fel de ușor atât prin Argentina, cât și prin Chile. Zis și făcut. Am cerut ca echipa olandeză să mă aștepte acolo, uneia dintre echipele chiliene i-am dat întâlnire peste trei zile în Vállé de Colchagua, în centrul țării, și împreună cu Franquie am luat avionul spre Buenos Aires. Cu câteva ore mai înainte am sunat la revista *Análisis*, fără a spune dinainte cine eram, și i-am acordat jurnalistei Patricia Collier un amplu interviu despre trecerea mea clandestină prin Santiago. Două zile după plecarea mea, revista a publicat interviul, cu fotografia mea pe copertă și cu un titlu în care se vădea un strop de batjocură romană: "Littín a venit, a filmat și a plecat".

Pentru ca totul să fie și mai veridic, Clemencia Isaura ne-a dus pe Franquie și pe mine la aeroportul de la Pudahuel, la volanul propriului automobil, și și-a luat adio de la noi cu un întreg teatru de săruturi și plânsete. Așa că am plecat în chipul cel mai ostentativ cu putință, dar urmăriți îndeaproape de serviciile de protecție ale Rezistenței, ce urmau să dea alarma, în caz că am fi fost arestați. Asta ne-a îngăduit să aflăm pentru început că nu aveam fișă la aeroport și să ne înregistrăm la ieșire pentru ca, în cazul unei cercetări ulterioare, poliția să creadă că părăsisem țara.

La Buenos Aires m-am legitimat cu pașaportul adevărat, pentru a nu comite o ilegalitate într-o țară prietenă. Dar, când să-l arăt la ghișeu de control, mi-am dat seama de ceva neprevăzut: fotografia de pe documentul meu autentic, făcută înaintea transformării, semăna prea puțin cu mine. Eram greu de recunoscut cu sprâncenele epilate, cu chelia

mărită și cu ochelarii de miop. Mă avertizaseră din timp, de altfel, că era la fel de greu să-ți asumi o personalitate străină și să ți-o recuperezi apoi pe a ta, dar tocmai când aveam mai mare nevoie de aceasta din urmă, am uitat complet de sfatul dat. Din fericire, controlorul de la Buenos Aires nu m-a privit și am izbutit să supraviețuiesc dramei mute de a nu putea fi eu nici măcar când, în realitate, chiar eram.

În conformitate cu instrucțiunile mele, Franquie trebuia să coordoneze de la Buenos Aires, vorbind cu Ely la telefon, o serie de amănunte legate de munca ce mai rămânea de făcut și să încaseze banii trimiși de ea de la Madrid, pentru ultimele cheltuieli. Așa că ne-am despărțit acolo, dându-ne întâlnire la Santiago. Am luat avionul spre Mendoza, tot pe teritoriul argentinian, pentru a filma, după cum prevăzusem, câteva imagini ale munților chilieni. A fost foarte ușor, căci de la Mendoza se trece în Chile printr-un tunel fără controale prea severe. Eu am trecut pe jos, ducând cu mine o cameră ușoară de șaisprezece milimetri, am făcut ceea ce aveam de făcut și am ieșit cu o mașină a poliției chilene, al cărei șofer s-a milostivit de un biet jurnalist uruguyan care nu avea cum să se întoarcă în Argentina.

De la Mendoza am plecat la Bariloche, o altă localitate de frontieră, dar mai sudică. Un vaporeș ca vai de lume, plin ochi cu turiști argentinieni, uruguayeni, brazilieni și chilieni, se întorcea și ne-a dus de acolo până la frontiera cu Chile, străbătând un peisaj polar orbitor, cu imense prăpăstii de gheață și cu valuri agitate. Ultima porțiune de drum, până la Puerto Montí, am parcurs-o pe un transbordor care ducea sticlă spartă, prin care vântul polar trecea urlând ca lupii și unde nu aveai nici unde să te adăpostești de frigul înspăimântător, nici ce să mănânci sau să bei: nici o cafea, nici un pahar cu vin, nimic. Dar calculele mi-au fost corecte. Dacă plecarea mea din Chile fusese înregistrată de poliția aeroportului, acesteia nu i-ar fi venit ușor să-și închipuie că, în ziua următoare, aș fi putut intra din nou în țară, printr-un punct de frontieră situat la mii de kilometri de Santiago.

Cu puțin înainte de a ajunge la postul de control de la frontieră, un funcționar de pe vaporeș a strâns nu mai puțin de trei sute de pașapoarte, care abia de-au fost privite pe deasupra, în grabă, și n-au fost ștampilate. Cu excepția celor chilene, ce au fost confruntate cu lungă listă a exilaților care nu puteau intra în țară, listă ce stătea lipită pe perete, în fața controlorilor. Pentru ceilalți, și eu printre ei, trecerea frontierei se făcea fără nici un obstacol, până când doi ofițeri de care, din pricina costumului polar, nu mi-am dat seama că erau carabinieri chilieni, au ordonat să deschidem valizele.

Mi-am dat seama că percheziția era minuțioasă, dar nu mi-am făcut griji, pentru că eram sigur că nu aveam la mine nimic care să nu corespundă falsei mele identități. Dar, când mi-am deschis valiza, au căzut, rostogolindu-se pe podea, numeroase pachete de țigări Gitane, dintre care multe pe care făcusem note în timpul filmărilor.

Sosisem în țară cu o bogată provizie de Gitane pentru două luni și nu îndrăznisem să arunc pachetele, care sunt mari, de carton tare și foarte cunoscute în Chile, de teama să nu ofer o pistă ușoară poliției. Cele pe care le goleam în timpul lucrului le țineam în buzunare și apoi le ascundeam peste tot, mai ales dacă făcusem pe ele note la filmări. La un

moment dat, totul părea un fel de iluzionism, căci ajunsesem să țin pachete goale prin toate buzunarele hainelor din șifonier, sub salteaua de pe pat, în gențile de voiaj, până când izbuteam să scap de ele. Ajunsesem la spaima tantică a deținuților care sapă un tunel pentru a evada și nu știu unde să ascundă pamântul.

Ori de câte ori îmi făceam bagajul pentru a schimba hotelul, mă întrebam ce aveam să fac cu atâtea pachete goale de țigări. În fine, n-am găsit altă soluție mai simplă decât să le pun în valiză, căci, dacă m-ar fi surprins distrugându-le, ar fi părut mai dubios decât adevărul. Mă gândeam să le arunc în Argentina, dar acolo toate s-au succedat atât de rapid, încât nici n-am deschis valiza. Până când a trebuit să o fac la frontiera sudică și am citit înspăimântat uimirea și neîncrederea pe chipurile carabinierilor, când m-am găbit să strâng de pe jos șuvoiul de pachete de țigări.

— Sunt goale, am spus.

Desigur că nu m-au crezut. Pe când cel mai tânăr se ocupa de alți pasageri, cel mai în vârstă a deschis pachetele unul câte unul, le-a examinat pe o parte și pe cealaltă, și a încercat să descifreze unele din notele mele. Atunci m-a fulgerat inspirația.

— Sunt versulețe ce-mi trec uneori prin minte, i-am zis.

A continuat să le cerceteze în tăcere, iar la sfârșit m-a privit drept în ochi, încercând să-mi descifreze pe chip taina insondabilă a pachetelor de țigări goale.

— Dacă vreți, păstrați-le, i-am spus.

— Și la ce mi-ar servi? a replicat.

Atunci m-a ajutat să le pun la loc în valiză și a trecut la următorul pasager. Am fost atât supărat, încât nici măcar nu mi-a dat prin minte să arunc pachetele goale la gunoi, chiar acolo, în fața carabinierilor, ci le-am cărat după mine tot restul călătoriei. Când m-am întors la Madrid, n-am lăsat-o pe Ely să le arunce. Eram atât de legat de ele, că am hotărât să le păstrez tot restul vieții, ca pe relicvele atâtor experiențe puternice, pe care memoria avea să le pună să fiarbă la foc mic în bucătăria nostalgiei.

"Fotografiați-vă cu viitorul țării"

La Puerto Montí mă aștepta echipa olandeză. Am filmat acolo nu numai pentru frumusețea indescritibilă a peisajelor, ci și pentru semnificația regiunii în istoria noastră recentă. Fusese scena unor lupte neîntrerupte. Pe vremea guvernării lui Eduardo Frei, avuseseră loc aici represiuni atât de brutale, încât până și ultimele elemente progresiste părăsiră Guvernul. Stânga democratică devenise conștientă că viitorul — nu numai al ei, ci al întregii țări — depindea de unitate și așa a început procesul rapid și neîntrerupt ce a culminat cu victoria lui Salvador Allende în alegeri.

Odată terminate filmările la Puerto Montí, și o dată cu ele întregul program din sud, echipă olandeză a plecat spre Buenos Aires, prin Bariloche, cu o substanțială cantitate de material filmic, pentru a i-l lăsa lui Ely la Madrid. Eu m-am dus singur la Taica, mergând cu trenul o noapte întreagă, în care nu s-a petrecut nimic demn de amintit, cu excepția unui pui fript ce s-a întors în bună stare la bucătărie, deoarece n-am putut să-i

tai nici măcar carapacea blindată. La Taica am închiriat un automobil și am plecat la San Fernando, în inima văii Colchagua.

În Plaza de Armas nu era nici măcar un locșor, un copac sau o piatră din zid care să nu mă ducă cu gândul la copilărie. Mai mult ca orice însă, vetustul edificiu al liceului, unde am scris primele litere. M-am așezat pe un scaun, să fac câteva fotografii, pe care mai târziu aveam să le folosesc în film. Piața era treptat invadată de hărmălaia copiilor care mergeau la școală. Unii pozau în fața aparatului de fotografiat, alții ridicau mâna în fața obiectivului, încercând să-l acopere, iar o fetiță a făcut un pas de dans atât de profesionist, încât am rugat-o să-l repete, pentru a o fotografia pe un fond mai potrivit; imediat, mai mulți copii s-au așezat lângă mine și mi-au spus:

— Fotografați-vă cu viitorul țării!

Fraza m-a surprins, pentru că răspundea celei notate de mine pe unul dintre numeroasele pachete de țigări Gitane: "Aș spune că în Chile e aproape imposibil să găsești pe cineva care să nu aibă o idee despre viitor". Mai ales copiii generației care nu cunoscuse cealaltă țară aveau deja, cu toate acestea, convingeri proprii cu privire la destinul lor.

Hotărâsem cu echipa chiliană să ne întâlnim la unsprezece și jumătate dimineața pe podul Maquis. Am ajuns la fix pe malul drept și am văzut camerele instalate pe malul celalalt. Dimineața era senină, parfumată de aroma de cimbriu de grădină ce venea dinspre tufișuri, și m-am simțit sigur și mai puțin exilat ca oricând pe meleagul meu natal, căci îmi scosesem cravata și costumul englezesc ale celuiilalt eu, redevenind eu însumi, cu poncho și blugi. Umbra bărbii care-mi crescuse în cele două zile cât călătorisem de la Buenos Aires, și pe care-mi făcuse plăcere să nu mi-o rad, era încă o trăsătură a identității mele recuperate.

Când mi-am dat seama că operatorul mă văzuse prin vizor, am coborât din automobil, am trecut tacticos podul, ca să-i las timp să mă filmeze, apoi i-am salutat pe toți, unul câte unul, stimulat de entuziasmul și de maturitatea lor precoce. Aveau vârste neverosimile: cincisprezece, șaptesprezece, nouăsprezece ani. Lui Ricardo, cel mai în vârstă, care conducea echipa și avea douăzeci și unu de ani, ceilalți îi spuneau: "Bătrânul". Nimic nu m-a stimulat mai mult în acele zile decât faptul de a le fi câștigat complicitatea.

Chiar acolo, rezemați de balustrada podului, am făcut programul filmărilor și le-am început pe loc. Trebuie să recunosc faptul că motivele mele din acea zi se depărtau întrucâtva de scopurile mele inițiale și mergeau mai curând pe urmele amintirilor mele din copilărie. De aceea am început cu imaginile podului dorurilor mele, de unde, pe când aveam doisprezece ani, un grup de verișoare zăpăcite mă împinseseră în apă, pentru a mă învăța cu forța să înot.

În cursul acelei zile însă, pricina originală a călătoriei s-a impus din nou. Valea San Fernando e o vastă zonă agricolă unde, pe vremea Guvernului Unității Populare, țărani, reduși până atunci la șerbă seculară, se transformaseră pentru întâia oară în indivizi liberi. Înainte fusese o fortăreață a oligarhiei feudale, care decidea în alegeri prin voturile captive ale vasalilor ei. În vremea guvernării creștin-democrate a lui Eduardo Frei, aici a fost organizată prima grevă țărănească în stil mare, cu participarea lui Salvador Allende în persoană. Când a ajuns la guvernare, el a abrogat

privilegiile nemăsurate ale moșierilor și a organizat țăranii în comunități active și solidare. Acum, ca un simbol al restaurației, în Valle Central se află casa de vacanță a lui Pinochet.

Nu puteam pleca de acolo fără să iau cu mine imaginea statuii lui Nicolas Palacio, autorul volumului *Rasa chiliană*, o carte insolită în care se demonstrează că chilenii autentici, dinaintea marilor imigrări — bască, italiană, arabă, franceză, germană — sunt descendenții direcți ai locuitorilor din Grecia clasică și, ca atare, destinul a hotărât și le-a ursit să fie forța hegemonică a Americii Latine, care va deschide calea adevărului și a salvării lumii. Eu m-am născut foarte aproape de acest loc și, toată copilăria, am fost obișnuit să vad statuia aceasta de câteva ori pe zi, în drumul dintre casa și școală, dar nimeni nu știuse să-mi explice a cui era. Pinochet, cel mai mare admirator al lui don Nicolas Palacio, l-a recuperat acum din limbul său istoric, ridicându-i un monument în inima orașului Santiago.

Am terminat lucrul o dată cu lăsarea serii și abia de am avut vreme să parcurgem o sută patruzeci de kilometri până la Santiago, înaintea interdicțiilor de circulație din timpul nopții. Echipa, fără Ricardo, a plecat direct spre Santiago. Ricardo a rămas cu mine, la volanul automobilului; am făcut un lung ocol până la mare și, pe când alegeam locurile pentru filmarea de a doua zi, eram atât de absorbiți de munca noastră, încât am trecut de patru controale ale poliției fără cea mai mică emoție. Dar după primul am avut precauția de a-mi scoate hainele neprotocolare ale lui Miguel Littín, regizorul de film, și de a-mi relua identitatea de uruguayan. Nu am observat când s-a făcut douăsprezece noaptea. Dar ne-am dat seama imediat — o jumătate de oră după intrarea în vigoare a interdicțiilor de circulație pe timpul nopții — și timp de o clipă ne-am simțit în mare primejdie. Atunci i-am sugerat lui Ricardo să iasă de pe șoseaua principală și am luat-o pe un drum de țară pe care mi-l aminteam de parcă-l străbătusem doar cu o zi mai devreme; i-am spus să facă la stânga, să o ia pe pod și apoi să facă la dreapta, pe ulicioara invizibilă din al cărei întuneric se auzea zgomot de animale treze, să stingă luminile și să meargă mai departe pe drumul neasfaltat, cu curbe adânci și cu povârnișuri abrupte; la capătul labirintului am trecut printr-un sătuc adormit, ai cărui câini agitați au trezit toate animalele de prin ogrăzi, și când am ieșit din cătun ne-am oprit în fața casei mamei mele.

Lui Ricardo nu i-a venit să creadă și nici acum nu crede că n-a fost vorba de un plan premeditat. Dar jur că nu. Adevărul e că, atunci când mi-am dat seama că încălcăm interdicțiile nocturne de circulație, nu mi-a trecut prin minte decât s-o luăm pe ascuns pe scurtătură și să rămânem pe-acolo până dimineața, căci mai erau de trecut patru controale ale carabinierilor până la Santiago. Doar când am ieșit de pe șosea am recunoscut drumul de țară al copilăriei, lătrăturile câinilor la celălalt capăt al podului, mirosul de cenușă al sobelor de gătit stinse și nu mi-am putut reprimă pornirea instinctivă de a-i face o surpriză mamei.

"Trebuie să fii un prieten al copiilor mei"

Satul Palmilla, cu patru sute de locuitori, e la fel ca atunci când eram copil. Bunicul meu din partea tatei — un palestinian născut la Beith Sagur

— și bunicul meu din partea mamei — grecul Cristos Cucumides — au ajuns printre primii cu valul migrator ce s-a instalat la începutul secolului în jurul gării. Pe vremea aceea, Palmilla era important numai pentru că aici se sfârșea linia de tren care acum unește Santiago cu litoralul. Aici transbordau pasagerii și debarcau produsele ce veneau de la mare sau se duceau la mare, și asta dezvoltase schimbul de mărfuri care a adus locului o prosperitate de moment. Apoi, când s-a prelungit linia ferată până la mare, gara a fost menținută din pricina necesității de a opri acolo pentru a alimenta locomotivele cu apă timp de zece minute, ce de multe ori se prelungeau până la o zi întreagă; trenurile treceau fluierând pe lângă casa matadei, bunica mea arabă, anunțându-și astfel sosirea. Dar sătucul n-a fost nicicând mai mult ca acum: o uliță lungă cu câteva case dispartate și un drumeag cu mai puține case decât ulița. Mai jos se află locul numit La Galera, vestit pentru că familiile din sat produc un vin excelent pe care-l oferă spre degustare oricărui trecător, pentru ca acesta să spună care-i cel mai bun. Astfel, La Galera a devenit la un moment dat paradisul bețivilor din întreaga țară.

Matilde a adus la Palmilla primele reviste ilustrate, pentru care a nutrit întotdeauna un interes insașiabil, și împrumuta livada de vizavi circurilor, teatrelor ambulante și păpușarilor. Tot aici se proiectau și puținele filme ce ajungeau din când în când pe acele coclauri, iar eu am avut revelația vocației de cum l-am văzut pe primul, la cinci ani, așezat pe genunchii bunicii. Era *Genoveva de Brabant*, și-i păstrez o amintire mai curând de spaimă, căci au trebuit să treacă mulți ani pentru a înțelege cum de galopau caii și cum de mă priveau chipurile acelea enorme de pe cearșaful așezat printre copaci.

Ricardo și cu mine am ajuns în noaptea aceea la casă bunicului grec, unde locuiește acum mama mea, Cristina Cucumides, și unde am locuit și eu până în adolescență. Casa a fost construită în anul zero și încă mai păstrează stilul rural tradițional chilian, cu coridoare lungi, treceri întunecoase, odăi labirintice, bucătării enorme și, dincolo de ele, staulul și grajdurile. Ea se află la Los Naranjos, locul unde, într-adevăr, se simte o mireasmă continuă de portocale acre și există un tufiș de *bougainvillea* și tot felul de flori luminoase.

Am fost atât de emoționat că mă aflam acolo, încât am coborât din mașină înainte de a frâna. Am luat-o pe coridoarele pustii și am străbătut bezna din patio; mi-a ieșit înainte doar un câine prostănac, ce mi s-a încurcat printre picioare, dar am continuat să merg înainte, deși n-am dat de nimeni. Cu fiecare pas recuperam câte o amintire, o oră de seară, o mireasmă uitată. La capătul unui coridor lung m-am oprit în pragul ușii salonului, abia luminat, și acolo stătea mama.

Imaginea era ciudată. Salonul e foarte mare, cu tavanul înalt și pereții netezi, și nu are alte mobile decât fotoliul în care ședea mama, cu spatele la ușă și cu un *braser*¹⁷ lângă ea, și cel în care ședea fratele ei, unchiul meu, Pablo. Tăceau, privind amândoi în același punct, cu ingenuitatea liniștită cu care ar fi privit la televizor, dar în realitate privau doar peretele

¹⁷Vas care, în anotimpul rece, stă plin cu jar (în spaniolă *brasa*), răspândind căldura în odăi și pe care femeile obișnuiesc uneori să-și sprijine picioarele.

gol. M-am dus la ei, neîncercând să nu fac zgomot și, văzând că nu se mișcau, am spus:

— Să fiu al naibii, dar aici nimeni nu salută.

Atunci mama s-a ridicat.

— Trebuie să fii un prieten al copiilor mei, a spus. Vino să te îmbrățișez!

Unchiul Pablo nu mă văzuse de când plecasem din Chile, cu doisprezece ani în urmă, și nici măcar nu s-a clintit din fotoliu. Mama mă văzuse în luna septembrie a anului trecut la Madrid, dar se ridicase să mă îmbrățișeze și încă nu mă recunoscuse. Așa că am apucat-o de brațe și am scuturat-o, încercând s-o scot din stupoare.

— Dar privește-mă bine, Cristina, i-am spus, uitându-mă în ochii ei, eu sunt.

M-a privit din nou, cu alți ochi, dar nu m-a putut recunoaște:

— Nu, a zis, nu știu cine ești.

— Cum să nu știu, am spus, murind de râs. Sunt fiul tău, Miguel.

Atunci m-a privit din nou și chipul i s-a descompus, palid ca de mort.

— Ay, a zis, o să leșin.

A trebuit să o sprijin, să nu cadă, iar unchiul Pablo s-a ridicat tot atât de emoționat.

— Asta-i ultimul lucru pe care mă așteptam să-l văd, a spus, și acum chiar că pot să mor împăcat.

M-am repezit să-l îmbrățișez. Părea o păsaruică, cu părul foarte alb și cu mantaua bătrânească, cu toate că are doar cinci ani în plus față de mine. S-a căsătorit și a divorțat cândva, și de atunci locuiește în casa mamei. A fost întotdeauna un solitar și, încă de mic, părea bătrân.

— Nu te prosti, unchiule, i-am zis, n-o să-mi faci figura, murind chiar acum. Adu o sticlă cu vin să sărbătorim întoarcerea mea.

Mama ne-a întrerupt, ca întotdeauna, cu o dezvăluire supranaturală.

— Am deja gata niște *mastul*, a spus.

Nu am crezut-o până când nu l-am văzut în bucătărie. Nu era lucru de șagă. Mâncarea numită *mastul* se prepară numai în casele grecești și numai pentru ocazii speciale, căci prepararea ei e foarte costisitoare. În anul acela, era pentru prima oară când mama pregătise această mâncare de miel, cu năut și cu boabe de gris asemănătoare cușcușului arăbesc, de altfel fără nici un motiv. Din pură inspirație.

Ricardo a mâncat cu noi și apoi s-a dus la culcare, fără doar și poate pentru a ne lăsa în totală intimitate. Puțin după aceea, s-a retras și unchiul meu, iar mama și cu mine am stat de vorbă până-n zori. Ea și cu mine am stat întotdeauna mult de vorbă, mai curând ca doi prieteni, pentru că diferența de vârstă dintre noi nu e mare. Ea s-a căsătorit cu tata la șaisprezece ani și m-a avut un an mai târziu, așa că-mi amintesc foarte bine cum arăta la douăzeci de ani, foarte frumoasă și gingașă, și cum se juca cu mine de parcă aș fi fost nu fiul, ci una dintre păpușile ei de cârpă.

Radia de fericire din pricina sosirii mele, dar o descuraja întrucâtva noul meu mod de a mă îmbrăca, căci întotdeauna îi plăcuse să mă vadă cu trusoul meu de docher. "Pari un popă", mi-a spus. Nu i-am explicat pricinile schimbării, nici condițiile și motivele venirii mele în Chile, pe care ea o socotea legală. Am preferat s-o țin departe de aventura mea, pentru a nu o neliniști, desigur, dar mai ales pentru a nu o compromite.

Înainte de a se crăpa de ziuă, m-a dus de mână prin patio, fără a-mi spune de ce, luminând drumul cu lumânarea ținută în palmă, ca în romanele lui Dickens, și mi-a făcut marea surpriză a călătoriei. În fundul aceluia patio era instalat, așa cum îl lăsasem și cu tot ce avusesem în el, studioul pe care, până la exil, îl avusesem în casa din Santiago.

După ce militarii percheziționaseră casa pentru ultima oară și mă văzusem obligat să plec cu Ely și cu copiii în Mexic, mama angajase un arhitect prieten, care demontase studioul scândură cu scândură, pentru a-l reconstrui identic în bătrâna casă familială din Palmilla. Înăuntru era ca și cum n-aș fi plecat niciodată. În același loc unde le lăsasem, chiar în aceeași dezordine, se aflau hârtiile mele de-o viață, piese de teatru din tinerețe, proiecte de scenarii, scheme de scene. Aerul avea aceeași culoare, același miros, și chiar m-am gândit că erau chiar data și ora când îmi văzusem studioul pentru ultima oară. M-am cutremurat din adâncul sufletului, pentru că nu știam dacă mama făcuse meticuloasă reconstruire pentru ca mie să nu-mi lipsească locuința de pe vremuri, dacă vreodată m-aș fi întors, sau pentru a-și aminti mai bine de mine, dacă aș fi murit în exil.

X

FINAL FERICIT, CU SPRIJIN DE LA POLIȚIE

De data aceasta, întoarcerea la Santiago a fost întoarcerea la angoase. Impresia că cercul se strângea din ce în ce mai tare în jurul nostru devenise aproape palpabilă. "Marșul foamei" fusese reprimat cu o brutalitate sângeroasă, iar poliția îi bătuse pe unii membri ai echipelor noastre și distrusese o cameră. Persoanele pe care le frecventam din motive profesionale aveau impresia că nimeni nu luase în serios manevra cu plecarea și chiar Clemencia Isaura era convinsă că ne băgasem ca sfinții nevinovați în groapa cu lei. Încercările de a-l găsi pe generalul disident erau blocate de eternul răspuns: "Sunați din nou mâine". Aceasta era starea de spirit care domnea când echipa italiană a fost anunțată că se autorizase filmarea în Palatul La Moneda pentru a doua zi, la orele unsprezece dimineața. Paradoxul final a fost că de data aceea renunțasem la travestiul de jurnalist uruguayan și-mi pusesem blugii și un poncho căptușit pe dinăuntru cu blăniță de iepure. Luasem hotărârea în ultimul moment, pentru că antecedentele Graziei ca jurnalistă, ale lui Ugo în calitate de cameraman și ale lui Guido ca sunetist, fuseseră profund investigate, în schimb, ajutoarelor lor nici măcar nu li se ceruse legitimația, în pofida faptului că și numele lor figurau în cererea de autorizare. Lucrul acesta mi-a rezolvat situația: am intrat ca ajutor de luminist, cărând cabluri și reflectoare.

Am filmat două zile întregi perfect liniștiți și în bune condiții tehnice, sub paza, în ture, a trei tineri ofițeri foarte amabili. Am cercetat tot ceea ce avea legătură cu restaurarea, căci Grazia se pregătise foarte bine cu privire la Toesca și la arhitectura italiană în Chile, ca nimeni să nu se îndoiască de faptul că acesta și numai acesta era scopul filmului nostru. Dar și militarii erau bine pregătiți. Ne vorbeau foarte siguri pe ei de semnificația și istoria fiecărei încăperi din palat, de forma și felul în care

fusese restaurat față de edificiul dinainte, dar făceau minuni pentru a evita și ocoli referirile la 11 septembrie 1973. Adevărul e că restaurarea n-a fost foarte fidelă față de planurile originale. Au închis unele uși, au deschis altele, au dărâmat ziduri, au schimbat locul unor panouri despărțitoare și au eliminat intrarea din strada Morande nr. 80, pe unde intrau oaspeții personali ai președinților. Au fost atât de numeroase schimbările, încât, dacă ai fi cunoscut planul palatului vechi, n-ai fi știut să te orientezi în cel nou.

Ofițerilor care se ocupau de noi nu le-a prea plăcut când le-am cerut să ne arate originalul *Declarației de Independență*, despre care știam că fusese expus ani de-a rândul în sala Consiliului de Miniștri și că fusese distrus în timpul bombardamentului¹⁸. Nu au recunoscut lucrul acesta sub nici o formă, ci ne-au promis să ne obțină mai târziu o autorizație specială pentru a-l filma și tot așa, până când am terminat filmarea. Nu ne-au putut spune nici unde se aflau cabinetul lui don Diego Portales și atâtea alte relicve pe care președinții de mai înainte le lăsaseră aici de-a lungul vremii, pentru constituirea unui mic muzeu de istorie, distrus și el în incendiu. Probabil că busturile tuturor președinților, începând de la O'Higgins, avuseseră aceeași soartă, deși este curentă versiunea că Guvernul militar le luase din galeria unde stătuseră întotdeauna, pentru a nu se vedea obligat să-l adauge pe cel al lui Salvador Allende. În general, după o plimbare prin tot palatul, rămâi cu impresia că totul s-a schimbat profund, cu singurul scop de a șterge până și ultima urmă a președintelui asasinat.

În cea de-a doua zi petrecută în Palatul La Moneda, cam pe la ora unsprezece dimineața, am simțit brusc o agitație nevăzută în aer și am auzit zgomote grăbite de cizme și de arme. Ofițerul care ne întovărășea și-a schimbat brusc starea de spirit și ne-a ordonat cu brutalitate să stingem luminile și să oprim camerele de luat vederi. Două gărzi de corp îmbrăcate civil s-au așezat fără ezitare în fața noastră, gata să ne împiedice să continuăm filmarea. N-am știut ce s-a întâmplat, până când nu l-am văzut pe generalul Augusto Pinochet în persoană, în uniformă kaki și cu cizme, trecând spre biroul sau cu un aghiotant militar și doi civili. În timpul acelei viziuni instantanee n-am putut să facem nimic, căci a trecut atât de aproape de noi, fără să ne privească, încât am auzit cât se poate de clar ce a spus:

— Pe femei nu trebuie să le crezi nici când spun adevărul.

Ugo a împietrit, cu degetul nemișcat pe butonul camerei, de parcă ar fi privit cum îi trecea prin față destinul însuși. "Dacă cineva ar fi venit ca să-l omoare, ne-a spus mai târziu, i-ar fi fost tare ușor". Deși mai aveam încă vreo trei ore de lucru, nici unul dintre noi n-a mai avut chef să filmeze în ziua aceea.

Un nebun în restaurant

De cum am terminat cu La Moneda, echipa italiană a ieșit fără nici o dificultate din țară cu restul materialului. Aveam treizeci și două de mii de

¹⁸Palatul a fost bombardat la 11 septembrie 1973, ziua loviturii militare de stat.

metri de film. Versiunea finală, la capătul montajului realizat timp de șase luni la Madrid, s-a concretizat într-un film de patru ore pentru televiziune și într-unul de două ore pentru cinematograf.

Deși programul inițial fusese îndeplinit, Franquie și cu mine am mai rămas încă patru zile, cu speranța de a intra în contact cu Generalul Electric. Timp de două zile, m-am dus la fiecare șase ore la aceeași braserie, așa cum îmi spusese la telefon. Mă așezam, așteptam fără grabă, citind încă o dată *Pașii pierduți*, cartea ce-mi servea de amuletă în timpul zborurilor. Legătura așteptată, o fată de douăzeci de ani cu chip angelic, purtând uniforma sclifositei școli *La Maisonette*, a sosit la penultima întâlnire și mi-a dat parola pentru pasul următor: cunoscutul restaurant *Chez Henri*, în cartierul Portales, unde trebuia să fiu în seara aceea începând de la orele șase, având la mine un exemplar din ziarul *El Mercurio* și o revistă cu istorioare.

Am ajuns cu o oarecare întârziere, deoarece taxiul s-a blocat în manifestația de stradă a unei noi mișcări de rezistență pașnică împotriva dictaturii, născută la Concepcion, în urma sacrificiului lui Sebastian Acevedo. Pe când mașinile poliției încercau să-i risipească pe manifestanți, punând pe ei furtunuri cu apă, mai bine de două sute dintre ei au rămas, uzi până la oase, nemișcați și lipiți de pereți, cântând imnuri de iubire. Încă sub emoția acelei demonstrații sublime, m-am așezat pe un taburet în fața barului și am început să citesc pagina editorială din *El Mercurio*, așa cum îmi ceruse liceana, așteptând să se apropie cineva de mine și să mă întrebe: "Vă interesează atât de mult editorialele?" Eu urma să spun că da. Celălalt trebuia să mă întrebe de ce, iar eu să-i spun: "Pentru că oferă informații economice, care mă interesează foarte mult din pricina profesiei". Apoi trebuia să ies imediat din restaurant, căci la intrare mă aștepta un automobil.

Citisem de-acum de trei ori pagina editorială în întregime, când cineva a venit prin spate și m-a lovit ușor cu cotul în rinichi. Mi-am spus: "Ăsta e". L-am privit. Era un bărbat de vreo treizeci de ani, greoi și cu umeri masivi, care a mers mai departe spre toaletă. M-am gândit că-mi făcuse semn să-l urmez acolo, dar n-am făcut-o, căci lipsea parola. Am continuat să privesc spre toaletă, până când a revenit și m-a atins la fel ca primă oară. Atunci m-am întors și i-am văzut chipul. Avea un nas ca o conopidă, buzele groase și sprâncenele rupte.

— Bună, mi-a spus. Cum ți-a mers?

— Bine, foarte bine, am replicat.

S-a așezat pe taburetul de lângă mine și mi-a vorbit foarte familiar.

— Îți amintești de mine?

— Sigur, i-am răspuns pentru a fi în ton cu el, cum să nu.

Și așa am mai continuat câteva minute; țineam ziarul cât mai la vedere, ca să-și amintească de parolă. Dar nu i-a căzut fisa. A continuat să stea lângă mine, privindu-mă.

— Ei bine, a spus apoi, nu-mi faci cinste cu o cafea?

— Desigur, cu mare plăcere.

Am comandat chelnerului două cafele, dar acesta a pus pe tejghea doar una.

— Am cerut două, i-am spus. Una pentru domnul.

— Ah, da, a spus chelnerul, vine imediat.

— Dar de ce nu chiar acum?

— Da, a zis, chiar acum.

Dar n-a adus-o. Mai curios era însă că omului nici că-i pasa, iar neobișnuitul situației m-a făcut și mai nervos. Mi-a pus o mână pe umăr și mi-a zis:

— Mi se pare că nu-ți amintești de mine, așa-i?

Atunci m-am hotărât să plec.

— Uite ce-i, i-am spus, ca să fiu sincer, nu-mi amintesc.

A scos din portofel o bucată de ziar mototolită și îngălbenită și mi-a pus-o în fața ochilor.

— Țsta-s eu, a zis.

Atunci l-am recunoscut. Era un fost campion de box, foarte cunoscut în oraș, mai mult pentru dezechilibrul mintal decât pentru gloria trecută. Hotărât să plec înainte de-a atrage atenția, am cerut nota de plată.

— Și cafeaua mea? a întrebat.

— Bea-ți-o într-altă parte, i-am spus. Țți pot da bani.

— Cum să-mi dai bani! a spus. Crezi că, pentru că m-au făcut knock-out, am ajuns atât de jos, încât nu mai am demnitate? Lasă-te de prostii!

Striga atât de tare, că toate privirile din local s-au întors spre noi. Atunci l-am apucat de teribila-i încheietură de boxer și l-am strâns cu mâinile de muncitor forestier pe care, din fericire, le-am moștenit de la mama.

— Stai liniștit, ai înțeles? i-am zis, privindu-l drept în ochi. Să nu mai aud nici o vorbă!

Am avut noroc, căci s-a liniștit la fel de repede cum o luase razna. Am plătit în grabă, am ieșit în noaptea de gheață și cu primul taxi m-am dus la hotel. La recepție am găsit un mesaj urgent de la Franquie: "Ți-am dus valizele la 727". 727 era numele secret pe care Franquie și cu mine îl dădeam casei locuite de Clemencia Isaura, iar faptul că-mi dusesese bagajul acolo, după ce părăsise hotelul în grabă mare, era ultimul indiciu că cercul se închisese. Am plecat ca din pușcă într-acolo, schimbând taxiul și direcția ori de câte ori mi se năzărea și am găsit-o pe Clemencia Isaura în starea-i obișnuită, de nemuritoare placiditate, privind la televizor un film de Hitchcock.

"Sau pleci, sau te scufunzi"

Mesajul pe care Franquie mi-l lăsase la ea era foarte explicit. În după-amiaza aceea, doi agenți întrebaseră de noi la hotel. Ne copiaseră fișele din registre. Portarul îi povestise asta lui Franquie, dar el se prefăcuse a nu da vreo importanță unui demers ce putea fi de rutină în timpul stării de urgență. A predat odăile fără să dea vreun semn de neliniște, i-a cerut portarului să-i cheme un taxi, pentru aeroportul internațional, și s-a despărțit de el, strângându-i mâna și dându-i un bacșiș de neuitat. Dar portarul nu înghițea găluști. "Vă pot găsi un hotel unde nu vă vor găsi niciodată", i-a spus. Lui Franquie însă i s-a părut mai precaut să facă pe prostul.

Clemencia Isaura avea pregătită deja o cameră în care să dorm și le dăduse liber subreței și șoferului, ca să scape de urechile din pereți și de ochii din oglinzi. Așteptându-mă, pregătise o cină splendidă, cu lumânări,

vinuri de mare clasă și sonate de Brahms, compozitorul ei favorit. Am stat de vorbă până foarte târziu după-masă, iar ea s-a bălăcit în iazul frustrărilor ei târzii. Nu se resemna în fața realității de a-și fi trecut viața crescând copiii bărbaților ei, jucând canastă cu matroane imbecile, pentru a sfârși croșetând ciorapi de lână în fața telenovelelor lăcrimoase de la televizor. La șaptezeci și doi de ani, descoperirea că adevărata-i vocație fuseseră lupta armată, conspirația, beția acțiunii întrepide.

— Decât să mor în pat cu rinichii putrezi, mi-a spus, mai bine să mă cosească un plumb într-o luptă de stradă cu polițiștii.

Franquie a sosit a doua zi de dimineață, cu un automobil închiriat, diferit de cel pe care-l folosisem în zilele anterioare. Aducea un mesaj categoric, ce-mi sosise pe trei căi diferite: "Sau pleci, sau te scufunzi". Să mă scunfund, adică să mă ascund, întrerupând lucrul, era o opțiune inadmisibilă. Franquie credea același lucru și obținuse deja singurele două locuri disponibile în avionul ce pleca chiar în acea după-amiază la Montevideo.

Era actul final. În noaptea anterioară, desființasem prima echipă chiliană, care primise instrucțiuni să le desființeze pe celelalte, și înmănasem unui trimis al Rezistenței ultimele trei cutii cu filme dezvoltate, pentru a fi scoase din țară cât mai repede cu putință. Au făcut-o atât de bine, încât cinci zile mai târziu, când am ajuns la Madrid, Ely le și primise. I le adusesese acasă o călugăriță tânără și încântătoare, la fel cu Santa Teresa de Jesus, care nu a vrut să rămână la dejun, pentru că mai avea de îndeplinit în dimineața aceea alte trei misiuni secrete, înainte de a se întoarce în Chile chiar în noaptea aceleiași zile. De curând, am descoperit, printr-o întâmplare incredibilă, că era aceeași călugăriță care-mi servise de legătură în Biserica San Francisco din Santiago.

Eu refuzam să plec atâta timp cât ar mai fi existat vreo posibilitate de a-l intervieva pe Generalul Electric. Pierdusem din nou legătura de la restaurant, dar în timp ce dejunam acasă la Clemencia Isaura, am telefonat din nou și veșnica voce feminină mi-a cerut să sun iarăși peste două ore, pentru un răspuns definitiv: da sau nu. Am hotărât că, dacă obțineam acest contact măcar cu un minut înainte de a decola avionul, aveam să rămân la Santiago, fără să mă gândesc la primejdii. De nu, aveam să plec la Montevideo. Făcusem din acest interviu o chestiune de onoare și mă durea sufletul să nu fie punctul culminant al celor șase săptămâni de fericiri și nefericiri din Chile.

Al doilea telefon a avut același rezultat: trebuia să sun din nou peste alte două ore. Aveam deci încă două posibilități înaintea plecării avionului. Clemencia Isaura a insistat să ne dea un revolver de tâlhar la drumul mare, pe care soțul ei îl ținuse întotdeauna sub pernă, pentru a-i speria pe hoți, dar am izbutit s-o convingem că era imprudent să-l luăm. S-a despărțit de noi în lacrimi, cred că mai curând de durere că rămânea fără emoția unor noi aventuri decât din pricina afecțiunii reale ce ne-o purta. În casa ei mi-am lăsat cel de-al doilea eu. Am scos lucrurile personale indispensabile, le-am pus într-o geantă mică de mână și am lăsat acasă la Clemencia Isaura valiza pe roțile cu costumele englezești, cămășile de mătase cu monograme străine, cravatele italienești pictate de mână, somptuoasa zestre de salon a bărbatului celui mai detestat din viața mea. Dintre lucrurile lui am uitat să le las doar pe cele pe care le purtam, de

care am scăpat trei zile mai târziu, într-un hotel din Rio de Janeiro.

Cele două ore care au urmat le-am pierdut cumpărând cadouri chilene pentru copiii mei și pentru prietenii din exil. Dintr-o braserie de lângă Piaza de Armas, am sunat pentru a treia oară și am primit același răspuns: să sun peste două ore. Dar de data aceasta nu-mi mai răspunsese femeia, ci un bărbat care mi-a spus parola corectă și m-a avertizat că, dacă data următoare nu reușeau să stabilească legătura, aceasta nu se mai putea face decât peste două săptămâni. Așa că am plecat la aeroport, urmând să telefoniez de acolo pentru ultima oară.

În diferite locuri, traficul era întrerupt de lucrări, semnalizarea neclară și devierile numeroase și încurcate. Franquie și cu mine cunoșteam foarte bine drumul spre vechiul aeroport de la Los Cerrillos, dar nu pe cel ce ducea la Pudahuel și nu știu cum ne-am pierdut într-un cartier industrial aglomerat. Am făcut multe ocoluri, încercând să ieșim oriunde, și nu ne-am dat seama că mergeam în sens contrar, până nu ne-a tăiat calea o patrulă motorizată de carabinieri.

Am coborât din mașină, hotărât să le ies în întâmpinare. În ceea ce-l privește, Franquie i-a copleșit cu incontrolabilul flux al vorbăriei lui înflorite, fără să le lase vreun respiro, în care să conceapă vreo bănuială. Le-a spus o poveste grăbită și fabuloasă despre un contract pe care venisem să-l semnăm cu Ministerul Comunicațiilor, pentru a construi în Chile o rețea de control prin satelit al traficului național, și le-a vorbit despre riscul dramatic ca întregul proiect să eșueze, dacă în jumătate de oră nu ajungeam la avionul spre Montevideo. La sfârșit, erau cu toții atât de ocupați cu stabilirea rutei posibile pentru a ajunge la autostrada aeroportului, încât doi carabinieri au urcat dintr-un salt în automobilul lor și ne-au ordonat să-i urmăm.

Doi îndrăgostiți în căutarea unui autor

Așa am ajuns la aeroport, cu sirenele de alarmă și fulgerele roșii ale automobilului de poliție, care mergea ca din pușcă, având cam o sută de kilometri pe oră, curățând astfel drumul. Franquie a fugit spre ghișeul firmei Hertz, pentru a înapoia mașina de închiriat. Eu am fugit la telefon, am format același număr, pentru a patra oară în ziua aceea, și a sunat ocupat. Am insistat încă de două ori și a treia oară a sunat, dar am pierdut un timp prețios, pentru că femeia care mi-a răspuns nu a recunoscut parola și a închis indignată. Am sunat din nou imediat și de data aceasta mi-a răspuns vocea bărbatului dinainte, vorbind lent și amabil, dar nedându-mi nici o speranță. Așa cum mă avertizase, nu-l puteam găsi decât peste două săptămâni. Când am închis, furios și descurajat, mai aveam jumătate de oră până la plecarea avionului.

Hotărâsem cu Franquie că eu aveam să trec de controlul de la ieșiri, în timp ce el încheia socotelile cu firma Hertz, astfel încât, dacă eram arestat acolo, să poată fugi și alerta Tribunalul Suprem. Dar, în ultimul moment, am hotărât să-l aștept chiar la punctul de control.

Întârzia mai mult decât normal și, pe măsură ce trecea timpul, eram din ce în ce mai vizibil cu servieta mea de director și cu cele două genți de voiaj, peste pungile cu cadouri. Din difuzoare, o voce de femeie, care mi s-a părut mai nervoasă decât mine, a chemat pentru ultima oară pasagerii

zborului spre Montevideo. Cuprins de panică, i-am dat unui hamal servieta lui Franquie și un bilet mare și i-am spus:

— Duceți servieta la ghișeuul firmei Hertz și spune-i domnului care plătește că am urcat în avion și să vină repede.

— Duceți-vă singur, mi-a răspuns, e mai ușor.

Atunci m-am adresat unei fete de la compania aeriană, care controla intrarea pasagerilor:

— Va rog, i-am zis, așteptați-mă două minute, să-mi caut prietenul care plătește mașina.

— Mai sunt doar cincisprezece minute, mi-a răspuns.

Am fugit până la ghișeu, fără să-mi pese de felul cum mă purtam. Teama mă făcuse să-mi pierd postura prudentă a celui alt eu și să redevin cineastul impulsiv dintotdeauna. Numeroasele ore de studiu, de prevederi milimetrice, de repetiții minuțioase se duseseră în două minute pe apa sâmbetei. L-am găsit pe Franquie foarte calm, discutând cu un funcționar de la Hertz o chestiune de schimb valutar.

— Ce dracu! am exclamat. Plătește oricât și te aștept în avion. Au mai rămas doar cinci minute.

Am făcut un efort uriaș să mă calmez și m-am prezentat la punctul de control. Agentul mi-a deschis pașaportul și m-a privit drept în ochi. L-am privit la fel, apoi el s-a uitat la fotografie, m-a privit din nou și eu l-am privit în ochi.

— La Montevideo? m-a întrebat.

— La mîncărica mamei, am spus.

A privit la ceasul electronic de pe perete și a spus: "Avionul de Montevideo a plecat deja". Am insistat că nu și el a cerut confirmarea funcționării de la Lan-Chile, care aștepta să închidă lista de zbor. Mai erau două minute.

Controlorul mi-a ștampilat pașaportul și mi l-a înapoiat surâzând:

— Drum bun.

Nici nu trecusem de control, când m-au chemat în gura mare prin difuzor, cu numele meu fals. Am crezut că venise sfârșitul și că lucrul acela, care până acum îmi imaginasem că li se putea întâmpla numai altora, avea să mi se întâmple fără greș de astă dată și mie. Și m-am gândit la asta chiar cu o ciudată ușurare. Dar mă chema Franquie, pentru că-i rătăcisem printre hârtiile mele tichetul de îmbarcare. A trebuit să fug din nou până la ieșire, să cer voie ofițerului care-mi ștampilase pașaportul, și să trec din nou prin controale, trăgându-l după mine pe Franquie.

Am urcat ultimii în avion și atât de grăbiți, că n-am fost conștient că repetam unul după altul aceiași pași pe care-i făcusem cu doisprezece ani în urmă, când urcasem în avionul pentru Mexic. Ne-am așezat pe ultimele locuri, singurele disponibile. Și am trăit emoția cea mai contradictorie din întreaga călătorie: marea tristețe, furia, insuportabila durere a dezrădăcinării, dar și imensa ușurare că toți cei care participaseră la aventura mea erau teferi și sănătoși. Un anunț neașteptat, venit din difuzoarele avionului, m-a pus din nou în alertă:

— Vă rugăm, toți pasagerii să țină biletul de călătorie în mână. Se face un nou control.

Doi funcționari îmbrăcați civil, care puteau fi la fel de bine de la compania de aviație sau de la Guvern, se aflau de-acum în avion. Am

zburat mult și știu că nu e neobișnuit să se ceara tichetul de îmbarcare în ultimul moment, pentru cine știe ce verificare la bord. Dar era prima oară când se cerea biletul. Asta te lăsa să crezi orice. Neliniștit, mi-am căutat refugiu în ochii verzi ai stewardesei, care împărțea bomboane.

— E ceva absolut ciudat, domnișoară, i-am spus.

— Ay, domnule, ce vreți să vă spun, mi-a replicat. Asta nu stă în puterea noastră.

Glumind cum făcea întotdeauna când era la strâmtoare, Franquie a întrebat-o dacă avea să înnopteze în Montevideo, iar ea i-a răspuns pe același ton că o să-l întrebe pe soțul ei, copilotul. Cât despre mine, nu mai puteam suporta nici o clipă rușinea de-a trăi ascuns într-altul. Am simțit pornirea de a mă ridica și de-ai primi pe controlori strigând: "Duceți-vă cu toții la dracu", eu sunt Miguel Littín, regizor de film, fiul Cristinei și al lui Hernán, și nici voi, nici nimeni, n-are dreptul să mă împiedice să trăiesc în țara mea cu propriul nume și cu propriul chip". Dar, în clipă adevărului, m-am mărginit să arăt biletul cu cea mai mare solemnitate posibilă, ghemuindu-mă sub cuirasa protectoare a celui alt eu. Controlorul abia de l-a privit și mi l-a înapoiat fără să mă privească.

Peste cinci minute, la căderea serii, zburând pe deasupra zăpezilor rozalbe ale Anzilor, am devenit conștient de faptul că cele șase săptămâni pe care le lăsam în urmă nu erau cele mai eroice din viața mea, așa cum pretinseseam la sosire, ci ceva cu mult mai important: cele mai demne. M-am uitat la ceas: era cinci și zece. La ora aceasta, Pinochet ieșise din cabinetul său de lucru, urmat de curteni, străbătuse fără grabă lunga galerie goală și coborâse la primul etaj, pe somptuoasa scară acoperită cu un covor, târând după el cei treizeci și două de mii de metri de coadă de măgar pe care-i agățasem în spinare. M-am gândit cu imensă grațitudine la Elena. Stewardesa cu ochii de smarald ne-a servit un cocktail de bun venit și ne-a informat fără a fi întrebată:

— Credeau că s-a strecurat un pasager clandestin în avion.

Franquie și cu mine ne-am ridicat paharele în onoarea ei.

— S-au strecurat doi, am spus. Noroc!
